

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ ve BELÂĞATI BİLİM DALI

İBN MÂLİK ve TESHÎLU'L-FEVÂİD ve TEKMÎLU'L-MEKÂSİD
ADLI ESERİ

Ahmed YAHŞİ

1230207148

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Nevin KARABELA

ISPARTA - 2017

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin Adı Soyadı	Ahmet Yahşi	
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri	
Tez Başlığı	İbni Malik ve Teshilu'l-Fevaid Adlı Eseri	
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)		
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında jürimiz 25/05/2017 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için; ☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU² ile aşağıdaki kararı almıştır. ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez KABUL edilmiştir. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda tezin DÜZELTİLMESİ³ kararlaştırılmıştır. ☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin REDDEDİLMESİ⁴ kararlaştırılmıştır.		
TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	İmza
Danışman	Prof. Dr. Nevin Karabela SDÜ İlahiyat	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. İhsan Akdaş SDÜ İlahiyat	
Jüri Üyesi	Yrd. Doç. Dr. Nazife Nihal İnce Akdeniz Üniv. İlahiyat Fakültesi	
Jüri Üyesi		
Jüri Üyesi		

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

³ DÜZELTME kararı için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır.

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 28-(4) Tezi hakkında DÜZELTME kararı verilen öğrenci sınav tarihinden itibaren en geç üç ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur.

⁴ Tezi REDDEDİLEN öğrenciler için gerekçeli jüri raporu eklenmeli ve raporu tüm üyeler imzalamalıdır. Tezi reddedilen öğrencinin enstitü ile ilişkisi kesilir.

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “İBN MÂLİK ve TESHÎLU’L-FEVÂİD ve TEKMÎLU’L-MEKÂSİD ADLI ESERİ” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Ahmed YAHŞİ

25.05.2017

(YAHŞİ, Ahmed, *İbn Mâlik ve Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*, Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2017)

ÖZET

İbn Mâlik eserleri ile Arap Diline katkısı olan âlimlerden birisidir. Yetiştirdiği öğrenciler ve telif ettiği eserler ile Arap Dili tarihinde haklı bir şöhrete sahip olan İbn Mâlik'in önemli eserlerinden birisi de *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eseridir. Çalışmamızın merkezinde bulunan bu eser Arap Dilinin nahiv ve sarf konularını içermektedir.

Çalışmamız giriş bölümünün akabinde gelen iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde nahiv kelimesinin tarifi, Arap Dilinde nahiv çalışmalarını zorunlu kılan faktörler ve Arap Dili ekolleri ele alınmıştır.

Girişten sonra gelen birinci bölümde İbn Mâlik'in hayatı, ilmi kişiliği, yetiştirdiği öğrenciler ve telif etmiş olduğu eserler, tabakât kitaplarından istifade edilerek detaylı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümde hadisle istişhâd hususunda da önemli bir yere sahip olan İbn Mâlik'in hadisle istişhâdına işaret edilmektedir.

Çalışmamızın asıl kısmı olan ikinci bölümde ise İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserinde konuları ele alma metoduna, üslubuna, istişhâd ettiği kaynaklara ve eserinde yer verdiği nahivcilere ve lehçelere yer verilmiştir. Eserinde bahsettiği nahivcilere hangi konularda muhalefet ettiği, hangi konularda muvafakat ettiği tespit edilmiş, eserinde atıf yaptığı lehçeler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Mâlik, Teshîlu'l-Fevâid Ve Tekmîlu'l-Makâsid, Hadisle İstişhâd, Şiir, Endülüs, Nahv.

(YAHŞİ, Ahmed, *İbn Mâlik and Teshîlu'l-Fevâid and Tekmîlu'l-Makâsid*, Master Thesis, Isparta, 2017)

ABSTRACT

One of the indisputable scholars who contributed to Arabic language was Ibn Malik. With his students and edited works, he gained a fair (justified) reputation. His one of the most significant writing is '*Teshîlu'l-Fevâid and Tekmîlu'l-Makâsid*'. This work which includes the syntax and grammar of Arabic language is the center of our study.

Our work consists of two main parts. In the introduction part, the definition of syntax, the factors that make the usage of syntax mandatory and Arabic language ecoles are discussed.

In the first part, the life of Ibn Malik, his scientific character, his students and his own edited works are explained. Besides, his knowledge on showing witnesses of hadith and the verses in the majority of his works take an important place.

In the second part of our study, Ibn Malik's book '*Teshîlu'l-fawaid and Tekmîlu'l-Makâsid*' is examined in depth; that is, his methods to address the issues, his style, the resources that he used for showing witnesses on hadith, the syntax analyzers that he mentioned in his works and dialects contained in his works. In his works, he discussed in detail issues he was opposed to, as well as issues he supported with regard to topics raised by syntax analyzers. Furthermore, the dialects he criticized are raised and explained in an appropriate manner.

Key words: İbn Mâlik, Teshîlu'l-Fevâid and Tekmîlu'l-Makâsid, Hadith Witnessing, Poem, Endülüs, Syntex, Nahv.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	xii
ÖNSÖZ.....	xiii

GİRİŞ

NAHVİN GELİŞİMİ ve NAHİV EKOLLERİ

1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI	1
1.1. Nahiv İlminin Oluşum Evresi ve İlk Nahivciler	3
2. NAHİV EKOLLERİ	6
2.1. Basra Ekolü	6
2.2. Kûfe Ekolü	9
2.3. Bağdat Ekolü	11
2.4. Endülüs Ekolü	12

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1. İBN MÂLİK'İN HAYATI.....	19
1.1. Doğumu, Adı, Nesebi ve Künyesi.....	19
1.2. Ailesi	20
1.3. Mezhebi	20
1.4. Vefatı	21
1.5. Hocaları	22
1.5.1. Sâbit b. Hıyâr	22
1.5.2. Ebû Ali eş-Şelebîn	22
1.5.3. Ebu'l-Hasen es-Sehâvî.....	23
1.5.4. Ebû Sâdık b. Hasan b. Sabbâh	23
1.5.5. İbn Ebi's-Sakr	23
1.5.6. İbn Yaîş.....	23
1.5.7. İbn Amrûn.....	24

1.5.8. İbn Ebi'l Fadl el-Mursî	24
1.6. Talebeleri.....	25
1.6.1. Bedreddîn Muhammed	25
1.6.2. en-Nevevî.....	25
1.6.3. İbn Ebi'l-Feth el-Ba'li	26
1.6.4. Bedruddîn b. Cemâa	26
1.6.5. İbnu'n-Nehhâs	26
1.6.6. İbnu'l-Bârizî	27
2. İBN MÂLİK'İN İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	28
2.1. İlmi Kişiliği	28
2.2. Eserleri.....	30
2.2.1. Nahiv Alanındaki Eserleri	30
2.2.1.1. el-Kâfiyetu's-Şâfiye	30
2.2.1.2. el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye	30
2.2.1.3. el-Hulâsa (el-Elfiyye).....	30
2.2.1.4. Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid	31
2.2.1.5. Şerhu't-Teshîl.....	31
2.2.1.6. el-Muvassal fî Nazmi'l-Mufasssal.....	31
2.2.1.7. Sebkü'l-Manzûm ve Fekkül-Mahtûm	32
2.2.1.8. Umdetü'l-Hâfız ve Uddetü'l-Lâfız	32
2.2.1.9. Şerhu Umdeti'l' l-Hâfız ve Uddeti'l-Lâfız	32
2.2.1.10. İkmâlu'l-Umde.....	32
2.2.1.11. Şerhu İkmâlu'l-Umde.....	32
2.2.1.12. Şevâhidu' t-Tavdîh ve 't-Tashîh	32
2.2.1.13. el-Mukaddimetu'l-Esediyye.....	33
2.2.1.14. Şerhu'l-Cezûliyye	33
2.2.1.15. Zikru Meânî Ebniyeti'l-Esmâi'l-Mevcûde fî'l-Mufasssal.....	33
2.2.1.16. en-Nuketü'n-Nahviyye alâ Mukaddimeti İbni'l-Hacib.....	33
2.2.2.17. Nazmu'l-Fevâid.....	33
2.2.2. Luğavî Eserleri.....	34
2.2.2.1. el-İ'lâm bi Musellesi'l-Kelâm.....	34
2.2.2.2. İkmâlu'l-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm.....	34
2.2.2.3 Sulâsiyyâtu'l-Efâl.....	34
2.2.2.4. Lâmiyyetu'l-Efâl	35

2.2.2.5. Şerhu Lâmiyyeti'l-Efâl.....	35
2.2.2.6. Tuhfetu'l-Mevdûd fi'l-Maksûr ve'l-Memdûd.....	35
2.2.2.7. Şerhu Tuhfeti'l-Mevdûd.....	35
2.2.2.8. el-İ'tidâd fi'l-Farki Beyne'z-Zâ ve'd-Dâd	35
2.2.2.9. el-İ'timâd fi Nezâiri'z-Zâi ve'd-Dâd.....	36
2.2.2.10. Fâ'itu Nezâ'iri'z-Zâi ve'd-Dâd	36
2.2.2.11. Şerhu Nazmi'l-Evcez fîmâ Yuhmez ve mâ lâ Yuhmez	36
2.2.2.12. Kitâbu'l-Elfâzi'l-Muhtelife	36
2.2.2.13. Fetâvâ fi'l-Arabiyye	36
2.2.2.14. Fevâidu'l-Mahviye fi'l-Makâsıdî'n-Nahviyye.....	36
2.2.2.15. Mes'eletu Tezkîri Karîb fi Kavlihî Teâlâ İnne Rahmetallâhi Karîbun Minel Muhsinîn.....	36
2.2.2.16. Tenbîhâtü İbn Mâlik.....	37
2.2.2.17. Şerhu Tahrîri'l-haşâşa fî teysîri'l-Hulâsa	37
2.2.3. Sarf İlmine Dair Eserleri.....	37
2.2.3.1. İcâzu't-Tâ'rîf fi İlmi't-Tasrîf.....	37
2.2.3.2. Tasrîfu İbn Mâlik	38
2.2.4. Kıraat İlmine Dair Eserleri	38
2.2.4.1. el-Mâlikîyyetu fi'l-Kırâat.....	38
2.2.4.2. el-Lâmiyyetu fi'l-Kırâat	38
2.2.5. İbn-i Mâlik'e Nispetinde Hata Edilen Eserler	38
2.2.5.1. Kitâbu'l-Arûz	38
2.2.5.2. Nazmu'l-Kifâye fi'l-Luğa	38
2.2.5.3. Bahru'l-Fevâidi'l-Aliyye fi İlmi Luğati'l-Arabiyye	39
2.3. İbn-i Mâlik'in Ekoller ile İlişkisi.....	39
2.4. İbn Mâlik ve Hadisle İstişhâdı.....	40
2.4.1. Hadisle İstişhâda Karşı Çıkanlar ve Delilleri	41
2.4.2. Hadisle İstişhâda Cevaz Verenler	45
2.4.3. Hadisle İstişhâd Konusunda Orta Yolu Tutanlar ve Hadisle İstişhâdı Birtakım Şartlara Bağlayanlar	46
2.5. İbn Mâlik'in Eserlerinde Şiirin Yeri.....	46

İKİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK ve TESHÎLU'L-FEVÂİD ve TEKMÎLU'L-MEKÂSİD ADLI ESERİ

1. KİTABIN MUHTEVASI.....	49
2. ÜSLUBU	51
3. TESHÎLU'L-FEVÂİD ve TEKMÎLU'L-MAKÂSİD ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	54
4. İBN MÂLİK'İN ESERDEKİ İSTİŞHÂD KAYNAKLARI	56
4.1. Kuran	56
4.2. Hadis.....	58
4.3. Şiir	60
4.4. Semâ'	64
4.5. Kıyas.....	65
5. İBN MÂLİK'İN ESERİNDE YARARLANDIĞI EKOLLER ve NAHİVCİLER.....	67
5.1. İbn Mâlik'in Muhâlefet Ettiği Ekoller ve Nahivciler	68
5.1.1. Basra Ekolü.....	68
5.1.2. Kûfe Ekolü	70
5.1.3. Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî	74
5.1.4. Ebû Ömer İsmâ b. Ömer b. Abdullah es-Sekafî	74
5.1.5. Ebû Amr b. A'lâ	75
5.1.6. Halîl b. Ahmed.....	76
5.1.7. Sîbeveyh	76
5.1.8. Yûnus b. Habîb	77
5.1.9. Ali b. Hamza el-Kisâî	78
5.1.10. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ	80
5.1.11. Ebû Alî el-Kutrub	83
5.1.12. Ebu'l-Hasen el-Ahfeşu'l-Evsat.....	83
5.1.13. Ebû Zeyd el-Ensârî	85
5.1.14. Ebû Saîd b. Kureyb b. el-Asmaî	86
5.1.15. Ebû Ömer b. Sâlih b. İshâk el-Cermî.....	86
5.1.16. Ebû Osman el-Mâzinî	87
5.1.17. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid.....	88
5.1.18. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya Sa'leb	90
5.1.19. Ebu'l-Hasan İbn Keysân.....	90

5.1.20. Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-Zeccâc	90
5.1.21. Ebu'l-Hasan Ali b. Suleyman b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar	91
5.1.22. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. es-Serrâc	91
5.1.23. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî	92
5.1.24. Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Durusteveyh	92
5.1.25. Ebû Saîd es-Sîrâfî	92
5.1.26. Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed el-Fârisî	93
5.1.27. Ebu'l-Hasan Ali b. İshâ er-Rummânî	93
5.1.28. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî	94
5.1.29. Ebû Bekr Abdulkahir el-Curcânî	94
5.1.30. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah ez-Zemahşerî	94
5.1.31. Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî	95
5.1.32. Ebû Alî b. Ömer b. Muhammed eş-Şelevbîn	96
5.1.33. İbn Hişâm el-Hadrâvî	96
5.1.34. İbn Burhân	96
5.1.35. İbnu's-Sîd el-Batalyevsî	97
5.1.36. İbn Harûf	97
5.2. İbn Mâlik'in Muvâfakat Ettiği Ekoller ve Nahivciler	98
5.2.1. Kûfe Ekolü	98
5.2.2. Halîl b. Ahmed	99
5.2.3. Sîbeveyh	99
5.2.4. Yûnus b. Habîb	100
5.2.5. Ali b. Hamza el-Kisâî	101
5.2.6. Ebû Zekerîyyâ el-Ferrâ	102
5.2.7. Ebu'l-Hasan Ahfeşu'l-Evsat	102
5.2.8. Ebû Ömer b. Sâlih b. İshâk el-Cermî	103
5.2.9. Ebû Osman el-Mâzinî	103
5.2.10. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid	104
5.2.11. Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed el-Fârisî	104
6. İBN MÂLİK'İN TESHÎL'DE İSTİFÂDE ETTİĞİ LEHÇELER	106
6.1. Lahmiyye Lehçesi	106
6.2. Fezâriyye Lehçesi	106
6.3. 'Ukayl Lehçesi	107
6.4. Huzeyl Lehçesi	107

6.5. Kenâniyye Lehçesi	108
6.6. Esed Lehçesi	108
6.7. Ukal ve Bel'anber Lehçesi	108
6.8. Suleym Lehçesi	109
6.9. Fek'asiyye Lehçesi	109
6.10. Tay Lehçesi	110
6.11. Temîm Lehçesi	110
6.12. Rebîa Lehçesi	111
6.13. Kays Lehçesi	111
6.14. Benû Kulâb Lehçesi	111
6.15. Hicâz Lehçesi	111
6.16. Huzâa' Lehçesi	112
6.17. Necd Lehçesi	112
6.18. Hârisiyye Lehçesi	113
6.19. Ezd Lehçesi	113
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA	116
ÖZGEÇMİŞ.....	122

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı Müellif
A.Ü.F.E.F.	: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
EAÜİFD	: Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
DİA.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
Hız.	: Hazreti
h.	: Hicri
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
m.	: Miladi
Nşr	: Neşreden
ö.	: ölümü
s.	: Sayfa
TDK.	: Türk Dil Kurumu
thk.	: Tahkik
tkd.	: Takdim
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

İnsanların maksatlarını ifade edebilmesi ve birbirleri ile iletişime geçebilmesi açısından önemli olan dil, bir toplumdaki ortak kültürel unsurlardan birisidir. Kültürün taşıyıcısı olan dili muhafaza etme isteği toplumları dillerini geliştirmeye ve hatalardan korumak için birtakım kaidelerin tespit edilmesine sevk etmiştir.

Kur'ân-ı Kerim ve Hadislerin dilinin Arapça olması, Arap dilinin muhafaza edilmesi ve bozulmadan günümüze ulaştırılmasında etkili olmuştur. Arap dilinin kâidelerinin tesbit edilmesi; İslâm'ın ilk dönemlerinde Hz. Ali ile başlayan, Ebu'l-Esved ed-Du'elî tarafından sürdürülen ve Basra, Kûfe, Bağdat ve Endülüs gibi ekollerin meydana gelmesiyle devam eden bir süreci ifade etmektedir.

Zikredilen ekollere mensub âlimlerin yetişmesiyle birlikte, Arap dili hakkında eserler telif edilmeye başlanmıştır. Nahiv, sarf ve kıraat ilimlerinde yazdığı eserlerle Arap diline katkısı olan âlimlerden birisi de İbn Mâlik'dir. Daha çok *el-Elfiyye* isimli eseriyle tanınan İbn Mâlik'in elliye yakın eseri bulunmaktadır. *el-Elfiyye*'den sonra zikredilebilecek en önemli eserlerinden birisi *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*'dir. Bu çalışmamızda, İbn Mâlik'in nahivdeki mezhebi hakkında önemli bir fikir verdiğini düşündüğümüz *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserini incelemeye çalışacağız.

İbn Mâlik ve *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* isimli yüksek lisans çalışmamız, giriş bölümünü takip eden iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş bölümünde; nahiv çalışmalarını zorunlu kılan sebeplere ve ekollere değinilmiştir.

Birinci bölümde, İbn Mâlik'in hayatı, ilmi kişiliği, hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve telif etmiş olduğu eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise, İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserinde, önce konuları ele alma metoduna, üslubuna ve eser üzerine yapılan şerhlere değinilmiş, akabinde ise eserinde istişhâd ettiği kaynaklara, ekollere, nahivcilere ve lehçelere dair tespitler örnekler verilerek açıklanmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanması sürecinde fikirlerinden istifade ettiğim, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Nevin KARABELA'ya ve teze emeği geçen Arş. Gör. Ahmet M. PEŞE, Mehmet LAÇINKAYA ve Serhat OKUTMUŞTUR'a teşekkür ederim.

Ahmed YAHŞİ
Isparta, 2017

GİRİŞ

NAHVİN GELİŞİMİ ve NAHİV EKOLLERİ

1. NAHİV İLMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Nahiv kelimesi sözlükte “kastetmek, yönelmek, yol” vb. anlamlara gelmektedir.¹ İstilahî anlamda ise, “Arap kelamının i'râbı”², “Arapça terkiplerin veya kelimelerin hallerinin kendisiyle bilindiği kurallar”³, “Arap kelamının araştırılması neticesinde elde edilen kıyaslarla meydana gelen ilim”⁴ şeklinde tarifler yapılmaktadır.

Kısaca Arapçada cümle yapısını ele alan ilmi ifade eden nahvin ortaya çıkmasında etkili olan birtakım amiller bulunmaktadır. Bunlar arasında lahn adı verilen dil hatalarının ortaya çıkması önemli bir faktör olarak gözükmektedir. Zira İslamiyet'in doğuşundan sonra Arapların yabancı milletlerle karışması ve bu yabancıların Arapçayı öğrenmeye başlamaları sonucunda yaygınlık kazanan lahn olayları, Peygamber efendimizin döneminden başlayarak daha sonraki dönemde de devam etmiş ve dil çalışmaları için bir gerekçe oluşturmuştur.

Hız. Peygamber döneminde görülen hatalı konuşmalar, muhatabın hatasının düzeltilmesi ve doğrusunun öğretilmesi şeklindedir. Bu yüzden ilk dil çalışmalarının, Emevîler zamanına denk geldiğini söylemek mümkündür.⁵ Söz konusu çalışmaların başlaması için gerekçe olan hatalı konuşmalardan bazıları kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir:

1. Bir adam Rasûlullâh'ın huzurunda lahn/dil hatası yapmış ve Hız. Peygamber adama “أرشدوا أخاكم فإنه قد ضل” (Kardeşiniz yanıldı onun hatasını düzeltin) buyurmuştur.⁶

¹ el-Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*, Kâhire, Dâru'l-Hadis, 2009, II, 524; İbn Cinnî, *el-Hasâis*, Y.y., el-Heyetü'l-Mısriyye, T.y., I, 35; İbn Manzûr, Cemaluddîn Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, Dâru's-Sadr, h.1414, XV, 309-310; ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-'Arûs*, Matbaatu Hukûmeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001, I, 41.

² el-Cevherî, *a.g.e.*, s. 1121; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XV, 309-310.

³ Curcânî, Seyyid Şerif, *et-Ta 'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 240.

⁴ Suyûtî, Celâleddîn Abdîrrahman b. Ebî Bekr, *el-İktirah fî Usûlu'n-Nahv*, Dâru'l-Beyrut, Dimeşk, 2006, s. 79.

⁵ Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1969, s. 149.

⁶ Ebu't-Tayyib el-Luğavî, *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, Kahire, 1995, s. 5; es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luğati ve Envâ'ihâ*, Tah. Muhammed Câd el-Mevlâ ve diğerleri, Beyrut,

2. Hz. Ömer, oklarla atış tâlimi yapan, fakat isabet ettiremeyen bir topluluğa “*Fenâ atıyorsunuz.*” deyince onlar “إِنَّا قَوْمٌ مُّتَعَلِّمِينَ” (Gerçekte biz yeni öğrenen bir topluluğuz.) şeklinde cevap vermişlerdir.⁷ Bunun üzerine Hz. Ömer kızarak “*Konuşmanızdaki hatanız bana, kötü ve isabetsiz atışlarınızdan daha çok tesir etti.*” cümlesi ile karşılık vermiştir.⁸

3. Ebû Mûsâ el-Eşârî’nin kâtibinin Hz. Ömer’e göndermiş olduğu mektuba başlarken “مِنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ” yerine “مِنْ أَبُو مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ” yazması üzerine Hz. Ömer “*Kâtibini cezalandır ve maaşını bir sene geç ver.*” şeklinde mukabelede bulunmuştur.⁹

4. Bir bedevi Hz. Ömer zamanında bir kişiden kendisine Kur’ân-ı Kerim öğretmesini istemiş, Tevbe sûresini öğreten kişi “إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ”¹⁰ (Allah müşriklerden berîdir, Rasûlü de...) ayeti kerimesindeki “رَسُولُهُ” kelimesinin sonunu kesralı okumuş, akabinde bedevi “*Allah, Rasûlünden uzak mı oldu? Eğer Allah Rasûlünden uzak olmuşsa ben ondan daha uzağım*” şeklinde mukabelede bulunmuştu. Olay Hz. Ömer’e ulaşınca bedeviyi çağırarak hakîkatı anlatmış ve bedevi “*Andolsun ben, Allah ve Rasûlünün berî olduklarından daha berîyim*” şeklinde karşılık vermişti. Bunun üzerine Hz. Ömer Arap dilini iyi bilen kimselerden başkasının Kur’ân-ı Kerim öğretmemesini emretmiştir.¹¹

5. Bir müezzinin ezan okurken “أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ” cümlesindeki “رَسُولُ” kelimesini fetha ile okuduğunu işiten bir bedevi “*Yazıklar olsun, bu adam ne yapıyor!*” diyerek müezzinin hatalı okumasına dikkat çekmiştir.¹²

Gerek elit tabakanın/havasın gerekse halkın/avamın günlük konuşmalarda ve Kur’ân-ı Kerim okurken yaptığı hatalar, dilcileri Arap dilinin kurallarını tesbit etmeye ve dolayısıyla lahn adı verilen dil hatalarını ortadan kaldırmaya teşvik etmiştir.

1986, II, 396; Dayf, Şevkî, *el-Medârisu’n-Nahviyye*, Y.y., Kahire, 2008, s. 11; et-Tantâvî, Muhammed, *Neş’etu’n-Nahv ve Târihu Eşheri’n-Nuhât*, Y.Y., Mısır, 1995, s. 16.

⁷ Burada “قَوْمٌ” kelimesi “إِنَّ” haberi konumunda olduğu için merfûdur. Kendisinden sonra gelen “مُتَعَلِّمِينَ” kelimesi, “قَوْمٌ” kelimesinin sıfatı olduğu ve sıfatın mevsufuna i’rab açısından uyma zorunluluğu olduğu için, “مُتَعَلِّمُونَ” şeklinde merfu olarak gelmesi gerekmektedir.

⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu’cemu’l-udebâ*, Dâru’l-Garîb, Beyrut, 1993, I, 16; et-Tantâvî, a.g.e., s. 16.

⁹ Ebû’t-Tayyib el-Luğavî, a.g.e., s. 6.

¹⁰ Tevbe, 3.

¹¹ İbnu’l-Enbârî, Ebu’l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu’l-Elibbâ fî Tabakâtu’l-Udebâ*, Ürdün, Mektebetu’l-Menâr, 1985, s. 19-20.

¹² Tantâvî, *Neş’etu’n-Nahv*, s. 17

1.1. Nahiv İlminin Oluşum Evresi ve İlk Nahivciler

Yukarıda zikrettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere, nahiv çalışmalarını zorunlu kılan faktörler neticesinde, müstakil bir çalışma olmaksızın Peygamber Efendimiz ve Sahâbi zamanında dilde meydana gelen hatalar düzeltilmeye çalışılmış, tabiin döneminde ise bu çabalar kâidelerin tespit edilmesi ve ardından eserler verilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu çalışmaların Peygamber Efendimiz zamanında mevcut olduğu, Peygamberimizin dil hatası yapan bir adama “Kardeşiniz yanıldı onu düzeltin”¹³ şeklindeki uyarısından, Hz. Ömer’ in “إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ”¹⁴ (Allah müşriklerden berîdir, Rasûlü de...) ayeti kerimesindeki “رَسُولُهُ” kelimesini kesra ile mecrur yaparak okuyan bedeviye doğrusunu öğretmesinden¹⁵ vb. rivayet edilen diğer hadiselerden anlaşılmaktadır. Arapça gramer kurallarının İslamiyet’in ilk yıllarında bilinmediğini farz edersek yapılan hataların düzeltilmesi de mümkün olmazdı. Düzeltilmiş olması bilindiğinin delilidir.¹⁶

Nahvin ilk olarak ortaya çıkışının İslâm’ın ilk dönemlerine rastladığı birçok rivayetten anlaşılmaktadır. Fakat nahiv ilminin birdenbire ortaya çıkan bir disiplin olmaması ve zamanla ortaya çıkması, ilk olarak kim tarafından ve nerede ortaya konulduğunu net bir şekilde ifade edebilmeyi güçleştirmekle birlikte, kaynaklardaki bilgiler incelendiğinde ortak bir kanaate ulaşmak mümkündür..

Kaynakların tamamına yakını, nahvin temellerinin, İslâm’ın ilk dönemlerinde Hz. Ali ile atıldığı ve Ebu’l-Esved ed-Du’elî tarafından devam ettirildiğini beyan etmekle beraber, birtakım farklı rivayetler aktarılmaktadır. Bu rivayetlerden bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

1. Hz. Ali, halifeliği döneminde, Ebu’l-Esved ed-Du’elî’ye üzerinde “*Kelâmın hepsi isim, fiil ve harftir; isim müsemâdan bilgi veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise isim ve fiil dışındaki şeyler hakkında bir mana ifade eden şeydir.*” cümlelerinin bulunduğu bir kağıt uzatmış ve Ebu’l-Esved’e “*Bunu takip et ve kendi fikirlerini de*

¹³ Ebû’t- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 5; es-Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 396; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 11; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁴ Tevbe, 3.

¹⁵ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 19-20.

¹⁶ Muhammed eş-Şâtır, *el-Mûcezz fî Neşeti'n-Nahv*, Kâhire, Kuliyâtü'l-Ezheriyye, 1983, s. 19.

buna ekle. Bil ki; eşya üç kısımdan ibarettir. Zâhir (açık olan), mudmar (gizli olan) ve ne gizli ne açık olan şeylerdir, insanlar üçüncü kısmı anlamak için birbirleri ile yarışırılar.” şeklinde hitap etmiştir. Bundan sonra Ebu'l-Esved atıf, naat, taaccub, istifham ve lakinne/ لَكِنَّ edatı dışında kalan inne/ إِنَّ ve kardeşleri baplarını hazırlayarak Hz. Ali'ye takdim etmiş, Hz. Ali ona, لَكِنَّ edatını da o baba ilave etmesini söylemiştir.¹⁷ Bu rivayete göre ilk bilgileri Hz. Ali, Ebu'l-Esved'e vermiş ve Ebu'l-Esved de bu bilgileri alarak geliştirmiş ve bâblara ayırmıştır.

2. Diğer bir rivayette, Ebu'l-Esved'in kızı ile arasında geçen konuşma kendisini nahvin esaslarını belirlemeye teşvik etmiştir. Kızı Ebu'l-Esved'e “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ” (Gökyüzünün en güzel şeyi nedir?) diye sorunca, babası “تَجُومَهَا” (Yıldızlardır) şeklinde cevap vermiş ve kızı şaşırarak, “Ben bunu kastetmedim, gökyüzünün güzelliğine karşı olan şaşkınlığımı anlatmak istedim.” deyince, Ebu'l-Esved kızına “Öyleyse “مَا أَحْسَنُ السَّمَاءِ” (Gökyüzü ne kadar güzel.) şeklinde söylemen gerekirdi.” diyerek, nahivle ilgili çalışmaların zaruri olduğunu anlamıştır. Ardından çalışmalara başlamış ve ilk olarak kızının hata yaptığı taaccub konusunu ele almıştır.¹⁸

3. Ebu'l-Esved, o zaman vâli olan Ziyâd b. Ebîh'e gelip, “Araplar ile acemlerin karıştığını ve dillerinde fesadın ortaya çıktığını görüyorum. Arapların lisanlarını tanıyacağı bir şey yazmama müsaade eder misin?” diyerek nahiv ile ilgili birtakım esaslar va'z etmek için izin ister. Fakat Vâli “Böyle bir şey yapma.” diyerek izin vermez. Daha sonra vâlinin huzuruna çıkan bir adam “أَصْلَحَ اللَّهُ الْأَمِيرَ ثَوَفِي أَبَانَا وَ تَرَكَ بَنُونَ” (Allah vâliyi ıslah etsin! Babamız öldü ve geride çocuklar bıraktı.) diyerek Arap dilinin gramer kurallarına göre yanlış sözler sarfedince, Ziyâd b. Ebîh, Ebu'l-Esved' i çağırarak, düşündüğü şeyi gerçekleştirmesini ister. Bunun üzerine Ebu'l-Esved nahivle ilgili çalışmalarına başlar.¹⁹

4. Sa'd adıyla bilinen Fârisi bir adam, atını eliyle çektiği halde Ebu'l-Esved'in yanına gelir. Ebu'l-Esved kendisine neden ata binmediğini, eliyle çekerek götürdüğünü sorar. Sa'd “إِنَّ فَرَسِي ظَالِعٌ” (Atım aksaktır.) demesi gerektiği halde “إِنَّ فَرَسِي ظَالِعًا”

¹⁷ İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 18; el-Kıftî, Cemâluddîn 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, Dâru'l-Fikr, h. 1406, Kâhire, I, 39; et-Tantâvî, a.g.e., s. 15.

¹⁸ ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1984, s. 21; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 21; Muhammed eş-Şâtîr, a.g.e., s. 18.

¹⁹ ez-Zubeydî, a.g.e., s. 22; İbnu'l-Enbârî, a.g.e., s. 21; Muhammed eş-Şâtîr, a.g.e., s. 18; et-Tantâvî, a.g.e., s. 26.

deyince mecliste bulunanlar gülüşmeye başladılar. Bunun üzerine Ebu'l-Esved “*Bu mevâlîler İslâm’a rağbet ettiler, kabul ettiler ve kardeşlerimiz oldular. Biz onlara Arap kelimini öğretsek ya!*” şeklinde açıklamada bulunarak mecliste bulunanlara sitemini ifade etmiş ve fâil ve mefûl bâblarını ele alarak nahvin bazı kurallarını tespit ederek temellerini atmaya başlamıştır.²⁰

5. O dönem vâli olan Ziyâd b. Ebîh, Ebu'l-Esved'i çağırarak “*Ey Ebu'l-Esved, yabancılar çoğaldı ve Arap lisânı bozulmaya başladı. Eğer onlar için bir şeyler yazarsan onlar bu vesile ile hatalarını düzeltir ve Allah-u Teâlâ'nın kitabını hatasız okurlar.*” deyince Ebu'l-Esved bu teklifi geri çevirir. Bunun üzerine Ziyâd b. Ebîh, bir adama, “*Ebu'l-Esved'in geçeceği yola otur ve yanından geçerken Kur'ân-ı Kerim'den bir yeri bilerek hatalı oku.*” diyerek adamı yönlendirir. Adam Ebu'l-Esved'in geçeceği yere oturur, yanından geçerken, “*إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ*”²¹ (Allah müşriklerden berîdir, Rasûlü de...) ayeti kerimesini sesini yükselterek “*إِنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ*” şeklinde okuyunca, Ebu'l-Esved durumun önemini anlayarak Ziyâd b. Ebîh'e gider. Teklifini kabul ettiğini söyleyen Ebu'l-Esved, Ziyâd b. Ebîh'den otuz adam isteyerek ilk önce onlarla beraber Kur'ân-ı harekelemiş, daha sonra ise nahvin esaslarını ortaya koymaya çalışmıştır.²²

Bahsi geçen birçok rivayetten Ebu'l-Esved ed-Duelfî'nin nahvin temellerini atan ilk kişi olduğu anlaşılmaktadır.²³ Bununla beraber Ebu'l-Esved kendisinden sonra Arap diline hizmet eden ve bu ilme katkıda bulunan Nasr b. Âsım el-Leysî, Yahyâ b. Ya'amer, 'Anbesetu'l-Fîl, Meymûn el-Akrân, 'Abdurrahman b. Hurmuz gibi değerli öğrenciler yetiştirmiştir. Arap dili kurallarının belirlenmesinde önemli bir sima olan Ebu'l-Esved ve onun öğrencileri, Arap nahiv çalışmalarına öncülük eden Basra mektebinin de önde gelen nahivcileri arasında yer almıştır.

²⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 22; Kıftî, *a.g.e.*, I, 41.

²¹ Tevbe, 3.

²² İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 22.

²³ İbnu'l-Enbârî, *a.g.e.*, s. 23; Kıftî, *a.g.e.*, I, 42; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 27.

2. NAHİV EKOLLERİ

2.1. Basra Ekolü

İslamiyet ile beraber Arapça bilmeyen insanların, Araplara karışması neticesinde meydana gelen Arap dilindeki lahn olaylarını gidermek ve Arap olmayanlara Arap dilini öğretmek üzere bazı çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Daha sonra ilmi usullere dayalı olarak Arap dili kaideleri tesbit edilmeye başlanmıştır.²⁴

Basra mektebi, Arap dili kaidelerinin tesbit edildiği ilk mektep olarak karşımıza çıkmaktadır. Basra, nahvin esaslarının ilk ortaya konulduğu, Arap Dili çalışmalarının başlatıldığı ve nahivcilerin ilk yetiştiği yer olması açısından önemlidir.²⁵

Basra mektebi, Kûfe mektebinin, Kur'ân kıraati, şiir rivâyeti ve ahbâr rivâyeti ile meşgul olduğu bir dönemde, Ebu'l-Esved ed-Du'eli ve öğrencileri vasıtasıyla, nahvin esaslarının ortaya konulması hususunda öncü rol oynamıştır.²⁶

Basra mektebinin önemli temsilcileri hakkında bilgi vermemiz gerekirse şu şekilde sıralamak mümkündür. Nahiv ilmini tesis eden kimselerin ilki sayılan ve nahiv ilmini Hz. Ali'den alan Ebu'l-Esved ed-Du'eli Basra mektebinin ilk temsilcilerindendir.²⁷

Ebu'l-Esved ed-Du'eli ile beraber nahvin esaslarını tesis eden âlimlerin ilki sayılan, Kur'ân kıraati ve nahiv ilmini Ebu'l-Esved ed-Du'eli' den öğrenen, mushaflardaki noktalama sistemlerini ilk uygulayan Nasr b. 'Âsım el-Leysî (ö.89/708)²⁸, Ebu'l-Esved ed-Du'eli' nin diğer öğrencilerinden olan 'Anbesetu'l-fîl (ö.100/718)²⁹, 'Abdurrahman b. Hurmuz (ö.117/735)³⁰ ve Yahyâ b. Ya'mer'i (ö.129/746)³¹ Basra mektebinin ilk temsilcileri arasında zikretmek mümkündür.

²⁴ Kılıç, Hulusi, “*Basriyyûn*”, DİA, XVI, 117.

²⁵ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 17.

²⁶ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 20; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 37.

²⁷ es-Sîrâfî, Ebû Said el-Hasen b. Abdillâh b. Merzubân, *Ahbâr-un-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî, Kâhire, 1966, s. 13; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 21; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 20; Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 397; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 17; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 68.

²⁸ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 16; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 27; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 23; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 343; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 398; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 71.

²⁹ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 19; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 29; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 381; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 398; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 71.

Tabakât kitaplarında, nahiv ilmini ilk vad' eden kimseler olarak Ebu'l-Esved ed-Du'eli, Nasr b. 'Âsım el-Leysî ve 'Abdurrahman b. Hurmuz beraberce zikredilmelerine karşın, rivayetlerin çoğu Ebu'l-Esved ed-Du'eli' nin, nahiv ilmini ilk vad' eden kimse olduğu üzerinde yoğunlaşmaktadır.³²

Basra mektebinin ilk tabakası, bedevi Araplarla temasları fazla olması sebebiyle semâî delillere daha çok itibar etmiş ve bu yüzden sema' ehli olarak isimlendirilmişlerdir. Basra mektebinin ikinci tabakası ise sema' ehli olmaktan uzaklaşarak, istinbât ve kıyas yollarını tercih etmişler ve eserler meydana gelmeye başlamıştır.³³

Nahivdeki illetleri tespit edenlerin ilki sayılan ve kıyasa çok önem veren Abdullâh b. Ebî İshâk el-Hadramî (ö.117/735)³⁴, Abdullâh b. Ebî İshâk' ın en önde gelen talebelerinden olup ve hocası gibi kıyası çok kullanan 'Îsâ b. Ömer b. es-Sekafî (ö.149/766)³⁵ ve Ebû 'Amr b. 'Alâ (ö.154/771)³⁶ Basra mektebinin ikinci tabakasını oluşturmaktadır.³⁷

Basra mektebinin üçüncü tabakasını ise; Ebû 'Amr b. 'Alâ'dan ders alan ve kendisinden Sîbeveyh, Kisâî, Yûnus b. Habib gibi meşhur âlimlerin ders aldığı el-Ahfeşu'l-Ekber (ö.172/788)³⁸, aruz ilminin mûcidi ve ilk sistemli Arap sözlüğünü yazan

³⁰ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 17; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 26; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 172; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâtu'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Matbaatu İsâ el-Bâbî, Mısır, 1964, II, 91.

³¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 27-28; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 24-25; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 24; İbn Cezerî, Ebu'l-Hayr b. Muhammed, *Gâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1971, II, 331; Suyûtî, *el-Muzhir*, II, 398; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, II, 345; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 71.

³² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 13.

³³ Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Târihi*, AÜFEF. Yay, Erzurum, 2001. s. 65.

³⁴ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 12; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 31; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 28; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 104; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 22; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 72.

³⁵ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 26; Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 21; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 40; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 30; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 374; İbn Hallikân, *Vefâtu'l-a 'yân ve Enbâ'u ebnâi'z-zamân*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1968, III, 486; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 25; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 75.

³⁶ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 13-14; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 23; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 35; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 32; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 131; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 466; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 27; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 75.

³⁷ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 71-77.

³⁸ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 23; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 40; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 40; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 46; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 157; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 77.

Halîl b. Ahmed (ö.175/791)³⁹ , Sîbeveyh, Kisâî, Ferrâ ve Asma'î gibi meşhur âlimlerin kendisinden ders aldığı Yûnus b Habîb (ö.182/798)⁴⁰ oluşturmaktadır.⁴¹

Arap nahiv tarihine *el-Kitâb* adlı eseri ile damga vuran Sîbeveyh (ö.180/796)⁴², Ebû 'Amr b. 'Alâ, Halîl b. Ahmed ve Yûnus b Habîb gibi âlimlerden ders alan Yahyâ b. Mubârek el-Yezîdî (ö.202/817)⁴³, Ebû Zeyd el-Ensârî (ö.215/830)⁴⁴ ve Asmaî (ö.216/831)⁴⁵ Basra mektebinin dördüncü tabakasının önde gelen simalarındandır.

Basra dil mektebinin beşinci tabakasında, Sîbeveyh'in talebesi Ebu'l-Hasan el-Ahfeş el-Evsat (ö.215/830)⁴⁶ ve Muhammed b. Müstenîr el-Kutrub'u (ö.206/821)⁴⁷, altıncı tabakasında ise; Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (h.225)⁴⁸, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed et-Tevvezî (ö.238/852)⁴⁹, Ebû Osman el-Mâzinî (ö.247/861)⁵⁰, Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.255/869)⁵¹ ve Ebu'l-Fadl Abbâs b. Ferec er-Riyâşî (ö.257/871)⁵² yer almaktadır.

Bundan sonraki dönemde Cermî, Mâzinî ve Sicistânî gibi dilcilerden istifade eden, Zeccâc, İbn Keysân, İbn Durustevayh ve Nifteveyh gibi meşhur âlimler yetiştiren

³⁹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 27; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 31; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 47; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 47; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 557; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 30; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 77.

⁴⁰ es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 28; Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 21; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 51; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 49; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 74; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 365; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 28; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 79.

⁴¹ Tantâvî, *a.g.e.*, s. 77-79.

⁴² Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 21; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 38; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 66; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 56; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 346; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 463; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 229; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 57; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 79.

⁴³ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 67; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 41-42; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 71; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 340; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 103.

⁴⁴ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 42; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 61; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 30; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 582.

⁴⁵ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 46; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 46; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 197; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 112.

⁴⁶ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 68; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 72; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 109; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 36; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 590; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 94; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 104.

⁴⁷ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 67; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 99; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 219; İbn Kâdı Şuhbe, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn*, Matbaatu'n-Nu'mân, Necef, 1974, s. 259; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 108; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁸ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 75; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 56; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 74; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 80; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 111; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 75; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 66; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 99; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 137; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 110.

⁵⁰ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 77; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 58; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 87; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 463; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 115; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 110.

⁵¹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 80; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 71; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 94; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 147; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 58; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 606; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 111.

⁵² Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 75; es-Sîrâfî, *a.g.e.*, s. 69; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 97; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 154; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 367; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112.

Muberrid (ö.285/898)⁵³ ve öğrencileri olan Zeccâc (ö.316/928)⁵⁴, İbnu's-Serrâc (ö.316/928)⁵⁵ İbn Keysân (ö.320/932)⁵⁶, İbn Durusteveyh (ö.347/958)⁵⁷ ve Nifteveyh vasıtasıyla, Basra dil mektebindeki çalışmalar, özellikle Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını merkez alarak devam etmiştir.

2.2. Kûfe Ekolü

Kur'ân'ın doğru okunması ve Arapların yabancı milletlerle karışması sonucu artış gösteren dil hatalarını/lahn olaylarını düzeltmek üzere ilk çalışmalar Basra mektebi tarafından başlatılmış, yaklaşık bir asır sonra bu çalışmalara Kûfe mektebi de katılmıştır.

Kûfe mektebinin ilk temsilcileri Basralı nahivcilerden faydalanarak yetişmiştir. Mesela Kûfe mektebinin ilk tabakasında yer alan er-Ru'âsî, Basra mektebinin önemli isimleri olan Ebû 'Amr b. 'Alâ ve Îsâ b. Ömer es-Sekaff'den, Kûfe mektebinin ikinci tabakasında yer alan diğer bir nahivci Kisâî, Halîl b. Ahmed ve el-Ahfeşu'l-Evsat'dan ders almıştır.⁵⁸

Kûfe mektebi, hicri ikinci asrın sonlarına doğru Kisâî ve Ferrâ aracılığıyla, Basra mektebinden ayrı, müstakil bir konuma ulaşmıştır. Özellikle Kisâî, Kûfe mektebinin temellerini atması ve kurallarını belirlemesinden dolayı bu mektebin öncü isimlerinden sayılmaktadır.

Kûfe mektebine mensup nahivcilerin önde gelen simalarını kısaca şu şekilde zikretmek mümkündür; Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasan er-Ru'âsî (ö.175/791)⁵⁹,

⁵³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 101; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 166; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 241; İbn Kâdı Şuhbe, *a.g.e.*, s. 280; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 123; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 112.

⁵⁴ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 111; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 183; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 135.

⁵⁵ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 186; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 140.

⁵⁶ el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 57; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 178.

⁵⁷ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 116; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 213; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 113.

⁵⁸ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 127; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 58; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 256; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 295; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 162; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 172; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 116.

⁵⁹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 24; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 125; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 50; el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 241; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 82; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 153; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 115.

Kisâî ve Ferrâ gibi âlimlerin hocası Mu'âz b. Müslim el-Herrâ (ö.187/803)⁶⁰ Kûfe dil mektebinin birinci tabakasını meydana getirmektedir.

Kûfe mektebinin ikinci ve üçüncü tabakasında ise; yedi kıraat imamından biri olan, Kûfe dil mektebinin kurucusu sayılan Ebu'l-Hasen 'Ali b. Hamza el-Kisâ'î (ö.189/805)⁶¹, Ebu'l-Hasen 'Ali b. Hasen el-Mubârek el-Ahmer (ö.194/810)⁶², *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserin müellifi Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/822)⁶³ ve Ebu'l-Hasen 'Ali b. Mubârek el-Lihyânî (ö.220/835)⁶⁴ bulunmaktadır.

Kisâî'nin, Ferrâ'dan sonraki en mühim talebesi olan Hişâm b. Muâviye ed-Darîr (ö.209/824)⁶⁵ ve Ferrâ'nın öğrencisi olup kitaplarını rivayet eden Ebû Muhammed Seleme b. Âsım (ö.226/841)⁶⁶ Kûfe dil mektebinin üçüncü asırdaki diğer nahivcilerdendir.

Kûfe dil mektebinin dördüncü ve son tabakasında ise; Ebû Ca'fer ed-Darîr Muhammed b. Sa'dân (ö.231/845)⁶⁷, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed et-Tuvvâl (ö.243/857)⁶⁸, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkât (ö.244/858)⁶⁹, Ferrâ'nın talebesi el-Ahfeşu'l-Asğar, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Sa'leb (ö.291/904)⁷⁰, Ebû Bekir b. el-Enbârî (ö.327/939)⁷¹ ve Ebû Abdillâh İbrâhim b. Muhammed Nifteveyh (ö.323/935)⁷² gibi nahivciler bulunmaktadır.

⁶⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 125; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 50; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 288; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 290; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 153; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 115.

⁶¹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 74; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 127; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 58; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 256; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 295; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 162; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 172; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 116.

⁶² Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 89; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 134; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 80; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 313; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 158; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 118.

⁶³ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 86; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 131; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 81; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 176; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 192; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁴ el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 137; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 119.

⁶⁵ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 188.

⁶⁶ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 94; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 137; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 117; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 313;

⁶⁷ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 139; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 123; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 140; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 120.

⁶⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 137; el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 92; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 50; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 120.

⁶⁹ Ebû't- Tayyib el-Luğavî, *a.g.e.*, s. 95; ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 202; el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 173; İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 395; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 349.

⁷⁰ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 141; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 173; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 102; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 224; Tantâvî, *a.g.e.*, s. 120.

⁷¹ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 153; el-Enbârî, *a.g.e.*, s. 197; el-Kıftî, *a.g.e.*, III, 201; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 212; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 238.

⁷² ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 154; İbn Hallikân, *a.g.e.*, I, 47.

Kûfe mektebinin en önemli özelliği; Basralıların dil çalışmalarında kullanmak üzere malzeme almadığı kimselerden malzeme alarak sema‘ dairelerini genişletmiş olmaları ve bunun neticesinde iki mektebin görüşlerini birleştiren ve ihtilaflı olan meseleleri uzlaştıran Ebû ‘Alî el-Fârîsî, İbn Cinnî ve ez-Zeccâcî gibi nahivcilerin bulunduğu Bağdat mektebinin doğuşuna zemin hazırlamış olmalarıdır.⁷³

2.3. Bağdat Ekolü

Dördüncü asrın başlarında teşekkül eden Bağdat mektebi, Basralı ve Kûfeli nahivcilerin yaptıkları gibi müstakil görüşler beyan etmek yerine, bu iki mektep mensuplarının görüşlerini sentezleyerek ve görüşlerinden tercihlerde bulunarak uzlaştırmacı bir yol izlemişlerdir.⁷⁴ Bundan dolayı bu dönem *nahivde tercih dönemi* olarak da isimlendirilmektedir.⁷⁵ Bağdat’ta Kûfeli nahivcilerin sayısal olarak fazla olmalarından dolayı başlangıçta Kûfe mektebinin görüşleri revaç bulmuşken, daha sonra Basralı nahivcilerin çoğalması ve görüşlerinin yayılması ile durum değişmiş, iki mektebin görüşlerinin mezc edildiği bu dönem eserlerinde Basralıların görüşleri temel alınmaya başlanmıştır.⁷⁶

Bağdat ekolünün temel prensipleri arasında Sîbeveyh’in *el-Kitâb* adlı eserinin okunmasının olması, Basra mektebinin etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Bağdat mektebinin dikkat çeken bir diğer özelliği; görüşlerini mezc ettiği Basralı ve Kûfeli nahivciler hadislerle çok az istişhâd etmişken, Bağdat mektebine mensup nahivciler hadisleri temel kaynak kabul etmiş ve delil olarak kullanmıştır.⁷⁷

Bağdat mektebinin ilk temsilcilerini arasında; Sa‘leb ve Muberrred’den ders alan, Basra ve Kûfe mekteplerinin görüşlerini de bilen, fakat Basra mektebine eğilimi daha çok olan İbn Keysân (ö.299/843)⁷⁸, Sîbeveyh’in *el-Kitab*’ından sonra önemli nahiv kitabı kabul edilen *Kitâbu’l-Cumel* sahibi ez-Zeccâcî (ö.337/948)⁷⁹, İbn Cinnî’nin

⁷³ Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *Arap Dili Grameri Târîhi*, A.Ü.F.E.F. Yay, Erzurum, 2001, s. 59.

⁷⁴ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 245.

⁷⁵ Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *a.g.e.*, A.Ü.F.E.F. Yay, 2001, Erzurum, s. 75.

⁷⁶ Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁷⁷ Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolu ve Başlıca Temsilcileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2010, s. 78.

⁷⁸ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 153; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 18-19; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 248.

⁷⁹ el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 194; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 252.

hocası Ebû ‘Ali el-Fârisî (ö.377/987)⁸⁰ ve *el-Hasâis* adlı eserin müellifi İbn Cinnî’yi (ö.392/1002)⁸¹ zikretmek mümkündür.

Bağdat mektebinin en önemli isimleri şüphesiz Ebû ‘Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî’dir. Kendilerinden sonraki yaşayan âlimlerin “müteahhirûn” olarak isimlendirildiği⁸² bu iki nahivci, genelde Basra mektebine meyillidir. Özellikle İbn Cinnî’nin görüşleri Sîbeveyh’e daha yakındır.⁸³

el-Mufasssal adlı eseriyle bilinen Zemahşerî (ö.538/1143)⁸⁴, İbn Cinnî’nin *el-Luma* adlı eserini şerh eden İbnu’ş-Şecerî (ö.542/1147)⁸⁵, dönemin belki de en önemli isimlerinden olan *Nuzhetu’l-Elibbâ* ve *el-İnsâf* adlı iki eserin sahibi Ebu’l-Berekât el-Enbârî (ö.577/1181)⁸⁶, Ebu’l-Bekâ el-Ukberî (ö.616/1219)⁸⁷, Zemahşerî’nin *Mufasssal*’ını şerh eden İbn Ya’îş (ö.643/1245)⁸⁸ ve İbn Hâcib’in *Kâfiye*’si üzerine yazdığı şerhle tanınan er-Radî el-Esterâbâdî (ö.686/1287)⁸⁹ gibi âlimler, çalışmalarında önceki nahivcilerin eserleri üzerine yoğunlaşmış ve çalışmalarıyla Bağdat mektebine katkıda bulunmuşlardır.

Bu dönemin dikkat çeken özelliklerinden birisi, nahiv ilmi üzerine münazara ve tartışmalar yapılarak, mukayeseli eserlerin ortaya çıkmasıdır. Bu eserler arasında İbnu’l-Enbârî’nin *el-İnsâf fî Mesâilî’l-Hilâf* ve el-Ukberî’nin *Mesâilu Hilâfiyye* adlı eserlerini zikretmek mümkündür.⁹⁰

2.4. Endülüs Ekolü

Endülüs’teki ilmi faaliyetler, 93/712 yılında Endülüs’ün Emevîler tarafından fethedilmesi ve 138/755’de Emevî meliklerinden Abdurrahman ed-Dâhil tarafından tamamen bağımsız bir devlet haline gelmesi ile başlamıştır.⁹¹

⁸⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 496; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 255.

⁸¹ el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 335; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 132; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 265.

⁸² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 276.

⁸³ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 259-269; Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *a.g.e.*, s. 85; Karabudak, Muhsin, *a.g.e.*, s. 155.

⁸⁴ İbn Hallikân, *a.g.e.*, V, 168; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 279; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 283.

⁸⁵ İbn Hallikân, *a.g.e.*, VI, 168; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s.277.

⁸⁶ İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 139; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 86; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 278.

⁸⁷ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 279.

⁸⁸ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 280.

⁸⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 281.

⁹⁰ Bakırcı, Selâmi-Demirayak, Kenan, *a.g.e.*, s. 99

⁹¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 218.

Endülüs mektebi, gramer çalışmalarının kendilerinden önce başlayarak kuralların ortaya konulmuş olması sebebiyle, kendilerinden önce teşekkül eden Basra, Kûfe ve Bağdat mekteplerinin görüşleri ve metotları üzerine çalışmaların devam ettirildiği bir dönemi ifade etmektedir. Endülüs mektebine mensup isimler, kendilerinden önce kurulan mekteplere mutlak olarak bir bağlılıkları olmamakla beraber, daha çok bu ekollerin görüşlerinden yararlanarak tercihlerde bulunmuşlardır. Dolayısıyla Endülüslü nahivciler genellikle, kendilerinden önce telif edilen eserlerdeki anlaşılması güç olan meseleleri izah etmişler ve bu eserlere şerh, ihtisar ve ta'lik ile meşgul olmuşlardır.

Endülüs'teki ilmi faaliyetlerin Huvvâri, el-Ğâzî b. Kays ve Mevrûrî ile başladığını söylemek mümkündür. Endülüs'te fıkıh ve Arap diline vukûfiyeti ile bilinen Ebû Mûsâ el-Huvvâri, doğu memleketlerine seyahatlerde bulunarak İmam Mâlik, el-Asma'î, Ebu Zeyd el-Ensârî gibi âlimlerle görüşmüş ve kıraat ile ilgili bir eser kaleme almıştır.⁹² Ebû Mûsâ el-Huvvâri'nin çağdaşı olan ve Kurtuba'da gençlerin öğrenimi ile meşgul olan el-Ğâzî b. Kays da, el-Huvvâri gibi doğuya seyahatlerde bulunarak, el-Asma'î ile görüşmüş, İmam Mâlik'den fıkıh ve Nâfî b. Ebî Nuaym'dan kıraat ilimlerini alarak, bu derlediği bilgileri Kurtuba'da okutmaya başlamıştır.⁹³

Esasında Endülüs'te hakiki manada ilk nahiv çalışmalarını yapan Cûdî b. Osman el-Mevrûrî (ö.198/813)'dir.⁹⁴ Kisâi ve Ferrâ gibi Kûfe mektebine mensub olan nahivcilerle görüşen, Endülüs'e Kûfelilerin eserlerini aktaran el-Mevrûrî'yi, Endülüs'te ilk defa dil çalışmaları yapan kişi olarak saymak mümkündür.⁹⁵ Kûfelilerin ve Kisâi'nin eserlerini Endülüs'e ilk getiren kişi olan el-Mevrûrî'nin nahiv hakkında bir eseri de bulunmaktadır.⁹⁶

Endülüs'te ilmi faaliyetlerin başlamasında başrol oynayan bu üç isimden sonra, Endülüs'e nisbet edilen diğer nahivcileri şu şekilde zikretmek mümkündür; lügat, nahiv, hadis ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi, eserleri ve talebeleri ile Mâlikî mezhebinin Endülüs'te yerleşmesinde katkısı büyük olan, *Î'râbu'l-Kurân* ve *el-Vâziha fi's-sunen*

⁹² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 288.

⁹³ ez-Zubeydî, *a.g.e.*, s. 254; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁴ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 490; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 225.

⁹⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 490; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

ve'l-fikh gibi eserleri bulunan Abdülmelik b. Habîb es-Sulemî (ö.238/852),⁹⁷ es-Sulemî'nin asırdaşı Muferrrec b. Mâlik en-Nahvî⁹⁸ ve nahiv alanında çalışmaları bulunan Ebû Bekr b. Hâtib en-Nahvî'yi⁹⁹ Endülüs'teki üçüncü asır nahivcileri olarak zikretmek mümkündür.

Endülüs'e ilkin Cûdî b. Osman el-Mevrûrî vasıtasıyla Kûfe mektebinin eserlerinin ve görüşlerinin girmesiyle başlayan süreç, daha sonra doğuya seyahat eden Endülüslü âlimlerin, memleketlerine Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını getirip okutmaya başlamalarıyla, üçüncü asrın sonlarına doğru yerini Basra mektebinin görüşlerine bırakmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Mısır'da ed-Dîneverî'den Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini okuyan ve Kurtuba'da ilmi faaliyetlerine devam eden Muhammed b. Mûsa b. Hişâm künyesine sahip el-Ufuşnîk (ö.307/919)¹⁰¹, doğuya seyahatlerde bulunarak Ebû Ca'fer en-Nehhâs'dan, Sîbeveyh'in *el-Kitâb* adlı eserini okuyan ve Kurtuba'da talebelerine okutan, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı üzerine şerh yapan Muhammed b. Yahya el-Mühellebî er-Rabâhî el-Ceyyânî (ö.353/964)¹⁰², ve dönemin meşhur âlimi İbn Durustevayh'den ders alan, Bağdat'ta ilim tahsil ettikten sonra Endülüs'e dönen ve Basra mezhebine meyilli olan Ebû 'Alî el-Kâlî'yi (ö.367/977)¹⁰³, üçüncü asrın sonları ve dördüncü asrın başlarında yaşayan Endülüslü nahivciler olarak zikretmek mümkündür.¹⁰⁴

Dördüncü asrın başlarında, el-Kâlî ve er-Rabâhî gibi nahivciler ve yetiştirdikleri talebelerle Basra ve Kûfe mektebinin görüşlerinin beraberce ele alındığı bir döneme girilmeye başlanmıştır.¹⁰⁵ Bu dönem içerisinde zikredebileceğimiz nahivciler şunlardır; el-Kâlî'nin talebesi olan ve *Kitâbu'l-efâl* adlı eseri bulunan Ebû Bekr İbnu'l-Kûtiyye (ö.367/977)¹⁰⁶, el-Kâlî ve er-Rabâhî'nin talebesi, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn* adlı eseri bulunan ez-Zubeydî (ö.379/989)¹⁰⁷, Ahfeş ve Kisâî'nin kitabı üzerine şerh

⁹⁷ Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1968, II, 5-8; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁸ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

⁹⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁰⁰ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁰¹ et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 226; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 289.

¹⁰² et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 226; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁰³ el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 239, Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁰⁴ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 290.

¹⁰⁵ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁰⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 198; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁰⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 84; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 227; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

yazan Ahmed b. Eban (ö.382/992)¹⁰⁸, Hârûn b. Mûsâ el-Kurtubî en-Nahvî (ö.401/1010)¹⁰⁹ ve talebelerine Kurtuba’da Sîbeveyh’in *el-Kitab*’ını okutan İbnu’l-İflîlî (ö.441/1049)¹¹⁰ dir.

Mülûku’t-Tavâif döneminin diğer bir nahivcisi, *el-Muhîti*’l-‘Azam, *Şerhu Islâhi*’l-Mantık, *el-Muhkem* gibi eserleri bulunan Ali b. Ahmed b. Sîde ed-Darîr (ö.448/1056)¹¹¹ gibi nahivciler, Basra ve Kûfe mektebinin görüşlerinin beraberce ele alındığı bir dönemde yaşamışlardır. Ayrıca İbn Sîde’nin, Bağdat mektebinin temsilcilerinden olan Ebû ‘Alî el-Fârisî’den istifade ederek, harflerin mahreçlerine göre tanzim edilen *el-Muhkem* adlı sözlüğü, Endülüs mektebinin, Bağdat mektebinin görüşlerine yer vermeye başladığı bir dönemin ürünüdür.¹¹²

Doğu’ya seyahatlerde bulunan Endülüslü nahivcilerin, memleketlerine Kûfe mektebinden Kisâî, Basra mektebinden Sîbeveyh ve Ahfeş, Bağdat mektebinden Ebû ‘Alî el-Fârisî ve İbn Cinnî’nin eserlerini getirmelerinden dolayı, bahsi geçen nahivcilerin Endülüs mektebine tesirleri oldukça fazladır.

Özellikle Endülüs gramercilerinin, Bağdat mektebine mensup olan ez-Zeccâcî’nin, *el-Cumel* adlı eserini okutup, kendisine çok sayıda şerhler yazmalarıyla birlikte Bağdat mektebinin tesiri daha çok hissedilmiştir. Böylelikle Endülüs mektebi kendisinden önceki ekolleri bünyesinde toplamış ve bu ekollerin görüşlerinden tercihlerde bulunarak, kendisinden sonra gelen Mısır mektebine de öncülük etmiştir.¹¹³

Endülüs mektebinde Kûfe, Basra ve Bağdat mekteblerinin görüşlerinin yer bulması ile beraber, artık Endülüs nahivcileri, kendilerine ait görüşleri de ortaya koydukları bir döneme girmeye başlamışlardır.¹¹⁴

Endülüs mektebinin müstakîl hale gelmeye başladığı dönemin ilk nahivcileri arasında; Bağdat mektebinin temsilcilerinden olan Zeccâcî’nin *el-Cumel*’ini şerh eden ve Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ının Endülüs’de tanınmasına katkısı olan el-A’lem eş-

¹⁰⁸ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

¹⁰⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

¹¹⁰ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 291.

¹¹¹ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 143; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 292.

¹¹² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 292.

¹¹³ Yıldırım, Aydın, *Endülüs’te Arap Dili Çalışmaları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, S.B.E., Van, 2007, s. 27.

¹¹⁴ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 292.

Şentemerî (ö.476/1083)¹¹⁵, *Kitâbu'l-Mesâil ve'l-Ecvibe, el-İktidâb fî şerhi Edebi'l-kuttâb* gibi eserleri bulunan Abdullah b. Muhammed el-Batalyevsî (ö.521/1127)¹¹⁶, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı, Muberrred'in *el-Muktedab*'ı, İbnu's-Serrâc'ın *el-Usûl*'u, ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'i ve Ebû Alî el-Fârisî'nin *el-Îzah*'ına şerhler yazan, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını ezbere bilen İbnu'-Bâziş (ö.528/1134)¹¹⁷, el-A'lem eş-Şentemerî'den, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ını okuyan, Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ı üzerine mukaddimeler yazan İbnu't-Tarâve (ö.528/1134)¹¹⁸ gibi nahivciler bulunmaktadır.

Endülüslü nahivciler, Muvahhidler ile birlikte yeni bir döneme girmişlerdir. Bu dönem nahivcileri, Kûfe, Basra ve Bağdat mekteplerinin görüşlerini mezc etmeye devam etmekle beraber, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı üzerine şerhler yazmışlar ve talebelerine çoğunlukla *el-Kitâb*'ı okutmuşlardır.¹¹⁹

Bu dönemde zikredilebilecek nahivciler ise şunlardır; İbnu't-Tarâve'nin talebesi İbnu'r-Rammâk (ö.541/1146)¹²⁰, el-Batalyevsî'nin öğrencisi olan el-Uklişî (ö.550/1155)¹²¹, İbnu'r-Rammâk'ın talebesi Câbir b. Muhammed el-İşbilî el-Hadramî (ö.596/1200)¹²², el-İşbilî'nin talebesi, nahivde genelde İbnu't-Tarâve'nin görüşlerini benimseyen İbn Talhâ (ö.618/1221)¹²³, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını okutan İbn Tâhir (ö.580/1184)¹²⁴, kıraat, lügat, tefsir, siyer, tefsir, hadis ve Arap dilinde söz sahibi olup *er-Ravzü'l-ünûf* eseri ile meşhur es-Suheyli (ö.581/1185)¹²⁵, eş-Şelebîn ve İbn Mu'tî'nin kendisinden ders aldığı, İbnu's-Serrâc'ın *el-Usûl*'üne şerh yazan Îsâ b. 'Abdilaziz el-Cezûlî (ö.607/1210)¹²⁶, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ını ve ez-Zeccâcî'nin *el-Cumel*'ini şerh eden İbn Harûf (ö.609/1212)¹²⁷, İbn Mâlik'in hocası, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ı üzerine talîk ve *el-Cezûliyye* üzerine şerhi bulunan ve nahiv hakkında *et-Tevtî'e*

¹¹⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 356; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 293-294; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 228.

¹¹⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 55; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 229; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 294; Özbalkıç, M. Reşit, "Batalyevsî", DİA, V, 138.

¹¹⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 338; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 295; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 229; Çelebi, Muharrem, "İbnu'l-Bâziş", DİA, XX, 528.

¹¹⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 602; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 296; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 229; Yazıcı, Hüseyin, "İbnu't-Tarâve", DİA, XXI, 229.

¹¹⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 297.

¹²⁰ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 298.

¹²¹ el-Kıftî, *a.g.e.*, I, 171. ; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 298.

¹²² Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 298.

¹²³ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 121; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 298.

¹²⁴ el-Kıftî, *a.g.e.*, IV, 194; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 40; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 28; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 298; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 230.

¹²⁵ el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 162; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 81; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 299; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 230.

¹²⁶ el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 378; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 236-237; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 300; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 232.

¹²⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 203; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 301; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 232.

fi'n nahv adlı eseri yazan eş-Şelebîn (ö.645/1247)¹²⁸, İbn Harûf'un talebesi, el-Fârisî'nin *el-Îzah*'ını şerh eden İbn Hişâm el-Hadrâvî (ö.646/1248)¹²⁹, *Kitâbu'r-red 'ale'n-nuhât, el-Müşrik fî Islâhi'l-mantık* gibi eserleri bulunan *İbn Mada* (ö.592/1196),¹³⁰ *el-Mumti' fî't-taşrîf, el-Mukarrib fî'n-nahv, Şerhu'l-Cumel li'z-Zeccâcî* gibi eserleri bulunan, İbn 'Usfûr (ö.662/1264)¹³¹ ve dönemin önde gelen nahivcilerinden olan ve *el-Kâfiyetü's-şâfiyye, el-Hulâsa (Elfiyye), Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* gibi meşhur eserlerin sahibi, eserleri ile Endülüs mektebine katkısı çok fazla olan İbn Mâlik (ö.672/1273)¹³² Kûfe, Basra ve Bağdat mekteblerinin görüşlerinden yararlanmakla beraber müstakil görüşlerini ortaya koyarak öne çıkan dil bilginlerindendir.

Endülüs mektebinin kayda değer isimleri arasında yer alan İbn Mâlik'in yaşadığı asırda, Sibeveyh'in *el-Kitab*, Zemahşeri'nin *el-Mufasssal*, Fârisî'nin *Îzah* ve Zeccâcî'nin *Cumel* gibi kitapları medreselerde öğrenciler tarafından okunmaktadır.¹³³

Son dönem Endülüs nahivcileri, bu bölgedeki siyasi çalkantılar ve Endülüs'teki birçok yerin Müslümanların hâkimiyetinden çıkması sebebiyle doğuya ve Kuzey Afrika'ya göç etmeye başlamışlardır. Daha sonra ilmi çalışmalar, müslümanların ellerinde kalan nadir yerlerden biri olan Gırnata'da etkisini kaybederek devam etmiştir.¹³⁴

Endülüs mektebinin yedinci asırdaki durumuna gelince; İbn Mâlik'in hocası olan Şelebîn'in talebelerinin etkisi fazlaca hissedilmektedir.¹³⁵ Şelebîn'in öğrencilerinden İbnu'l-Hâc (ö.651/1253)¹³⁶ ve İbnu'd-Dâî (ö.680/1281)¹³⁷, Şelebîn'nin diğer bir

¹²⁸ el-Kıftî, *a.g.e.*, II, 332; Suyûtî, *a.g.e.*, II, 224; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 302; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 233.

¹²⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 303; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 323; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 304; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 231.

¹³¹ Suyûtî, *a.g.e.*, II, 210; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 306; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 261.

¹³² es-Subkî, Ebû Nasr Taceddîn, *Tabakâtu's-Safîyyeti'l-Kubrâ*, Y.y., Dâru İhyâu'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1918, VIII, 67; İbn Cezerî, *Gâyetu'n-Nihâye*, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1971, II, 160; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 130; İbnu'l-İmâd, Şihâbüddîn Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkarî, *Şezerâtu'z-Zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1991, VII, 590; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 309; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 230-262.

¹³³ İbn Mâlik, *el-İ'tidâd fî'l-farki beyne'z-zâi ve'd-dâd*, Necef, Matbaatu'n-Nu'mân, 1972, (Nşr. girişi), s. 13-14.

¹³⁴ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 317; ez-Zâkî, *Eseru İbn Mâlik fî'd-dirâsâtu's-sarfîyye*, Mekke, Matbaatu Câmiatu Ummu'l-Kurâ, 1981, s. 11.

¹³⁵ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 317.

¹³⁶ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 317; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 234.

¹³⁷ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 318; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 263.

öğrencisi İbn Ebi'r-Rebi' (ö.688/1289)¹³⁸, es-Saffâr (ö.630/1233)¹³⁹, İbn Usfûr'un öğrencilerinden Ahmed b. İbrâhim b. Zübeyir Ebû Ca'fer (ö.710/1310)¹⁴⁰ gibi nahivcileri son dönem Endülüs nahivcileri olarak saymak mümkündür.

Endülüs'te İbn Mâlik'den sonra önemli bir konuma sahip olan, Ebû Ca'fer ve İbn Usfûr'un öğrencilerinden, Takiyyuddîn es-Subkî, İbn Akîl ve el-İsnevî gibi meşhur talebeler yetiştiren Ebû Hayyân (ö.745/1344)¹⁴¹, fıkıh usûlune dair *el-Muvâfakat* eseriyle meşhur, İbn Mâlik'in *Elfiyye*'sine şerh yapan, Ebû İshâk İbrâhim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtibî'yi (ö.790/1388)¹⁴² son dönem Endülüs nahivcileri olarak zikretmek mümkündür.

¹³⁸ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 319; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 264.

¹³⁹ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 319.

¹⁴⁰ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 320.

¹⁴¹ es-Subkî, *a.g.e.*, IX, 276; Makkarî, *a.g.e.*, II, 535; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediiyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Muellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Beyrut, Dâru İhyau't-Turas, 1955, II, 152; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 320; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 266.

¹⁴² Makkarî, *a.g.e.*, V, 355; Ziriklî, Hayrüddîn, *el-A'lâm Kâmûsu terâcimi li eşheri'r-ricâli ve'n-nisâi mine'l-Arab ve'l-muste'ribîn ve'l-müsteşrikîn*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002, I, 75; et-Tantâvî, *a.g.e.*, s. 266-267.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK'İN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ ve ESERLERİ

1. İBN MÂLİK'İN HAYATI

1.1. Doğumu, Adı, Nesebi ve Künyesi

Arap dilinde özellikle nahiv ve lügat ilimlerinde asrında eşsiz bir âlim olarak¹⁴³ kabul edilen İbn Mâlik'in doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler olmakla beraber rivâyetlerin çoğunluğuna göre 600-601/1203-1204¹⁴⁴ yılında, Endülüs'ün Ceyyân¹⁴⁵ şehrinde dünyaya gelmiştir.¹⁴⁶

Daha fazla kuşatıcı olmasından dolayı tercih ettiğimiz İbnu'l-Cezerî'nin görüşüne göre tam adı Cemaleddin Muhammed b. Abdillâh b. Abdillâh b. Mâlik Ebû Abdillâh et-Tâî el-Endülüsî el-Ceyyânî eş-Şâfiî el-İmâm en-Nahvî el-Ustazî'dir.¹⁴⁷ Tabakât kitaplarında çoğunlukla meşhur olan Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik, Muhammed b. Malik ve İbn Mâlik isimleri zikredilmektedir.

İbn Mâlik'in isminin ardından kaynaklarda zikredilen “el-Endülüsî” ve “el-Ceyyânî” nispetleri doğduğu yere işaret etmekte, “et-Tâî” şeklinde geçen nispeti ise ailesinin mensup olduğu Endülüs'te bulunan kabileyi göstermektedir.¹⁴⁸

¹⁴³ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁴⁴ es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 67; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133; Suyûtî, *Buğyetu'l-Vu'ât*, I, 130; Makkarî, *a.g.e.*, II, 222; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 590; el-Yenbuâvî, *ed-Dirâsâtu'l-luğaviyye inde İbn Mâlik beyne fıkhu'l-luğa ve ilmi'l-luğa*, Mekke, Matbaatu Câmîatu Ummu'l-Kurâ, h. 1417, s. 23; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 7-10.

¹⁴⁵ İbn Kesîr, Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Maârif, Beyrut, 1979, XVII, 514; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 233; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 22; İbn Mâlik, *Kitâbu'l-Elfâzu'l-Muhtelif fi'l-Meâni'l-Mu'telif*, Matbaatu Câmîatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, t.y., (Nşr. girişi), s. 11; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz ve Uddetu'l-Elfâz*, Bağdad, Matbaatu'l-Ânî (Nşr. girişi), s. 19.

¹⁴⁶ İbn Mâlik'in *Umdetu'l-Huffâz* adlı eserine tahkik yapan Abdîrrahman ed-Dûrî doğum tarihiyle ilgili, Zehebî, Subkî, İsnevî, Makkarî ve İbnu'l-İmâd'ın h.600 ve 601 tarihlerini, Safedî, Tağrîberdî, İbn Kesîr, Fîruzâbâdî ve Suyûtî gibi isimlerin ise h.600 yılına zikrettiklerini ifade etmektedir. (İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz* (Nşr. girişi), s. 19.)

¹⁴⁷ İbnu'l-Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelam*, (thk. Sa'd Hamdân el-Çâmidî), Cidde, Mektebetu'l-Medenî, 1984, (Nşr. girişi), I, 14-15; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz*, (Nşr. girişi), s. 20.

¹⁴⁸ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 590; Turan, Abdülbâki, İbn Mâlik, DİA, XX, 169.

1.2. Ailesi

İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid* adlı eserini tahkik ederek neşreden Muhammed Kâmil Berekât, tahkik mukaddimesinde; rivâyetlerde İbn Mâlik'in anne ve babası hakkında herhangi bir şey zikredilmediğini beyan etmektedir.¹⁴⁹ Bununla beraber rivayetlerde; Muhammed Bedreddin (ö.686/1287), Muhammed Takıyyuddîn (ö.659/1261) ve Şemseddin (ö.719/1319) isimlerine sahip üç oğlundan bahsedilmektedir.¹⁵⁰

Oğullarından Bedreddin özellikle babasının *el-Elfiyye* adlı eserini şerh ederek meşhur olmuştur. Babasının kitaplarına yazmış olduğu şerhler sebebiyle "İbnu'l-Musannif" ve "İbnu'n-Nâzım" künyeleri ile ilim dünyasındaki yerini almıştır.¹⁵¹ 686/1287 yılının Muharrem ayında Dımeşk'te vefat etmiştir.¹⁵²

İbn Mâlik, Esed lakabıyla bilinen diğer oğlu Takıyyuddîn için *el-Mukaddimetu'l-Esediyye* adında küçük nesir tarzında bir eser kaleme almıştır.¹⁵³ Safedî, Muhammed Takıyyuddîn'in Zâhiriyye medresesinde okuduğunu, fakat nahivde derinleşemediğini ve 659/1291 yılında vefat ettiğini beyan etmektedir.¹⁵⁴

1.3. Mezhebi

İbn Mâlik bu asırlarda ulema arasında alışılmış olan ilmi seyahatlerine başlamadan önce, Endülüs halkının çoğunluğunun da mezhebi olan Mâliki mezhebine mensup iken, doğuya¹⁵⁵ yapmış olduğu seyahatlerden sonra Şâfiî mezhebini tercih etmiştir.¹⁵⁶

Meşhur insanların biyografilerini ele alan eserlerde kişinin isminin yanına lakabı ve künyesi eklenerek tanıtımının tercih edildiği bu dönemde, şahsın dini mezhebinin de

¹⁴⁹ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsıd*, (thk ve tkd. Muhammed Kâmil Berekât), Dâru Kutubu'l-Arabiyye, Kâhire, 1967, (Nşr. girişi), s. 3.

¹⁵⁰ Suyûti, *a.g.e.*, I, 130; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; İbn Mâlik, *İkmâlu'l-Î'lâm bi Teslîsi'l-Kelam*, (Nşr. girişi), I, 17; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz*, (Nşr. girişi), s. 39.

¹⁵¹ Suyûti, *a.g.e.*, I, 133; Suyûti, *Behcetü'l-Merdiyye*, İstanbul, Mektebetu'l-Hanefiyye, 2005, s. 173; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun an Esâmi'l-kutubi ve'l-Funûn*, Y.y., Maarif Matbaası, 1941, I, 116.

¹⁵² Suyûti, *a.g.e.*, I, 225; Makkarî, *a.g.e.*, II, 233.

¹⁵³ Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyau't-Turas, Beyrut, 2000, I, 166; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225.

¹⁵⁴ Safedî, *a.g.e.*, I, 166.

¹⁵⁵ Doğudan maksad; Dımeşk, Halep ve Hama'dır

¹⁵⁶ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 59; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 9; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 24.

yazılması geleneksel bir tutumdur. Bu yüzden İbn Mâlik künyesi ile anılmış, fakat lakabının ve künyesinin yanına, vefat ettiği dönemde mezhebi olan Şâfiî mezhebi de eklenerek tabakât kitaplarındaki yerini almıştır.

Makkarî *Nefhu't-tîb* adlı eserinde, İbn Mâlik'in ismi, künyesi ve lakabının ardına “Mağripte Mâlikî, Maşriktâ Şafîî” ifadesini ekleyerek onun eski ve yeni mezhebine dikkat çekmektedir.¹⁵⁷ Ayrıca Kâmil Berekât, İbn Mâlik'in eserine yaptığı tahkik mukaddimesinde, İbn Mâlik'in mezhebini değiştirmesindeki muhtemel sebebi, Eyyubiler zamanında müderrisliğini yaptığı Âdiliyye ve Sultâniyye medreselerinde Şâfiîliğin yaygın ve baskın bir mezhep olmasıyla ilişkilendirmektedir.¹⁵⁸

1.4. Vefatı

Eyyûbi ve Abbasi devletlerinin nihayetine şahit olan İbn Mâlik Haçlı savaşları, Tatar fitneleri, Eyyûbilerin kendi aralarındaki mücadeleleri vb. bütün olumsuzluklara rağmen ilmi ve edebi yolculuklarına devam etmiş,¹⁵⁹ nihayetinde Dımeşk'i vatan edinmiş ve orada imamlık göreviyle beraber eserlerini yazmaya ve ders vermeye başlamıştır.¹⁶⁰

Rivayetlerde doğum tarihi hakkında beyan edilen birçok farklı tarih olmasına karşın, vefat tarihiyle ilgili genel kanaat, İbn Mâlik'in 672/1273¹⁶¹ yılında Dımeşk'te¹⁶² vefat ettiği şeklindedir.¹⁶³ Bazı kaynaklarda vefatının akabinde İbn Mâlik'in, Kâsiyûn Dağı'nın eteklerindeki bulunan Kâdı İzzeddin b. Sâîğa'nın türbesine defnedildiği

¹⁵⁷ Makkarî, *a.g.e.*, II, 222.

¹⁵⁸ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 9.

¹⁵⁹ İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İ'lâm*, (Nşr. girişi), I, 11; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz*, (Nşr. girişi), s. 19; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s.6-7; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁶⁰ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159.

¹⁶¹ es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 67; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; İbn Kâdı Şuhbe, *a.g.e.*, s.135; Suyûti, B *a.g.e.*, I, 134; Makkarî, *a.g.e.*, II, 234; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 257; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 311.

¹⁶² İbn Kâdı Şuhbe, *a.g.e.*, s.135; Suyûti, *a.g.e.*, I, 134; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 257; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 309; İbn Mâlik, *Kitâbu'l-Elfâzu'l-Muhtelif*, (Nşr. girişi), s. 15; İbn Mâlik, *İcâzu't-Ta'rîfî İlmi't-Tasrîf*, (Nşr. girişi), s. 14; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁶³ İbn Mâlik'in öldüğü yerin Dımeşk olduğu konusunda ittifak eden İbn Kesir ve İbn Cezerî, İbn Mâlik'in vefat tarihiyle ilgili -bir ay kadar- farklı bir tarih zikretmektedirler. İbn Kesir 12 ramazan 672, İbn Cezerî ise 13 Şaban 672 olarak ifade etmektedirler. Bkz. İbn Kesir, *a.g.e.*, XVII, 514; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160.

zikredilmektedir.¹⁶⁴ Buna karşın Makkarî, İbn Mâlik'in İbn Ca'vân'ın türbesine defnedildiğini bildirmektedir.¹⁶⁵

1.5. Hocaları

1.5.1. Sâbit b. Hıyâr

Tam adı Ebu'l-Huseyin Sâbit b. Muhammed b. Yusuf b. Hayyân el-Kullâ'î Gırnatî olmakla beraber İbn Taylasan, Ebu'l-Muzaffer ve Ebu'l-Hasan diye meşhur olmuştur.¹⁶⁶ İbn Mâlik'in Ceyyân şehrinde, kendisinden kıraat ve nahiv dersleri aldığı Sâbit b. Hıyâr 628/1231 yılında Gırnata'da vefat etmiştir.¹⁶⁷

1.5.2. Ebû Ali eş-Şelebîn

Ebû Ali eş-Şelebîn'in tam adı; Amr b. Muhammed b. Amr b. Abdillâh el-Ezdî el-Endulusî el-İşbîlî'dir.¹⁶⁸ Endülüs lisânında beyaz ve kumral tenli anlamına gelen “Şelebîn” lakabı ile bilinmektedir. İbn Mâlik, Şelebîn'in ders halkasına Ceyyân'da devam etmek suretiyle kendisinden istifade fırsatı bulmuştur.¹⁶⁹

İbn Kesîr, Şelebîn'in *et-Tevtîe fi'n-nahv* ve *Şerhu'l-Cezûliyye* adlı iki eserinden bahsetmektedir. Ayrıca İbni Kesîr, İbn Hallikân'ın “*Şelebîn'in vefatıyla nahiv imamlarının sona erdiğini ve kendisine gereken kıymetin verilmediğini*” aktarmaktadır.¹⁷⁰ 562/1167 yılında dünyaya gelen eş-Şelebîn, 645/1247 senesinde İşbîliyye'de vefat etmiştir.¹⁷¹

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVII, 514; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 33.

¹⁶⁵ Makkarî, *a.g.e.*, II, 227.

¹⁶⁶ Suyûti, *a.g.e.*, I, 482; Makkarî, *a.g.e.*, II, 222; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁶⁷ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; Suyûti, *a.g.e.*, I, 482.

¹⁶⁸ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVII, 293.

¹⁶⁹ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133; Suyûti, *a.g.e.*, I, 131-224; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz*, (Nşr. girişi), s. 26; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁷⁰ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVII, 294; İbn Hallikân, *a.g.e.*, III, 352.

¹⁷¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVII, 293.

1.5.3. Ebu'l-Hasen es-Sehâvî

Tam adı Ali b. Muhammed b. Abdissamed Alemüddin Ebu'l-Hasen es-Sehâvî'dir.¹⁷² Nahiv, lügat, tefsir, fıkıh ilimlerine vakıf olan es-Sehâvî, meşhur kurrâlardan olan Şâtîbî ve Tâcu'l-Kindî'den kıraat dersleri almıştır. *Mufasssal* üzerine iki şerhi bulunan es-Sehâvî'nin *Şerhu's-Şâtibiyye ve Manzûme fî'l-Elgâzi'l-lugaviyye* adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁷³

İbn Mâlik'in kendisinden Arapça ve kıraat dersleri aldığı es-Sehâvî, 558-559/1163-1164 yılında doğmuş ve 643/1245 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir.¹⁷⁴

1.5.4. Ebû Sâdık b. Hasan b. Sabbâh

Ebû Sâdık Hasan b. Sabbâh el-Kureyşî el-Mahzûmî el-Mısırî el-Kâtib 632/1234 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁵ İbn Mâlik Hasan b. Sabbâh'dan Dimeşk'te istifade etmiştir.¹⁷⁶

1.5.5. İbn Ebi's-Sakr

Tam adı Necmüddîn Ebu'l-Fadl Mukrem b. Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Musned el-Kuraşî ed-Dimeşkî olmakla beraber, İbn Ebi's-Sakr olarak bilinmektedir.¹⁷⁷ İbn Mâlik'in Dimeşk'te kendisinden istifade ettiği İbn Ebi's-Sakr, 548/1153 yılında doğmuş ve 635/1237 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁸

1.5.6. İbn Yaîş

553/1158 senesinde Halep'te doğan ve 643/1245 senesinde aynı yerde vefat eden İbn Yaîş'in tam adı; Ebu'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Ali b. Yaîş b. Muhammed

¹⁷² Suyûti, *a.g.e.*, II, 192.

¹⁷³ Suyûti, *a.g.e.*, II, 192.

¹⁷⁴ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 67; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133; Suyûti, *a.g.e.*, II, 192; Makkarî, *a.g.e.*, II, 222

¹⁷⁵ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 260, ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁷⁶ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 67; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁷⁷ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 306.

¹⁷⁸ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 306.

el-Esedî el-Halebî'dir.¹⁷⁹ Suyûtî, İbn Mâlik'in Halep'te büyük bir hocanın ders halkasına katıldığını ve onun İbn Yaîş olduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁰ Zemahşerî'nin *Mufasssal*'ına yazdığı *Şerhu'l-Mufasssal* ve İbn Cinnî'nin sarfa dair olan eserine yazdığı *Şerhu't-Tasrîfi'l-Mulûkî* eserlerinden bazılarıdır.¹⁸¹ İbn Yaîş, İbn Hallikân'ın yanı sıra, kâdî'l-kudât Takiyyuddîn İbn Rezîn el-Hamevî, Yâkût el-Hamevî, İbn Amrûn, İbn Mâlik et-Tâî, İbn Vâsıl ve Şerîşî gibi tanınmış öğrenciler yetiştirmiştir.¹⁸²

1.5.7. İbn Amrûn

Tam adı; Cemâluddîn Ebu Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Ebî Ali b. Saîd b. Amrûn el-Halebî en-Nahvî olan İbn Amrûn, İbn Yaîş'in yanı sıra başka hocalardan da nahiv dersi almıştır.¹⁸³ İbn Mâlik, İbn Yaîş'in talebesi olan İbn Amrûn'nun derslerine Halep'te katılmıştır.¹⁸⁴ 596/1200 yılında doğan İbn Amrûn 649/1251 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁵

1.5.8. İbn Ebi'l Fadl el-Mursî

Tam adı; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Ebi'l-Fadl el-Mursî *et-Tefsîru'l-Kebîr* ve *Muhtasaru'l-Muslim* gibi eserler kaleme almıştır.¹⁸⁶ İbn Mâlik'in Dimeşk'te kendisinden ders aldığı el-Mursî, 570/1174 senesinde dünyaya gelmiş ve 655/1257 yılında vefat etmiştir.¹⁸⁷

¹⁷⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VIII, 206; İbn Mâlik, *Îcâzu't-Ta'rîf fî İlmi't-Tasrîf*, Medine, Y.y., 2002, (Nşr. girişi), s. 18.

¹⁸⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 134.

¹⁸¹ Ziriklî, *a.g.e.*, VIII, 206.

¹⁸² Çuhadar, Mustafa, "*İbn Yaîş*", DİA, XX, 446.

¹⁸³ Safedî, *a.g.e.*, I, 161.

¹⁸⁴ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; Makkarî, *a.g.e.*, II, 223; İbnu'l-Îmâd, *a.g.e.*, VII, 591; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁸⁵ Safedî, *a.g.e.*, I, 161.

¹⁸⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 144; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 10.

¹⁸⁷ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 146.

1.6. Talebeleri

1.6.1. Bedreddîn Muhammed

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik Bedreddîn adı ile kaynaklarda zikredilmektedir.¹⁸⁸ İbn Mâlik'in hem oğlu hem de en önde gelen öğrencisi olmuş ve kendisinden uzun müddet istifade etme fırsatı bulmuştur.¹⁸⁹ İbnu'n-Nahvî, en-Nahvî, İbnu'l- Musannif ve daha çok İbnu'n- Nâzım gibi künyeleri ile bilinmektedir.¹⁹⁰

İbn Mâlik'in üç oğlundan biri olan Bedreddin, müstakıl eserleri olmakla beraber daha çok babasının eserlerine yazmış olduğu şerhleri ile bilinmektedir. Özellikle İbn Mâlik denince ilk akla gelen adeta ismiyle özdeşleşen *el-Elfiyye* adlı meşhur manzum eserine yazmış olduğu *ed-Durretu'l-Mudiyye fî Şerhi'l-Elfiyye* adlı eseriyle ilim dünyasında tanınmıştır. İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsîd* kitabına yazdığı *Şerhu't-teshîl* adlı şerhini tamamlayamadan vefat edince, oğlu Bedreddîn babasının yarım kalan eserini *Tekmiletu Şerhi Teshîli'l-Fevâid ve Tekmîli'l-Makâsîd* adıyla kaleme almış, fakat kendisi de tamamlayamadan vefat etmiştir.¹⁹¹

Nahiv ilmini babasından öğrenen Bedreddin nahiv, mantık ve meânî ilimlerinde zamanının nadir şahsiyetleri arasına girmiştir.¹⁹² Onun *Şerhu Lâmiyye, el-Misbah fî İhtisari'l-Miftah, Şerhu'l-Mulha, Şerhu'l-Hâcibiyye* gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁹³ Bâ'lebek şehrinde yaşayan Bedreddin, babası İbn Mâlik'in vefatı üzerine Dimeşk'e babasının vazifesini devam ettirmek için çağırılmış ve 686/1287 yılında orada vefat etmiştir.¹⁹⁴

1.6.2. en-Nevevî

İmam Nevevî 631/1233 yılında doğmuş, 616/1219 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵ Kendisine birçok şerh ve hâşiye yapılan, hadis alanında yazdığı meşhur eseri

¹⁸⁸ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s.133; ; İbn Mâlik, *Îcâzu't-Ta'rîf*, (Nşr. girişi), s. 20; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁸⁹ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s.133; Suyûti, *a.g.e.*, I, 130; Makkarî, *a.g.e.*, II, 233.

¹⁹⁰ Suyûti, *a.g.e.*, I, 133; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 116.

¹⁹¹ Suyûti, *a.g.e.*, I, 225.

¹⁹² Safedî, *a.g.e.*, I, 165; Suyûti, *a.g.e.*, I, 225; Makkarî, *a.g.e.*, II, 233-234.

¹⁹³ Suyûti, *a.g.e.*, I, 225.

¹⁹⁴ Safedî, *a.g.e.*, I, 165; *a.g.e.*, I, 225; Makkarî, *a.g.e.*, II, 233.

¹⁹⁵ es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 396; Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, II, 264.

Erbaînu'n-Nevevî, hadis usulü hakkında yazdığı *el-İrşâd fî Ulûmi'l-Hadis*, *el-Îzah fî'l-Menâsik*, *Sahihi Muslim*'in şerhi *Minhâc gibi* eserleri bulunmaktadır.¹⁹⁶ İmam Nevevî, *Sahîh-i Muslim*'e yazmış olduğu *el-Minhâc* adlı şerhinde, İbn Mâlik'den dille ilgili birçok bilgi nakletmektedir.¹⁹⁷

1.6.3. İbn Ebi'l-Feth el-Ba'lî

Muhammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Fadl el-Ba'lî el-Hanbelî el-Allâme el-Fakîh en-Nahvî ismi ile tabakât kitaplarında yer almaktadır.¹⁹⁸ İbn Ebi'l-Feth el-Ba'lî, İbn Mâlik'den nahiv dersleri almış ve İbn Mâlik'in *Elfiyye* adlı eserine bir şerh kaleme almıştır.¹⁹⁹ 645/1247 senesinde dünyaya gelmiş ve 709/1309'da Kâhire'de vefat etmiştir.²⁰⁰

1.6.4. Bedruddîn b. Cemâa

Tam adı; Bedreddin Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sâ'dullâh b. Cemâa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfiî olan Bedreddin b. Cemâa, İbn Mâlik'in ders halkalarına katılmış ve kâdî'l-kudât (Baş Kadı) Bedreddin b. Cemâa olarak tanınmıştır.²⁰¹

Suriye'nin Hama şehrinde 639/1241 yılında dünyaya gelen Bedruddîn b. Cemâa, Kudüs, Mısır ve Şam'da kadılık görevlerinde bulunmuştur.²⁰² *el-Menhelu'r-revî fî Ulûmi'l-Hadîsi'n-Nebevî* ve *Keşfu'l-Meânî* gibi eserleri bulunan Bedruddîn b. Cemâa 733/1332 yılında Mısır'da vefat etmiştir.²⁰³

1.6.5. İbnu'n-Nehhâs

Tam adı Muhammed b. İbrahim b. Muhammed Bahâaddîn İbnu'n-Nehhâs'dır. O, İbn Yaîş'den Arap dili ve edebiyatı dersleri almıştır.²⁰⁴ Yaşadığı dönemde Mısır'ın

¹⁹⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, II, 264.

¹⁹⁷ İbn Kâdî Şuhbe, *a.g.e.*, s. 133; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591.

¹⁹⁸ Safedî, *a.g.e.*, III, 287; Suyûti, *a.g.e.*, I, 207; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 30; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 16.

¹⁹⁹ Suyûti, *a.g.e.*, I, 207; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 30.

²⁰⁰ Suyûti, *a.g.e.*, I, 207; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 30.

²⁰¹ Safedî, *a.g.e.*, III, 287; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVII, 514; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297.

²⁰² Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297.

²⁰³ Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297.

²⁰⁴ Safedî, *a.g.e.*, II, 11; Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297

Arap dili ve edebiyatındaki nâdir şahsiyetlerden olan İbnu'n-Nehhâs 627/1230 yılında Halep'te doğmuş ve 698/1298 yılında vefat etmiştir.²⁰⁵

1.6.6. İbnu'l-Bârizî

Tam adı; Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Abdirrahîm el-Cuhenî el-Hamevî olan İbnu'l-Bârizî, Kâdı'l-Kudât İbnu'l-Bârizî lakabı ile bilinmektedir.²⁰⁶ 645/1247'de dünyaya gelen İbnu'l-Bârizî, 738/1337'de doğum yeri olan Hama'da vefat etmiştir. Ömrünün çoğunu Hama'da kadılık görevinde geçiren İbnu'l-Bârizî, İbn Mâlik'den nahiv dersleri almıştır.²⁰⁷ *Tertîbu Câmiî'l-Usûl*, *Şerhu'l-Hâvî*, *Muhtasaru't-Tenbîh* ve *el-Vâfi fî Serâiri'l-Mustafâ* gibi eserleri bulunmaktadır.²⁰⁸

²⁰⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, V, 297.

²⁰⁶ es-Subkî, *a.g.e.*, X, 386-387; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVIII, 405.

²⁰⁷ es-Subkî, *a.g.e.*, X, 386-387; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XVIII, 405; Altıkulaç, Tayyar, “İbnu'l-Bârizî”, DİA, XX, 525.

²⁰⁸ es-Subkî, *a.g.e.*, X, 386-387.

2. İBN MÂLİK'İN İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

2.1. İlmi Kişiliği

İbn Mâlik ilmi faaliyetlerini Arap diline yöneltmiş, bu alanda zirveye ulaşmıştır. İbn Mâlik'in ortaya koyduğu görüş, kendisinden önceki nahivcilerin görüşlerine muhalif bile olsa doğruluğuna inandığı takdirde onun takipçisi olmuş, peşinden gitmiştir. O, sarf ve nahivde tükenmek bilmeyen bir deniz, bitmeyen bir mürekkep olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁹

İbn Mâlik yirmi beş-otuz yaşlarında seyahatlerine başlamasından dolayı Endülüs'te öğretimini tamamlayamamış olup, Eyyûbiler (567-648/1171-1250) döneminde Şark'ta (Mısır) öğretimini ikmal etmiştir.²¹⁰

Endülüs'teki fitnelerden (Hristiyanların, Muvahhidlerin ve Tavâiflerin isyanlarından) doğudaki (Mısır) fitnelere (Haçlı savaşları, Tatarlar ve Selahaddin Eyyubi'nin torunları arasındaki çekişmelere) kaçan İbn Mâlik, Mısır'daki kargaşalardan dolayı istikametini Şam'a çevirmiş ve Dimeşk, Halep, Hama, Ba'lebek gibi şehirleri dolaşmıştır.²¹¹

Nahiv ve lugat ilimlerine şâhid olarak zikrettiği şiirler ile yaşadığı dönemdeki ulemayı hayrete düşüren İbn Mâlik, kolay bir şekilde şiir nazm etme yeteneğine sahiptir.²¹²

İbn Malik'in Kur'ân-ı Kerim ile istişhâdı çok fazla olmakla beraber Kur'ân-ı Kerim'de şâhid bulamadığında hadise, hadiste şâhid bulamaz ise Arap şiirine müracaat etmektedir. Kendisinden önce İbn Hurûf, Suheylî, İbn Cinnî gibi nahivcilerin hadis ile nadiren istişhâd etmesine karşın, İbn Mâlik'in hadis ile istişhâdı fazla kullanması, kendisini hadis ile istişhâd edenlerin neredeyse öncü siması konumuna getirmiştir.²¹³

²⁰⁹ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Abdu'l-Mun'im Ahmed Herîdî, “*Teârudu'l-Ârâi fî Nahvi İbn Mâlik*”, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turâsi'l-İslâmî, Sayı: 4, (1981), s. 193.

²¹⁰ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 5.

²¹¹ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 159; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 6; İbn Mâlik, *İkmâlu'l-İ'lâm*, (Nşr. girişi), I, 11.

²¹² İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591.

²¹³ Suyûti, *a.g.e.*, I, 134; Makkarî, *a.g.e.*, II, 223; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s.310; Muhsin, Tâhâ, “*el-İstişhâdu'n-Nahvî fî Kitâbi Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh*”, Madjallat al-Madjima al-İlmi al-Iraqî, sayı:1, c.XXXV, s. 236-237.

İbn Mâlik'in şâhidleri ezberleme ve muhafaza etme konusunda kabiliyetli olduğu bilinmektedir.²¹⁴ Onun öldüğü gün bile seksen şâhid ezberlemesi ilme olan hırsını ve arzusunu göstermekle birlikte ezberlemeyi önemsedğine ve bu konudaki yeteneğine işaret etmektedir.²¹⁵ İbn Mâlik'in birincisi manzum ve ikincisi mensur olarak nahiv alanında yazdığı *el-Elfiyye* ve *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserleri Arap dili tarihinde bilinen ve değer gören iki eserdir.

İbn Mâlik, eserlerinde çoğunlukla, anlaşılması güç olan ifadelerden uzak durarak, maksadın kolay anlaşılmasını ve öğrenilmesini sağlamıştır.²¹⁶ Eserlerinde genellikle orta bir yol takip eden İbn Mâlik, Kûfelilerin yaptığı gibi şâz olan bir mesele üzerine kıyas yapmamış, Basralıların yaptığı gibi zahire muhalif olan teviller yapmamış, aksine “şâzdır” veya “zarurettir” şeklindeki direkt ifadeleriyle farklı bir tutumu benimsemiştir.²¹⁷

Tabakât yazarlarının bazılarının, “İbn Mâlik” ile ilgili bilgi verirken, henüz eserlerinin tanıtımına geçmeden; adı, künyesi ve lakabıyla beraber “*Sâhibu't-Teshîl*” kaydını düşmeleri ve “*el-Elfiyye*”yi zikretmeleri, kısacası İbn Mâlik'in yetmiş yakın eserinden yalnızca bu ikisini özellikle tercih etmeleri bu iki eserin Arap dili tarihindeki önemini açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Mâlik'in yaşadığı asırda ve sonrasındaki asırlarda yaşayan tarihçilerin çoğu, kitaplarında İbn Mâlik'i zikretmelerine karşın, İbn Mâlik' in muâsırı olan İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefatu'l-a'yân* adlı eserinde İbn Mâlik'i zikretmemesi, bazıları tarafından tenkit edilmiştir. Fakat İbn Hallikân'ın, zamanının Dimeşk emirine, Makkari'nin eserinde yer alan “*İbn Mâlik Arapçada ve hadis ilimlerinde insanların en bilginiydi. Öyle ki İmam Nevevî, Şemseddin el-Ba'î, Zeynu'l-Mizzi ve sayılamayacak kadar talebesi onun şerefini anlatmaya kâfidir.*” şeklindeki sözü, her ne kadar *Vefâtü'l-a'yân*'da geçmese de İbn Mâlik'in, İbn Hallikân nezdindeki kıymetine işaret etmektedir.²¹⁸

²¹⁴ es-Subkî, *a.g.e.*, VIII, 67.

²¹⁵ Makkarî, *a.g.e.*, II, 228; İbn Mâlik, *Şerhu Umdetu'l-Huffâz*, (Nşr. girişi), s. 36.

²¹⁶ es-Seyyid, Abdurrahman, “*Mezâhiru't-Teysîr fî Nahvi İbn Mâlik*”, Mecelletu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye, Kâhire, Sayı: 75, (1994), s. 17.

²¹⁷ Suyûti, el-İktirah, s. 161.

²¹⁸ Makkarî, *a.g.e.*, II, 228-229.

2.2. Eserleri

İbn Malik'in eserlerini çalıştığı ilmi sahalara göre ayırarak zikretmeyi uygun bulduk. Bunların büyük bir çoğunluğunun nahiv, sarf ve luğat ilimleriyle ilgili olduğu görülmektedir. Ancak kıraatle ilgili iki eseri de bulunmaktadır. Yazarın kendine ait eserlerini tasnif ettikten sonra yanlışlıkla ona izafe edilen eserleri de belirttik.

2.2.1. Nahiv Alanındaki Eserleri

2.2.1.1. el-Kâfiyetu's-Şâfiye

Sarf ve nahiv kaidelerini içinde barındıran bu eseri, İbn Mâlik, Halep'te kaleme almıştır.²¹⁹ İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye* ve *eş-Şâfiye* adlı eserinden etkilenecek kaleme alınmış, 2757 (veya 2790) beyitlik bir manzum bir eserdir.²²⁰ *Teshîl*'i tahkik eden Kâmil Berekât tarafından İbn Mâlik'in sadece eserinin ismini verirken etkilendiği, içeriklerinin tamamen birbirine zıt olduğu beyan edilmiştir.²²¹ Eser, Abdu'l-Mun'im Ahmed Herîdî tarafından tahkik edilerek 1402/1982 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

2.2.1.2. el-Vâfiye fî Şerhi'l-Kâfiye

İbn Mâlik'in *Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı kendi eserine yazmış olduğu bir şerhtir.²²² Ayrıca oğlu Bedreddin de bu esere bir şerh kaleme almıştır. Eser, sarf ve nahiv konularını ihtiva etmektedir. Abdu'l-Mun'im Ahmed Herîdî tarafından tahkik ve takdim yapılarak Mekke'de neşredilmiştir.²²³

2.2.1.3. el-Hulâsa (el-Elfiyye)

İbn Mâlik'in yaklaşık üç bin beyitten meydana gelen *el-Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı eserinin özeti mahiyetindedir. Müellifin eserleri içerisinde en fazla tanınan bu esere

²¹⁹ İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160.

²²⁰ Safedî, *el-a.g.e.*, III, 286; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; İbnu'l-Îmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Turan, Abdülbaki, "*İbn Mâlik*", DİA, XX, 170.

²²¹ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 19.

²²² Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225

²²³ en-Nâîmî, Hüsâm Saîd, "*et-Tenbîh alâ Evhâmi Tahkik Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiyye li İbn Mâlik*", el-Mevrid, Cilt: 17, Sayı: 2, Bağdad, (1988), s. 223.

birçok şerh, ta'lik ve hâşiye yapılmıştır. İbn Mâlik, *el-Elfiyye* adıyla meşhur olan bu eserini Hama'da kaleme almıştır.²²⁴ İbn Mu'tî'nin *ed-Durretü'l-Elfiyye fî İlmi'l-Arabiyye* adlı eserinden esinlenerek kaleme alınan, *el-Elfiyye* diye meşhur olan *el-Hulâsa*'nın elliye yakın şerhi bulunmaktadır.²²⁵

2.2.1.4. Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid

Bu çalışmamızın üçüncü bölümünde bahsedeceğimiz ve tezimizin asıl konusu olan bu eser, son kısmında sarf konularını barındırmakla beraber ağırlıkla nahiv ilmi ile alakalıdır. Ayrıca müellif bu eserini *Şerhu't-Teshîl* ismi ile şerh etmiştir. İbn Mâlik bu eserini Dimeşk'te kaleme almıştır.²²⁶ Eser Muhammed Kâmil Berekât tarafından tahkik edilerek 1967 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.

2.2.1.5. Şerhu't-Teshîl

Bu eser *Teshîlu'l-Fevâid*'in şerhidir. İbn Mâlik eserini tamamlayamadan vefat edince oğlu Bedreddîn, sülâsi fiillerin masterları bâbından başlayarak *Tekmiletu Şerhi Teshîli'l-Fevâid ve Tekmîli'l-Makâsid* adıyla, babasının yarım kalan eserini tamamlamıştır.²²⁷ Eser Abdurrahman es-Seyyid ve Muhammed el-Mahtûn tarafından tahkik yapılarak neşredilmiştir.

2.2.1.6. el-Muvassal fî Nazmi'l-Mufasssal

el-Muvassal, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal* isimli kitabının şerhidir.²²⁸

²²⁴ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 116; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Turan, Abdûlbaki, "*İbn Mâlik*", DİA, XX, 170.

²²⁵ *el-Elfiyye* hakkında detaylı bilgi için bkz. Bahşi, Turan, "*İbn Mâlik ve Nahiv ilmi açısından el-Elfiyye Adlı Eseri*", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, 2014.

²²⁶ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; İbn-i Cezerî, *a.g.e.*, II, 160; Makkarî, *a.g.e.*, II, 224; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233, ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 162.

²²⁷ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 134-225; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Saâde*, Beyrut, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1985, I, 132; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 174.

²²⁸ Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

2.2.1.7. Sebkü'l-Manzûm ve Fekkül-Mahtûm

Nahiv kaidelerini içinde barındıran manzum bir eserdir.²²⁹

2.2.1.8. Umdetü'l-Hâfız ve Uddetü'l-Lâfız

İbn Mâlik, nahiv esaslarını muhtasar bir şekilde ele aldığı bu eserine *Şerhu Umdeti'l-Hâfız ve Uddeti'l-Lâfız* adıyla bir şerh te yazmıştır.²³⁰ Bu eser Adnân Abdurrahman ed-Dûrî tarafından tahkik edilerek 1975 yılında Kâhire'de neşredilmiştir.

2.2.1.9. Şerhu Umdeti'l' l-Hâfız ve Uddeti'l-Lâfız

Şerhu Umdeti'l' l-Hâfız, isminden de anlaşılacağı üzere bir önceki eserin şerhidir.²³¹ Eser 1977 yılında Adnan Abdurrahmân ed-Dûrî tarafından Bağdat'ta neşredilmiştir.

2.2.1.10. İkmâlu'l-Umde

İbn Mâlik'in *Umdetü'l-Hâfız ve Uddetü'l-Lâfız* adlı eserinin tetimmesi niteliğindedir.²³²

2.2.1.11. Şerhu İkmâlu'l-Umde

İkmâlu'l-Umde adlı eserin şerhi niteliğindedir.²³³

2.2.1.12. Şevâhidu' t-Tavdîh ve 't-Tashîh

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* adlı eserinde yer alan bazı hadislerin, müşkil olan i'rablarını ele alan bir eserdir.²³⁴ Diğer bir ismi "*Î'râbu Muşkili'l-Buhârî*"²³⁵ olan eser

²²⁹ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Suyûtî, *a.g.e.*, I, 133; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 21.

²³⁰ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 190; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 21.

²³¹ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

²³² Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²³³ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Bilici. Mustafa, "*İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh Adlı Eseri*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2008.

1957’de Muhammed Fuad Abdulbâkî tarafından tahkik edilerek Kâhire’de neşredilmiştir.

2.2.1.13. el-Mukaddimetu’l-Esedîyye

Müellifin, oğlu Takiyyuddîn için kaleme aldığı küçük mensur bir eserdir.²³⁶

2.2.1.14. Şerhu’l-Cezûliyye

Eser, Ebû Mûsâ Îsâ b. Abdilazîz el-Cezûlî’nin, *el-Cezûliyye* adlı eserinin şerhidir.²³⁷

2.2.1.15. Zikru Meânî Ebniyeti’l-Esmâ’l-Mevcûde fi’l-Mufasssal

Zemahşerî’nin *el-Mufasssal* adlı eserinde geçen isimlerin manalarını beyan eden bir eserdir.²³⁸ Eser 1987 yılında M. Vecih Tikrîti tarafından Amman’da neşredilmiştir.

2.2.1.16. en-Nuketu’n-Nahviyye alâ Mukaddimeti İbni’l-Hacib

el-Eşmûnî, *Menhecu’s-Sâlik* adlı eserinde bu kitaba işaret etmektedir.²³⁹

2.2.2.17. Nazmu’l-Fevâid

Kitabın ismi *Nazmu’l-Ferâid* olarak da anılmaktadır. Müellifin *Teshîlu’l-Fevâid ve Tekmîlu’l-Makâsid* adlı eserinin özeti mahiyetinde olan manzum bir eserdir.²⁴⁰ Süleyman b. İbrâhim el-Âyed eseri tahkik etmiştir.

²³⁵ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 184; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

²³⁶ Safedî, *a.g.e.*, I, 166; Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Suyûti, *a.g.e.*, I, 133; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

²³⁷ Suyûti, *a.g.e.*, I, 133; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

²³⁸ Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, DİA, XX, 170.

²³⁹ el-Eşmûnî, Nureddin Ali b. Muhammed, *Menhecu’s-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Dâru Kutubu’l-Arabiyye, Beyrut, 1955, I, 42.

²⁴⁰ Suyûti, *a.g.e.*, I, 132; Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s.123; İbn Mâlik, *İcâzu’t-Ta’rif*, (Nşr. girişi), s. 28.

İbn Malik'in yukarıda maddeler halinde zikredilen eserleri dışında nahivle ilgili *ed-Darbu fî Ma'rîfeti Lisâni'l-Arab*²⁴¹, *el-Misbâh fî İhtisâri'l-Miftah*²⁴², *el-Fevâid fî'n-Nahv*²⁴³ isimlerinde başka eserlerinin de bulunduğu nakledilmektedir.

2.2.2. Luğavî Eserleri

2.2.2.1. el-İ'lâm bi Musellesi'l-Kelâm

Arap dilinde müselles adı verilen, ilk harfinin üç değişik harekeyle okunmasıyla farklı anlamlara gelen kelimelerle ilgili 2755 beyitten oluşan bir eserdir.²⁴⁴ İbn Mâlik be eseri Halep'te nazmedip, Selâhaddin Eyyûbî'nin torunu el-Melikü'n-Nâsır'a takdim etmiştir.²⁴⁵ Eser 1329/1911 yılında Ahmen Emin eş-Şinkitî tarafından Kâhire'de ve Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî tarafından Cidde'de 1984 yılında neşredilmiştir.

2.2.2.2. İkmâlu'l-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm

Müellifin *İkmâlu'l-İ'lâm bi Musellesi'l-Kelâm* adlı manzum eserinin, mensur şekilde kaleme alınmış halidir.²⁴⁶ Müellifin talebesi Muhammed b. Ebi'l-Feth b. Ebi'l-Fadl el-Ba'î'nin rivayetidir.²⁴⁷ Eser Sa'd b. Hamdân el-Ğâmidî tarafından 1984 yılında Cidde'de neşredilmiştir.

2.2.2.3 Sulâsiyyâtü'l-Efâl

Bu eser, Tunus Ahmediye Kütüphanesinde el yazma halinde mevcuttur.²⁴⁸

²⁴¹ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233.

²⁴² Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, II, 135.

²⁴³ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁴⁴ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; el-Fevzân, Abdullah b. Sâlih, *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Müslim, Beyrut, 1988, I, 18.

²⁴⁵ Turan, Abdülbaki, "İbn Mâlik", DİA, XX, 170; İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 26.

²⁴⁶ İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, VII, 591; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 140; ; İbn Mâlik, *İcâzu't-Ta'rîf*, (Nşr. girişi), s. 25; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 25.

²⁴⁷ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid*, (Nşr. girişi), s. 28.

²⁴⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 29; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 112.

2.2.2.4. Lâmiyyetu'l-Efâl

el-Elfiyye'nin, sarf kısmının zeylidir. Fiillerin binâlarının açıklandığı, 114 beyitten meydana gelen manzum bir eserdir.²⁴⁹ Müellifin oğlu Bedreddîn tarafından *Şerhu Lâmiyyeti'l-Efâl* adlı eseriyle şerh edilmiştir.²⁵⁰ Eser 1864 yılında A. H. A. Kellgren tarafından Petersbourg'da neşredilmiştir.

2.2.2.5. Şerhu Lâmiyyeti'l-Efâl

İsminden anlaşılacağı üzere İbn Mâlik'in *Lâmiyyetu'l-Efâl* adlı eserinin, oğlu Bedreddin tarafından şerh edilmiş halidir.²⁵¹

2.2.2.6. Tuhfetu'l-Mevdûd fî'l-Maksûr ve'l-Memdûd

Müellifin kendisi tarafından şerh edilen 164 beyitlik manzum bir eserdir.²⁵²

2.2.2.7. Şerhu Tuhfeti'l-Mevdûd

İbn Mâlik'in *Tuhfetu'l-Mevdûd* adlı eserinin şerhidir.²⁵³

2.2.2.8. el-İ'tidâd fî'l-Farki Beyne'z-Zâ ve'd-Dâd

62 beyitlik manzum bir eserdir.²⁵⁴ Bu eser Hüseyin Tural ve Tâha Muhsin tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

²⁴⁹ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 83.

²⁵⁰ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 225; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 29; Turan, Abdûlbakî, "*İbn Mâlik*", DİA, XX, 170.

²⁵¹ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Bağdatlı İsmâil Paşa, *a.g.e.*, II, 135; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 30.

²⁵² Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 78; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 143.

²⁵³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 32; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 138.

²⁵⁴ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 41; Turan, Abdûlbakî, "*İbn Mâlik*", DİA, XX, 170.

2.2.2.9. el-İ'timâd fî Nezâiri'z-Zâi ve'd-Dâd

Müellif bu eserinde 33 benzer kelimenin anlamlarını incelemektedir.²⁵⁵ Eser Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından tahkik edilerek 1980 yılında Bağdat'ta neşredilmiştir.

2.2.2.10. Fâ'itu Nezâ'iri'z-Zâi ve'd-Dâd

İbn Mâlik'in *el-İ'timâd fî Nezâir* adlı eserinin zeylidir.²⁵⁶ Eser Hâtim Sâlih ed-Dâmin tarafından tahkik edilerek 1984 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

2.2.2.11. Şerhu Nazmi'l-Evcez fîmâ Yuhmez ve mâ lâ Yuhmez

Kasîde fî'l-mehmûz ve ğayrihâ adlı manzum eserinin şerhidir.²⁵⁷

2.2.2.12. Kitâbu'l-Elfâzi'l-Muhtelif

Eser Necat Hasan Abdullah Nevî tarafından tahkik edilerek Cidde'de neşredilmiştir.

2.2.2.13. Fetâvâ fî'l-Arabiyye

Eser Ahmed Abdullah el-Mağzîlî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

2.2.2.14. Fevâidu'l-Mahviye fî'l-Makâsidi'n-Nahviyye

Eser Vedâd bint Yahya Lâi tarafından 1986 yılında Mekke'de neşredilmiştir.

2.2.2.15. Mes'eletu Tezkîri Karîb fî Kavlihî Teâlâ İnni Rahmetallâhi Karîbun Minel Muhsinîn

Eser Abdulfettâh el-Hamuz el-İklîl tarafından 1989 yılında Sana'da ve M. Vecîh Tikrîtî tarafından 1988 yılında Amman'da neşredilmiştir.

²⁵⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 33; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 53.

²⁵⁶ Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, DİA, XX, 170.

²⁵⁷ Safedî, *a.g.e.*, III, 286; Makkarî, *a.g.e.*, II, 225; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 71; ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 26; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 34.

2.2.2.16. Tenbîhâtu İbn Mâlik

Müellifin *Umdetu'l-Hâfiz* ve *Uddetu'l-Lâfiz* adlı eserinin üzerine yazdığı notlardan ibaret olan bir eserdir.²⁵⁸ Eser Ezher kütüphanesinde no:137/4'de el yazması halinde kayıtlıdır.

2.2.2.17. Şerhu Tahrîri'l-haşâşa fî teysîri'l-Hulâsa

İbn Mâlik'in, *el-Elfiyye*'si üzerine kaleme aldığı bir eserdir.²⁵⁹

Luğâvî eserleri içinde zikredilen bu eserlerle birlikte *Urcûze fî'l-Musellesât*²⁶⁰, *Kasîdetun fî'l-Efâl*²⁶¹, *Kasîdetun fî'l-Maksûr* ve *'l-Memdûd*²⁶², *Şerhu Kasîdetin fî'l-Maksûr* ve *'l-Memdûd*²⁶³, *Mukaddime fî'l-Arûz*²⁶⁴ *Mukaddime fî'l-Mantık*²⁶⁵, *el-Vifâku fî'l-İbdâl*²⁶⁶, *Kasîdetun Uhrâ fî'z-Zâi* ve *'d-Dâd*²⁶⁷ ve *Urcûze fî't-Tâ* ve *'s-Sad*²⁶⁸ gibi eserleri de tabakât kitaplarında zikredilmektedir.

2.2.3. Sarf İlmine Dair Eserleri

2.2.3.1. İcâzu't-Tâ'rîf fî İlmi't-Tasrîf

Sarf ilmine dair bir eserdir.²⁶⁹ Eser Hüseyin Ahmed Osman tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir.

²⁵⁸ Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, DİA, XX, 170.

²⁵⁹ Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, DİA, XX, 170.

²⁶⁰ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶¹ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶² Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶³ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶⁴ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶⁵ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁶⁶ Suyûtî, *a.g.e.*, I, 132; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 34.

²⁶⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 34.

²⁶⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 34.

²⁶⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 233; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 38.

2.2.3.2. Tasrîfu İbn Mâlik

İbn Mâlik'in *Kâfiyetu's-Şâfiye* adlı eserinde yer alan sarfla ilgili 26 faslın şerhinden oluşmaktadır.²⁷⁰ Eser, Süleymâniye Kütüphanesinde el yazma halinde mevcuttur.

2.2.4. Kıraat İlmine Dair Eserleri

2.2.4.1. el-Mâlikiyyetu fi'l-Kırâat

İbn Mâlik'in manzum olarak kıraat ilmiyle ilgili kaleme aldığı eserlerinden birisidir.²⁷¹ Eser el yazma halinde Lâleli Kütüphanesi numara:62'de ve Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye numara:23035/ب' de mevcuttur.

2.2.4.2. el-Lâmiyyetu fi'l-Kırâat

İbn Mâlik'in kıraat ile ilgili iki eserinden biri olan *el-Lâmiyyet fi'l-Kırâat* manzumdur. Yazma halindedir.

2.2.5. İbn-i Mâlik'e Nispetinde Hata Edilen Eserler

2.2.5.1. Kitâbu'l-Arûz

Müellifin oğlu Bedreddin'e ait bir eserdir.²⁷²

2.2.5.2. Nazmu'l-Kifâye fi'l-Luğa

Bu eser İbnu'l-Ecdâbî olarak meşhur olan Ebû İshak İbrahim b. İsmâil b. Ahmed Trablusî (ö.600/1203) nin *Kifâyetu'l-Mutehaffiz* adlı eserinin Muhammed el-Hûyî tarafından manzum hale getirilmiş şeklidir.²⁷³

²⁷⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 38.

²⁷¹ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, I, 132.

²⁷² Muhsin, Tâhâ, “*el-İstişâdu'n-Nahvî fi Kitâbi Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh*”, *Madjallat al-Madjima al-İlmi al-Iraqi*, sayı:3, c. XXXI, s. 342; Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, *DİA*, XX, 170.

²⁷³ el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s.158; Turan, Abdülbaki, “*İbn Mâlik*”, *DİA*, XX, 170.

2.2.5.3. Bahru'l-Fevâidi'l-Aliyye fî İlmi Luğati'l-Arabiyye

İbn Mâlik'in talebelerinden biri olan Şemseddin b. Ca'vân'ın bazı görüşlerini ihtiva eden bir eserdir.²⁷⁴

2.3. İbn-i Mâlik'in Ekoller ile İlişkisi

İbn Mâlik'in eserlerini telif esnasında, Sibeveyh, Kisâi, Ferrâ, Ahfeş, Muberrred, Zeccâc, İbnu's- Serrac, Sa'leb, Ebû Ali el-Fârisî, Sîrâfî, İbnu Keysan, Zemahşerî, Şelebîn, İbnu Hâcib, İbnu'l-Enbârî, İbnu Cinnî gibi dilcilerin kitapları, Arap dilindeki yerlerini almış vaziyettedir. Özellikle Sîbeveyh'in *el-Kitab*'ı, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*'ı, İbnu'l-Hâcib'in *el-Kâfiye*'si, Arap dilinde kendisine müracaat edilebilecek en muteber kaynaklar arasında yer almaktadır.²⁷⁵ Tabii olarak İbn Mâlik eserlerinde bu kitaplara, zaman zaman atıfta bulunmuştur. Bazen bu eserlerde zikredilen görüşlerle aynı, bazen de farklı görüşlerini beyan etmekle beraber, çoğu zaman kendi görüşleri belirleyici olmuştur. Özellikle *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* eserindeki kendine has üslubu, İbn Mâlik'in nahivdeki yöntemi hakkında genel bir fikir vermektedir.

İbn Mâlik, eserlerinde çoğunlukla Basra ekolünün görüşlerine yer vermekle beraber, zaman zaman Kûfe, Bağdat ve Endülüs ekollerindeki nahivcilerin görüşlerine de işaret etmektedir.²⁷⁶ İbn Mâlik eserlerinde, Kûfelilerin çoğu zaman yaptığı gibi şazlara dayanarak kıyas yapmamış, Basralıların çoğu zaman yaptıkları gibi meseleleri teville dayandırmadan (genel kurallar tayin ederek), şâz olan meseleleri zikretmiştir. En önemli prensibi sema' olan İbn Mâlik, kendisine dayandırdığı bir semâî delil olmadan görüşünü açıkça beyan etmemektedir.²⁷⁷

²⁷⁴ el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 156.

²⁷⁵ el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 21.

²⁷⁶ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310-315.

²⁷⁷ Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 317.

2.4. İbn Mâlik ve Hadisle İstişhâd

Lugatte manası “şahit getirmek, şahit olmasını istemek”²⁷⁸ gibi anlamlara gelen istişhâd kelimesi terim olarak; “Arapçada bir kelime veya cümlelerin kullanılış ve vaz'ının sıhhatini, bir kaidenin doğruluğunu; bir ayet veya hafızası sağlam, konuşması fasih olan bir Araptan sahih senetle gelen diğer naklî bir delille isbat etmek”²⁷⁹, “Bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”²⁸⁰ demektir.

Arap dili âlimleri çalışmalarında nahvin delillerine başvururken Kur'ân-ı Kerim'e ve Câhiliyye döneminden başlayarak hicri ikinci asrın ortalarında son bulan ve ihticâc dönemi olarak isimlendirilen zaman diliminde yaşayan şâirlerin şiirleriyle istişhâd ettikleri hâlde, hadislerde bulunan lafızlardan çok az istişhâd etmişlerdir.²⁸¹

Arap dilinin kaidelerini tespiti hususunda hadislerle istişhâd meselesi, müteahhir nahivciler tarafından hadislerle istişhâd edip-etmeyişlerine göre üç gruba ayrılmıştır. Bunlar:²⁸²

Birinci grup; hadislerle istişhâdı mutlak surette reddedenlerdir. Hadislerle istişhâdı reddeden bu grubun önde gelen simaları İbn ed-Dâ'î ve talebesi Ebû Hayyân'dır.

İkinci grup; hadisin bütün çeşitleri ile istişhâda cevaz verenlerdir. Bu grubun öne çıkan isimleri İbn Mâlik ve İbn Hişâm olarak zikredilmektedir.

Üçüncü grup; ise orta bir yol tesbit ederek, hadislerle istişhâdı bazı şartlara bağlamaktadır. En önemli temsilcilerini ise eş-Şâtibî ve es-Suyûtî olarak zikretmek mümkündür.²⁸³

Söz konusu üç grubun delillerini şu şekilde zikretmek mümkündür.

²⁷⁸ el-Cevherî, *a.g.e.*, II, 494.

²⁷⁹ Bolelli, Nusreddin, “*Nahivde Hadis ile İstişhâd Meselesi*”, MÜİFD, Sayı 5-6 (1993), s. 165.

²⁸⁰ Durmuş, İsmail, DİA, XXIII, 396.

²⁸¹ el-Bağdâdî, Abdulkâdir, *Hizânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-'Arab*, Kâhire, Mektebetu'l-Hânici, 1997, I, 6; Suyûtî, *el-İktirah*, s. 22.

²⁸² Tural, Hüseyin, “*Arap Dilinde Şiir ve İstişhâd Meselesi*”, AÜİFD, Sayı: 9 (1990), s. 70.

²⁸³ ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 325; Tural, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 70.

2.4.1. Hadisle İstişhâda Karşı Çıkanlar ve Delilleri

Arap dili kurallarının tespitinde ayetlere ve şiiirlere tartışmasız yer veren nahivcilerden bazıları hadisle istişhâda cevaz vermemişlerdir. Bunların başında İbn Mâlik'in *Teshîl*'ine, *et-Tezyîl* ve *t-Tekmîl* adlı şerhi yazan Ebû Hayyân (ö.745/1344) ve hocası Ebu'l-Hasan İbn ed-Dâ'î (ö.680/1281) gelmektedir.²⁸⁴

Hadisle istişhâd meselesi hakkında görüş beyan edenlerin ilki olduğu ifade edilen Ebu'l-Hasan İbn ed-Dâ'î *Şerhu'l-Cumel* adlı eserinde şöyle demektedir: “*Sîbeveyh ve diğer âlimler Arap dilinin isbâtında Kur’ân’a ve Araplardan nakledilen sarih sözlere itimat ettikleri halde, hadisle istişhâd etmemişlerdir. Bunun sebebi bence mânâ ile hadis rivâyetine cevaz verilmiş olmasıdır. Eğer ulemâ mânen rivâyetin cevazını açık bir şekilde beyan etmeseydi, fasih dilin isbâtında evlâ olan, Arapların en fasihi olmasından dolayı Hz. Peygamberin kalamı olurdu.*”²⁸⁵

Bağdâdî *Hizânetu'l-Edeb* adlı eserinde; Ebû Hayyân'ın, İbn Mâlik'in *et-Teshîl* adlı eserine yazmış olduğu *et-Tezyîl* isimli şerhinde şöyle dediğini nakletmektedir: “*İbn Mâlik, Arap lisanındaki küllî kâidelerin isbâtında hadislerde vuku bulan lafızlarla istidlâli çok fazla yapmıştır. Mütekaddim ve müteahhir âlimlerin hiçbirinden bu yolu tutanı görmedim.*”²⁸⁶

İbn Mâlik dönemine kadar hadisle istişhâda az yer verilmesine karşın, İbn Mâlik'in kendisinden önceki nahivcilere kıyasla daha fazla yer vermesi, bazı itirazların başlamasına sebep olmuş ve Ebû Hayyân tarafından bu itirazlar derli toplu hale getirilerek hadisler ile istişhâd edenler çok sert bir şekilde eleştirilmiştir.²⁸⁷

Hadisler ile istişhâda cevaz vermeyenlerin gerekçelerini ve onlara yapılan itirazları şu şekilde zikretmek mümkündür;

a-Hadisler çoğunlukla Peygamber Efendimizden bizzat işitildiği gibi değil, lafızları değiştirilerek veya cümle içinde kelimeler arasında takdim veya tehir yapılarak mânâ aktarımı şeklinde rivayet edilmiştir.²⁸⁸ Mesela, Rasûlullâh'ın evlenmek isteyen

²⁸⁴ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9.

²⁸⁵ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 10.

²⁸⁶ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 10.

²⁸⁷ Özbalıkçı, Mehmet Reşit, *Kur’ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2006, s. 201.

²⁸⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9; Suyûti, *el-İktirah*, s. 43.

bir gence, mehir olarak kadına Kur’ân-ı Kerim öğretebileceğini ifade eden “رَوَّجْتُهَا بِمَا”²⁸⁹ hadisi, başka bir rivayette “مَلَكْتُهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ”²⁹⁰, diğer bir rivayette ise “خَذُّهَا بِمَا مَعَكَ مِنَ الْقُرْآنِ” şeklinde değişik lafızlarla sadece mânası dikkate alınarak rivayet edilmiştir.²⁹¹

Hadisle istişhâdın bu sebepten dolayı caiz olmadığını söyleyenlere karşı yapılan savunmalar ise şu şekilde dile getirilmiştir:

“Râviler tarafından mânen rivayet edilen hadisler, muhaddisler tarafından hadislerin tedvin edilmesinden önceki döneme, yani Arap dilinin henüz bozulmadığı ve hataların nadiren vuku bulduğu birinci asıra rastlamaktadır. Bu asırda yaşayan sahabe, tâbiîn ve tebeu’t-tabiin bir lafzı diğer bir lafızla değiştirseler bile onların ihticâcı geçerlidir.” Yani sahabe, tâbiîn ve tebeu’t-tabiin’in yapmış olduğu, yani fasih bir lafızla, diğer fasih olan bir lafzın değiştirilmesi herhangi bir problem oluşturmamaktadır.²⁹²

İstişhâd konusunu doktora çalışmasında detaylı bir biçimde ele alan M. Reşit Özbalıkcı’nın “Şiirle istişhâd ihtilafsız caiz olduğuna göre, hadisle istişhâd da caiz olmalıdır. Çünkü bir beyit veya şiirin mânen rivâyet edilmiş ve muhtelif lafızlarla gelmiş olması, şiirlerle istişhâdın bütünüyle caiz olmamasını gerektirmiyorsa, neden hadiste bulunabilecek bir lahn ve bir hatadan dolayı tamamıyla hadisle istişhâd terkedilsin. Zira hadis için söz konusu olan mânen rivâyet şiir için de söz konusudur”²⁹³ şeklindeki ifadesi hadisle istişhâda cevaz verenlerin delillerini desteklemektedir.

Nihad M. Çetin’in “Eski Arap şiirinin intikali uzun zaman hafızaya dayanan sözlü rivayet şeklinde olmuştur. Bu vaziyet iki mühim mesele doğurmuştur: Bunlardan birisi edebî mahsullerin, yazıya aktarılması sırasına kadar büyük bir kısmının unutulması, ikincisi ise hafızadan hafızaya, dilden dile nakil esnasında değişikliğe uğraması zaruridir. Bugün eski şiirden bize pek az şey kalabildiği muhakkak ve

²⁸⁹ Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr b. İmran el-Ezdî es-Sicistânî, *Sunen*, Beyrut, Mektebetu'l-Misriyye, t.y., II, 236; İbn Mâce, el-Kazvinî, *Sunen*, (thk. Muhammd Fuâd Abdu'l-Bâkî), Dâru İhyâu'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., I, 168.

²⁹⁰ Muslim, Ebu'l-Hüseyin el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İhyâu't-Turas, Beyrut, t.y., II, 1040.

²⁹¹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 11; Suyûti, *el-İktirah*, s. 44.

²⁹² el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9.

²⁹³ Özbalıkcı, *a.g.e.*, s. 225.

tabîidir."²⁹⁴ şeklindeki ifadesi de, şiirin intikali esnasındaki zarûri değişikliklere dikkat çekmekte ve M. Reşit Özbalıkçı'nın ifadeleriyle örtüşmektedir.

Diğer yandan birçok hadis, fıkıh ve usûl âlimi, mânen bir hadisin rivâyet edilebilmesi için râvînin nelerin manayı değiştireceğini veya noksanlaştıracığını bilmesini, kelimelerin cümle içindeki yerlerini çok iyi bilmesini, hatta bazılarına göre lügat ilminin inceliklerini bilmesini şart koşmuşlardır.²⁹⁵ Bu da râvîlerin dil hatası yapma ihtimallerini azaltmakta ve dilbilgisi kurallarını iyi derecede bilmelerinin zorunlu tutulduğunu göstermektedir.

Ayrıca mânâ ile rivayete cevaz verenler yazılmamış, tedvin edilmemiş hadisler için bu ruhsatı vermişlerdir. Dolayısıyla yazılan ve tedvin edilen hadislerde değişikliğe cevaz vermemişlerdir.²⁹⁶ Dilin bozulmasından önceki ilk asırda hadislerin yazılmaya ve tedvin edilmeye başlandığı düşünülürse, mânen nakledilen rivâyetler, ilk asrın başlarına, yani dilin fesada uğramasının uzak bir ihtimal olduğu döneme rastlamaktadır. İlk asrın başlarında, mânen rivâyetlerde bulunan sahabe, tâbiîn ve tebeu't-tabiin'in hadislerdeki lafızları değiştirmesinin, fasih bir lafızla, diğer fasih olan bir lafzın değiştirilmesi olacağı Bağdâdî'nin *Hizânetu'l-Edeb* adlı eserinde zikredilmektedir.²⁹⁷ Bu da hadis metinlerinde yapılan değişikliklerin fasih dil çerçevesinde gerçekleştiğine işaret etmektedir.

Hadisle istişhâd ile ilgili diğer bir mesele ise; şiir rivayet eden râvîlerin, şiirin vezni ve manası değişmediği müddetçe lafızları dilediği gibi değiştirmesi, mânen aktarılan rivâyetin şiirde de söz konusu olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hadiste vuku bulan mânen rivâyet, şiirde de söz konusu olup, bu durum şiirle istişhâda engel teşkil etmemektedir.²⁹⁸ O halde şiirden daha titizlikle rivâyet edilen hadisle de istişhâd edilebilir.

b-Arap dilindeki çalışmaları ile ön plana çıkan ilk Mısırlı nahivciler, hadislerle istişhâd etmediklerinden dolayı kendilerinden sonra gelen birçok nahivci onların peşinden giderek hadisle istişhâd etmemişlerdir.²⁹⁹ Buna karşıt görüşte olanların itirazı

²⁹⁴ Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973. s. 20.

²⁹⁵ Tural, Hüseyin, *a.g.e.*, AÜİFD, Sayı: 9, (1990) s. 74.

²⁹⁶ Tural, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 74.

²⁹⁷ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9.

²⁹⁸ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 201.

²⁹⁹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9; Bolelli, Nusreddin, *a.g.e.*, MÜİFD, Sayı 5-6 (1993), s. 167.

ise şöyledir: İlk nahivcilerin hadisle istişhâd etmemeleri, hadisle istişhâdın sıhhatini engellemez. Çünkü ilk asırlarda hadis kitaplarının yaygın olmaması ve ilk nahivcilerin hadis âlimi olmamalarından dolayı ilk nahivciler hadisle istişhâd etmemiştir.³⁰⁰

Ebû Hayyân'ın *Şerhu't-Teshîl*'inde yer alan “*İbn Mâlik, Arap lisanındaki küllî kâidelerin ispatında hadise çok fazla başvurmuştur. Bundan önce hadisle bu kadar istişhâd edeni görmedim*”³⁰¹ şeklindeki beyanıyla, İbn Mâlik'in nahivdeki genel yöntemini kastetmiş olmalıdır. Çünkü otesbit ettiğimiz kadarıyla İbn Mâlik, *Teshîl* adlı eserinde sadece beş yerde hadisle istişhâd etmektedir.

İlk nahivcilerin hadisle istişhâda yaklaşımına gelince el-Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyh dâhil ilk nahivcilerin çoğu az olmakla beraber hadisle istişhâd etmişlerdir.³⁰² İlk nahivcilerin hadisle istişhâda az yer vermelerinin veya hiç yer vermemelerinin sebebini, Peygamber Efendimizin “*مَنْ كَذَبَ عَلَى مُتَعَمِّدٍ فَلْيَتَّبِعُوا مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ*”³⁰³ (Kim bile bile bana yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın!) şeklindeki hadisi şerifinin mânevi sorumluluğundan kaynaklandığını düşünmek mümkündür.³⁰⁴

c-Peygamber efendimizden hadis rivayet eden râviler arasında Arap olmayanların da bulunması ve onların Arap dilini ve nahvini tam anlamıyla bilmemeleri birçok dil hatası/lahn yapılmasına yol açmıştır.³⁰⁵ Bu itiraza karşı çıkanlar şu şekilde cevap vermiştir: Hadis rivayet eden râviler arasında Arap olmayanlar olduğu gibi şiir rivayet edenler arasında da Arap olmayanlar vardır. Ancak onların şiirleriyle istişhâd edilmiştir.³⁰⁶

Diğer taraftan hadis rivâyetlerinde tertip edilen hatalar hadis ehli tarafından düzeltilmiş ve dil yönünden izahları yapılmıştır. Mesela İbn Mâlik'in, Buhârî'nin *Câmiu's-s-Sahîh* adlı eserine yapmış olduğu *Şevâhidu't-Tavzîh* adlı eseri, içerisinde lahn bulunduğu zannedilen hadislerin, Arap diline uygunluğunun delilleriyle ortaya konulduğu bir eserdir.

³⁰⁰ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9.

³⁰¹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 10; Suyûti, *el-İktirah*, s. 44.

³⁰² Suyûti, *el-Muzhir*, s. 88; Sîbeveyh' in hadisle istişhâdı için bkz. Özbalkıç, *a.g.e.*, s. 233.

³⁰³ Buhârî, Ebû Abdillâh b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru Tavkû'n-Necât, Y.y., 2002, I, 33.

³⁰⁴ Özbalkıç, *a.g.e.*, s. 235.

³⁰⁵ Suyûti, *el-İktirah*, s. 44; el-Yenbuâvî, *a.g.e.*, s. 44.

³⁰⁶ Tural, *a.g.e.*, AÜİFD, Sayı: 9, 1990, s. 76.

2.4.2. Hadisle İstişhâda Cevaz Verenler

Bu grup mutlak olarak hadislerin lafızlarıyla istişhâd etmişlerdir. Hadisle istişhâda mutlak olarak cevaz verenlerin başında İbn Mâlik ve İbn Hişâm (ö.761/1360) gelmektedir.³⁰⁷ Hadisle istişhâd konusunda her ne kadar İbn Mâlik ve İbn Hişâm ön plana çıkmış olsa da kendisinden önceki dilciler tarafından da hadisle istişhâd edilmiştir. Sîbeveyh, Kisâi, Ferrâ, Zemahşeri, İbn Kuteybe, İbn Hâleveyh gibi dilciler az olmakla beraber hadisle istişhâd etmişlerdir.³⁰⁸

İbn Mâlik dönemine kadar hadisle istişhâda az yer verilmesine rağmen, İbn Mâlik'in kendisinden önceki nahivcilere kıyasla hadisle istişhâda daha fazla yer vermesi, kendisini hadisle istişhâd edenlerin önde gelen siması haline getirmiştir.³⁰⁹

Hadisle istişhâdı caiz görenlerin delillerini şu şekilde zikretmek mümkündür:

a-Peygamber Efendimiz dil ve lehçe açısından Arapların en fasihidir. Buna ilaveten Peygamber Efendimizden hadis rivayet eden râvîler, lafızlarla rivayete önem vermişlerdir.

b-Hadislerin senet, zabt ve rivayet bakımından Arap şiiirinden daha kuvvetli olması ve hadis ilminde cerh ve ta'dil gibi bir müessesenin varlığı, Arap dili kurallarının tespitinde hadisin tercihe şayan olduğunu göstermektedir.³¹⁰

İbn Mâlik dışında eserlerinde hadisle istişhâd eden diğer nahivciler şunlardır:

- 1- İbn Cinnî (ö.392/1002)
- 2- Cevherî (ö.393/1003)
- 3- İbn Fâris (ö.395/1005)
- 4- es-Suheyli (ö.582/1186)
- 5- İbn Harûf (ö.610/1213)
- 6- İbn Hişâm,(ö.761/1360)
- 7- ed-Demâminî (ö.827/1424)
- 8- İbnu't-Tayyib (ö.1170/1756)

³⁰⁷ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 9.

³⁰⁸ Örnekler için bkz. Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 232-239.

³⁰⁹ ez-Zâkî, *a.g.e.*, s. 324.

³¹⁰ Özbalıkçı, *a.g.e.*, s. 209.

2.4.3. Hadisle İstişhâd Konusunda Orta Yolu Tutanlar ve Hadisle İstişhâdı Birtakım Şartlara Bağlayanlar

Birinci ve ikinci grup arasını birbirine yaklaştıran ve hadisle istişhâd konusunda orta bir yol izleyen üçüncü gurubun temsilcilerinin başında eş-Şâtıbî (ö.790/1388) ve es-Suyûtî (ö.911/1505) gelmektedir.³¹¹ Hadisle istişhâd konusunda makalesi bulunan Hüseyin Tural'ın ifadesi ile “*Bu guruba göre lafızlarıyla nakle i'tina gösterilen hadislerle istişhâd etmek caiz, diğerleri ile caiz değildir*”.³¹²

Hadislerle istişhâdı bazı şartlara bağlayan eş-Şâtıbî, hadisleri iki guruba ayırmaktadır:

Birinci kısım; lafza değil manaya önem verilerek rivayet edilen hadislerdir. Bu kısma giren hadislerle istişhâda nahivcilerin cevaz vermediğini zikretmektedir.

İkinci kısım; hadis râvîlerinin, lafızlara önem vererek rivayet ettiği hadislerdir. Arap dili kurallarının tespitinde, bu kısma dâhil olan hadislerle istişhâdın caiz olduğunu ifade etmektedir.³¹³ Suyûtî de *İktirah* adlı eserinde Şâtıbî'nin bu görüşünü desteklemektedir.³¹⁴ Ayrıca Şâtıbî, İbn Mâlik'i kendisinin yaptığı bu ayrımı yapmayıp mutlak olarak bütün hadislerle istişhâd etmesini eleştirmiştir.³¹⁵

2.5. İbn Mâlik'in Eserlerinde Şiirin Yeri

İbn Mâlik'in manzum ve mensur olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Müellifin yazmış olduğu manzum eserlerin Arap diliyle ilgili ilimlerdeki payı oldukça fazladır. Nahiv, lügat ve kıraat ilimlerinde nazmettiği beyitlerin sayısı yaklaşık 10 binlere ulaşmaktadır.³¹⁶

İbn Mâlik'in şiir tarzındaki eserlerinin adedi 15 tane olup, nahiv, lügat ve kıraat ilimlerine göre dağılımı şu şekildedir;

³¹¹ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 12-13.

³¹² Tural, Hüseyin, *a.g.e.* 76.

³¹³ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 12-13.

³¹⁴ Suyûtî, *el-İktirah*, s. 43.

³¹⁵ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 13.

³¹⁶ İbn Mâlik, *el-İtidâd fi'l-farkı beyne'z-zâi ve'd-dâd*, (Nşr. girişi), s. 17.

a) Nahiv ile ilgili olanlar

el-Kâfiye: 2790 beyt

Hulâsa (el-Elfiyye): 1000 beyt

Nazmu 'l-Mufassal

b) Lügat ile ilgili olanlar

el-İ'lâm bi Müsellesi 'l-Kelâm: 2755 beyt

Tuhfetü 'l-Mevdûd fî 'l-Maksûr ve 'l-Memdûd: 662 beyt

Lâmiyyetü 'l-Efâl: 114 beyt

el-İ'tidâd fî 'l-Farkî Beyne 'z-Zâ ve 'd-Dâd: 62 beyt

Kasîdetün Uhrâ fî 'z-Zâi Ve 'd-Dâd

Fâ'itü Nezâ'iri' z-Zâ ve 'd-Dâd

el-İ'timâd fî Nezâiri 'z-Zâ ve 'd-Dâd

Manzûme fîmâ verede mine 'l-ef'âl bi 'l-vâv ve 'l-yâ: 68 beyt

Şerhu Nazmi 'l-Evcez fîmâ Yuhmez ve mâlâ Yuhmez: 219 beyt

Nazmü 'l-Fevâid

c) Kıraat ile ilgili olanlar

el-Mâlikiyyetu fî 'l-Kırâat

el-Lâmiyyetu fî 'l-Kırâat

Hicri sekizinci asırda Arap diliyle ilgili ilimlerde nazm/şiirden istifade eden İbn Mu'tî, İbn Hâcib ve İbn Mâlik dikkat çekmektedir. Fakat İbn Mâlik'in şiire verdiği önem kendisine bu alanda tartışmasız öncü bir konum kazandırmıştır. İbn Mâlik nahiv ve sarf konularını manzum hale getirerek ezberlenmesini kolaylaştırması ile meşhur olmuştur.³¹⁷ Ayrıca İbn Mâlik'in beyitlerinde kullandığı, son derece açık, sade ve didaktik üslup, Arap dilindeki kural ve kâidelerin öğrenilmesi ve öğrenmede ezberleme metodunun kullanılmasını son derece kolaylaştırmıştır. Öte yandan didaktik nazımların

³¹⁷ el-Yenbuâvî, a.g.e., s. 172.

yazılmasındaki esas hedef; kuralların, kâidelerin öğrenilmesini kolaylaştırmak, kapalılıklarını açmak ve zorlukları ortadan kaldırmaktır.

İbn Mâlik'in şiir vesilesi ile dil öğretiminde sağladığı bu kolaylık, aslında eserlerinin yöntemi hakkında bir fikir vermektedir. Bu çalışmamızın konusu olan eserine *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* ismini vermesi de onun çalışmalarında kolaylığı hedeflediğini göstermektedir. Bu çalışmamızın sonraki bölümünde İbn Mâlik'in, nahivdeki metodu hakkında genel bir kanaat oluşturacağını düşündüğümüz *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserini detaylıca ele almaya çalışacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN MÂLİK ve TESHÎLU'L-FEVÂİD ve TEKMÎLU'L-MEKÂSİD ADLI ESERİ

1. KİTABIN MUHTEVASI

İbn Mâlik'in tez konusu olarak incelediğimiz eserin ismi, tabakât kitaplarında kısaltılarak “*et-Teshîl*” şeklinde geçmektedir. Ancak eserin tam ismi *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* (تسهيل الفوائد وتكميل المقاصد) dır. İbn Mâlik'in bu eseri, içinde nahiv ve sarf konularını ihtiva eden, diğer bir eseri *el-Fevâid*'in muhtasar hale getirilmiş şeklidir.³¹⁸

İbn Mâlik eserin başında هذا كتاب في النحو جعلته بعون الله مستوفيا لأصوله مستوليا على تسهيل الفوائد و تكميل المقاصد “ (أبوابه و *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* olarak isimlendirmesinin sebebini açıklamaktadır. Yazarın bu ibaresinden, kitabında ele aldığı her konudan sonra, gerekirse bâb ve fasıllar ekleyerek, faydayı ve maksadı tam olarak okuyucuya aktarmayı amaçladığı için eserine *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* ismini verdiği anlaşılmaktadır. İbn Mâlik, sadece bu eserinde değil, genel olarak bütün eserlerinde kapalı ifadelerden uzak durarak meseleleri kolaylaştırmaya çalışmaktadır.³¹⁹

Teshîlu'l-Fevâid 'i tahkik eden Kâmil Berekât, İbn Mâlik'in eserini *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* olarak isimlendirmesinin sebebini, “*İbn Mâlik kendisinden önce telif edilen el-Kitâb, el-İzah, el-Cumel gibi, öğrencilerin arasında yaygın olan nahiv kitaplarındaki zor konuların farkına vardı. Bu meseleleri kolaylaştırmayı istediği için eserini Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid olarak isimlendirdi*”³²⁰ şeklinde izah etmektedir.

³¹⁸ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*, s. 1; Abdurrahman Ali Süleyman, *Tevdîhu'l-Mekâsid ve'l-Mesâlik bi Şerhi Elfîyye İbn Mâlik li'l-Murâdî*, Dâru'l-fikri'l-Arabiyye, Kâhire, 2001, I, 46.

³¹⁹ İbn Mâlik'in eserlerinde yaygın olan kolaylaştırıcı üslup için bkz. es-Seyyid, Abdurrahman, “*Mezâhiru't-Teyâsîr fî Nahvi İbn Mâlik*”, Mecelletu Mecma'i'l-Lugati'l-Arabiyye, Sayı: 75, Kâhire, 1994, s. 17-31.

³²⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, (Nşr. girişi), s. 64.

Ayrıca Demâminî *Teshîl*'e yapmış olduğu şerhinde İbn Reşîd'den naklederek eserin *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* olarak isimlendirilmesinin sebebini şu şekilde açıklamaktadır; “İbn Mâlik Endülü's'te kullanılmak üzere, çok faydalı olacak, nahiv hakkında bir urcûze nazm etti. Sonra bu eserini nesir haline getirerek el-Fevâidu'n-Nahviyye ve'l-Mekâsidu'n-Nahviyye ismini verdi. Daha sonra ise bundaki meseleleri kolaylaştırmak için *Teshîl* adlı eserini yazdı.”³²¹

İbn Mâlik, eserinde ana konuları bâb adı altında ele almaktadır. Eser 80 baptan oluşmaktadır. Bâbın altında o konuyla ilgili detay vermek istediğinde, alt başlıkları fasl adı altında numaralandırmadan tasnif etmektedir. Mesela; İbn Mâlik 7. bâbı zamire tahsis etmiş ve bu bâbı 5 fasl altında detaylandırarak ele almıştır.³²² Burada eserdeki konuları nasıl tasnif ettiğini göstermek için 8. bâba kadar kitaptaki bâb ve fasılları gösterdik:

1. Bâb: Kelime, Kelâm ve Kelâma Taalluk Eden Şeylerin Şerhi
 2. Bâb: Sonu Sahih Olan Kelimelerin İ'râbı
 3. Bâb: Sonu İlletli Olan Kelimelerin İ'râbı
 4. Bâb: Tesniye ve Cemî'lerin İ'râbı
 5. Bâb: Tesniye ve Sahih Cemî'lerin Keyfiyeti
 1. Fasl: Lâmel Fiili Hazfedilen Tesniye
 2. Fasl: Kıyâsî Olarak Elif ve Te ile Cemî Yapılanlar
 6. Bâb: Ma'rife ve Nekra
 7. Bâb: Zamir
 1. Fasl: Mütakellim Ye' sinin Öncesine Gelenler
 2. Fasl: Merfû Munfasıl Zamir
 3. Fasl: Zamir' in Munfasıl Gelmesi Gereken Yerler
 4. Fasl: Tefsir Edilen Ğâib Zamirin Takdimi
 5. Fasl: Basralılar Tarafından Fasl Olarak İsimlendirilen Zamirler
- (Kûfelilere göre İmad Zamiri)

³²¹ ed-Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Ta'liku'l-Ferâid alâ teshîli'l-fevâid*, Kâhire, 1983, I, 31.

³²² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 22-29.

2. ÜSLUBU

İbn Mâlik *Teshîl* adlı eserinde, *el-Elfiyye* adlı diğer eserinde yaptığı gibi sırasıyla nahiv ve sarf konularını ele alarak açıklamaktadır. Eser 80 bâb ve 211 fasl'dan meydana gelmektedir. İbn Mâlik sarf ile ilgili konuları 22 bab altında zikrettiği 84 fasılla, nahivle ilgili olanlarını ise 58 bab altında zikrettiği 127 fasl ile tasnif etmektedir.

İbn Mâlik, marife ve nekra konusunda olduğu gibi bazen sadece bab başlığıyla yetinerek, yani babın altına fasl eklemeksizin konuyu işlerken³²³, bazen ise tasrîf babında olduğu gibi konuyu detaylandırarak babın altındaki fasıl sayısını 28'e kadar çıkarmaktadır.³²⁴

Sâde, anlaşılır bir üslubu olan İbn Mâlik bazı konuları ele alırken detay vermeden muhtemelen konunun basitliğinden dolayı, kısaca değinmekte, bazı bâb başlıkları altında ise örneklerle açıklayarak ayrıntılı bir şekilde meseleyi ele almaktadır.

İbn Mâlik, eserinde zikrettiği konuları çoğunlukla örnek vermeden ele almaktadır. İbn Mâlik'in örneklere az başvurması veya hiç başvurmaması, onun konuya hâkimiyetine işaret etmekle birlikte, kanaatimizce bazen meselenin anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Müellif, konuları işlerken bazen Basra ve Kûfe mekteplerine, bazen ise isimlerini zikrederek nahivcilerin görüşlerine başvurmaktadır. Kimi zaman ise “على”³²⁵, “رأى”³²⁶, “خلافا لقوم”³²⁷, “على لغة”³²⁸ gibi ifadeler ile görüşlerin isnâdını belirsiz bırakmaktadır. Görüşlerin sahiplerini meçhul bırakarak kullandığı ifadeleri; “خلافا لبعض القدماء”³³⁰, “خلافا لكثير من القدماء”³²⁹, “زعم قوم، على لغة، خلافا لقوم، خلافا لمن، على رأى”³³¹, “رأى الأكثرين”³³⁵, “خلافا لبعضه”³³⁴, “أعتمر بعضهم”³³³, “عند الأكثر”³³², “أجاز بعضهم”³³³ şeklinde sıralamak mümkündür.

³²³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 21.

³²⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 290-317.

³²⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 106.

³²⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 4.

³²⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 138.

³²⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 44.

³²⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67.

³³⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 102.

³³¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229.

³³² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 5.

³³³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 56.

Arap Dili ile ilgili bir hükmü ifade ederken genelleme yapmaktan sakınarak, ekollerin veya nahivcilerin görüşlerine yer veren İbn Mâlik, bazı konularda ise kendi görüşünü beyan etmeksizin, tercih ettiği görüşü savunarak aynı görüşte olduğunu ifade etmekle yetinmiştir.³³⁶

İbn Mâlik kimi zaman “خلفا”³³⁹, “خلفا لسيبويه”³³⁸, “خلفا للكوفيين”³³⁷, “خلفا للبصريين”³⁴⁰, “خلفا للكسائي”³⁴¹ biçimindeki ifadeleri ile nakil yapmadan, bahsi geçen konudaki farklı, müstakil görüşünü beyan etmekte, kimi zaman ise “عند البصريين”³⁴², “عند الكوفيين”³⁴³, “عند المبرد”³⁴⁴, “عند الفراء”³⁴⁵ şeklindeki ifadeleri ile mekteblerin veya şahısların görüşünü olduğu gibi nakletmektedir. Böylece meselelerin îzâhında kendi görüşlerini dayatmadan, diğer görüşlere de çoğu zaman yer vererek eserine geniş bir çerçeve kazandırmıştır. Müellifin birçok görüşe yer vererek geniş tuttuğu bu çerçeve, kimi zaman başvurduğu ve detaylarını daha sonra ele alacağımız 19 lehçe ile daha da zenginleşmektedir.

İbn Mâlik konuları işlerken, benzer mesele farklı bölümde daha önce geçmişse, “مَرَّ” (daha önce geçti) şeklindeki ifadesiyle tekrardan sakınmaya gayret göstermiştir.³⁴⁶

İbn Mâlik istişhâd ettiği şiirleri zikrederken, şiirin sahibini ve şiirin tamamını zikretmeden, sadece şâhid olarak kullanacağı kısmını zikretmektedir.³⁴⁷ Çalışmamızda istifade ettiğimiz şerhlerden faydalanarak şiirin sahibi ve şiirin tamamı tespit edilmeye çalışılmıştır.

İbn Mâlik’in eserinde dikkat çeken bir özellik de “أقل” ve “قليل”, “أكثر” ve “كثير” şeklindeki ifadeleri ile bahsi geçen meselede, muhatabının zihnindeki belirsizliği kaldırması ve tercihini kolaylaştırmasıdır.³⁴⁸ Mesela harfî cerler bâbında; hazfedilen

³³⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 93.

³³⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 159.

³³⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 35.

³³⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 228.

³³⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 14.

³³⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

³⁴⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

³⁴¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 29.

³⁴² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 28.

³⁴³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 101.

³⁴⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18.

³⁴⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 128.

³⁴⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 157.

³⁴⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 52.

³⁴⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 147.

“رَبِّ” harfî cerri ile ismin sonunun mecrur olabileceğini ifade etmektedir. Daha sonra, hazfedilen “رَبِّ” harfî cerri ile ismin sonunun mecrur olmasının “الفاء” harfinden sonra çok, “الواو” harfinden sonra ise daha çok, “بَلْ” harfinden sonra az, bu harflerden soyutlanması halinde ise daha az olduğunu zikretmektedir.³⁴⁹

İbn Mâlik’in eserinde önemli olan diğer bir husus; beyan ettiği kuralın yaygınlığına veya şâz olarak kullanılmasına dikkat çekerek kullanım sıklığını ifade etmesidir.³⁵⁰ Bahsi geçen kâide ve kuralın azlığını ifade etmek için “رَبِّمَا”³⁵¹, “قَدْ”³⁵², “أَقْلَ”³⁵³ gibi ifadelerle başvurmaktadır.

İbn Mâlik, kapalı ıstılahlardan uzak durmayı tercih etmiş ve Arap diliyle ilgili ilimleri tahsil etmek isteyen öğrencilere büyük kolaylık sağlamıştır. Mesela; fiili muzârinin merfu olmasının sebebini, Basralıların yaptığı gibi isim yerinde vuku bulmasına değil, nasbden veya cezmeden âmillerin yokluğuna bağlayarak kapalı ifadelerden uzak durmuştur.³⁵⁵

İbn Mâlik’in *el-Kâfiyetu’ş-Şâfiyye* ve *el-Kâfiyetu’ş-Şâfiyye*’nin muhtasarı niteliğindeki *Hulâsa (el-Elfiyye)* adlı eserleri manzum eserler olmasına karşın, *Teshîlu’l-Fevâid* ve *Tekmilu’l-Makâsid* adlı eseri mensûrdur.³⁵⁶

³⁴⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 159.

³⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18.

³⁵¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 231.

³⁵² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 108.

³⁵³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 11.

³⁵⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 72.

³⁵⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 228; es-Seyyid, Abdurrahman, “*Mezâhiru’t-Teysîr fî Nahvi İbn Mâlik*”, Mecelletu Mecmai’l-Lugati’l-Arabiyye, Sayı: 75, Kâhire, 1994, s. 20.

³⁵⁶ el-Fevzân, *a.g.e.*, I, 9.

3. TESHÎLU'L-FEVÂİD ve TEKMÎLU'L-MAKÂSİD ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

İbn Mâlik'in daha önceki bölümlerde zikrettiğimiz gibi birçok eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, günümüze ulaşmadığı halde başka eserlerde kendisine atıf yapılmasından dolayı bilinmekte, diğer bazıları ise yazma halinde ve henüz yayınlanmadığı için ilim dünyasının istifadesine sunulamamıştır. Bir kısım eserleri de yayınlanmıştır.

İbn Mâlik'in yayınlanmış eserleri arasında yer alan *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eseri Muhammed Kâmil Berekât tarafından tahkik ve takdim yapılarak 1967 yılında neşredilmiştir. Bizim de çalışmamızda esas alacağımız metin Kâmil Berekât'ın neşrettiği baskıdır.

Arap dili âlimleri *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eser üzerine birtakım şerhler yapmışlardır.³⁵⁷ *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* üzerine yapılan şerhleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

1-*Şerhu't-Teshîl*: *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* üzerine yazılan şerhlerin en başında, müellifin kendisinin yazmış olduğu *Şerhu't-Teshîl* isimli şerhi gelmektedir. Bu eser *Teshîlu'l-Fevâid*'e yapılacak olan şerhlerin kapısını açması ve yazarının maksadının daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli bir konuma sahiptir.³⁵⁸ Eser üç cilt halinde Muhammed Abdulkâdir Ata ve Târık Fethî es-Seyyîd tarafından tahkik yapılarak neşredilmiştir.

2-*el-Müsâade alâ Şerhi't-Teshîl*: *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* 'ın diğer önemli bir şerhi, İbn Akîl'in telif ettiği *el-Musâade alâ Şerhi't-Teshîl* adlı eseridir. Bu şerh Muhammed Kâmil Berekât tarafından tahkik ve ta'lik edilerek dört cilt halinde basılmıştır.

3-*et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*: Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin, *Teshîl*'deki görüşlerini reddetmek için telif ettiği *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl* adlı eseridir. İki cilt halinde Hasan Hindâvî tarafından tahkik edilerek basılmıştır.

³⁵⁷ İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid* ve *Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserinin şerhleri ve haşiyeleri hakkında bkz. el-Habeşî, Abdullah Muhammed, "Câmiu's-Şürûh ve'l-Havâşî", el-Mecmeu's-Sekâfi, Abudabi, 2004, I, 584-589.

³⁵⁸ ez-Zâkî, a.g.e., s. 174-175.

4-*Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîli'l-fevâid*: Nâziru'l-Ceyş lakabıyla bilinen Ebû Hayyân'ın talebesi olan Muhibbiddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed el-Halebî'nin (ö.778/1376), hocasına karşı İbn Mâlik'i savunduğu *Temhîdu'l-kavâ'id bi şerhi Teshîlu'l-fevâid* adlı eseri on bir cilt halinde, Muhammed Fâhir ile beraber altı kişinin katkısı ile tahkik edilerek basılmıştır. Ebu Hayyan'ın öğrencisi tarafından hocasına karşı İbn Malik'in savunulduğu bir eser olması şerhler arasında bu esere farklı bir özellik kazandırmaktadır.

5-*Ta'liku'l-Ferâ'id ala Teshîli'l-Fevâid*: Ebû Abdillâh Bedrüddîn ed-Demâminî (ö.827/1424) nin telif ettiği ve *Ta'liku'l-Ferâ'id alâ Teshîli'l-Fevâid* diye isimlendirdiği eseridir. Eser Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed el-Müfdî tarafından tahkik edilerek iki cilt halinde neşredilmiştir.

6-*Şerhu Teshîli'l-Fevâid ve Tekmîli'l-Makâsid*: Ebu Muhammed (Ebu Ali) Bedruddîn Hasen b. Kasım b. Abdillâh b. Alî el-Muradî (ö.749/1348) tarafından yapılan, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid ve Tekmîli'l-Makâsid* adlı çalışmadır. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eserin küçük bir bölümü, Ebu Hayyân el-Endülüsî tarafından yazılan *et-Tezyîl ve't-tekmil fî şerhi't-Teshil* adlı şerhin kenarında basılmıştır.³⁵⁹ Bir bölümü de 1971'de Hüseyin Tural tarafından Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır.³⁶⁰

7-*Hidâyetu's-Sebîl*: Muhyiddîn b. Ebî Kâsım el-İbâdî'l-Ensârî (ö.880/1475) tarafından hazırlanan bir şerhtir.³⁶¹

8-İbn Hişâm en-Nahvî'nin (ö.1360/1941) *Teshîl*'e yapmış olduğu şerh ve hâşiyesi bulunmakla birlikte günümüze ulaşamamıştır.³⁶²

³⁵⁹ Mesela bkz. Âtîf Efendi Ktp., nr. 2496; Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1474; Nur-u Osmaniye Ktp., nr. 4558; Süleymaniye Ktp., Laleli. nr. 3297, 3299, 3300, Fatih, nr. 4917.

³⁶⁰ Tural, Hüseyin, "*İbn Ummu Kâsım*", DİA, XX, 434.

³⁶¹ ez-Zâkî, a.g.e., s. 164.

³⁶² ez-Zâkî, a.g.e., s. 164.

4. İBN MÂLİK'İN ESERDEKİ İSTİŞHÂD KAYNAKLARI

İbn Mâlik'in istişhad kaynakları arasında Kur'ân-ı Kerim, hadisler, şiir, sema ve kıyas bulunmaktadır. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim:

4.1. Kuran

Kur'ân-ı Kerim, Arap edebiyatının ilk ve ebedî bir şâheseri olması dolayısıyla, Arap dilinin yayılması, muhafaza edilmesi, fesâhat ve belâğat hususunda numune kabul edilmesi özellikleri ile Arap dili çalışmalarına tesiri fazladır.³⁶³ Bütün bu özellikler Kur'ân-ı Kerim'i, Arap diline ilişkin tüm ilimlerde istişhâd'ın zirvesine taşımaktadır. Arap dilcileri Kur'ân-ı Kerim'den ve kıraatlerinden ittifakla istişhâd etmişlerdir. İbn Mâlik de Kur'ân-ı Kerim ile çok fazla istişhâd etmekle beraber Kur'ân-ı Kerim'den şâhid bulamadığı zaman Hadis'e, Hadis'te de şâhid bulamadığında Arap şiirlerine müracaat etmektedir.³⁶⁴

İbn Mâlik, eserinde hadis ve şiire nispetle, Kur'ân-ı Kerim ile istişhâda daha fazla müracaat etmektedir. Eserinde 19 meselede Kur'ân-ı Kerim ile istişhâd etmiştir. Bu sayısal üstünlük İbn Mâlik'in Kur'ân-ı Kerim ile istişhâd'a verdiği öncelik hakkında önemli bir veri olarak karşımıza çıkmaktadır.

İbn Mâlik'in *Teshil*'de İstişhâd ettiği âyetlerden bazılarını şu şekilde örneklendirmek mümkündür;

1. İbn Mâlik, tesniye ve cemî'lerin i'râbı bâbında, “نَحْنُ الْوَارِثُونَ”³⁶⁵ (Biz her şeye gerçek vârisleriz) âyeti kerimesindeki “الْوَارِثُونَ” kelimesinin, sahih cemî şartlarını yerine getirmediği halde, bu i'rab ile i'rablandığını ve bunun semâî olduğunu zikretmektedir.³⁶⁶

2. “وَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَمْ يَعْى بِخَلْقِهِنَّ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى”³⁶⁷ (Gökleri ve yeri yaratan ve onları yaratmaktan yorulmayan Allah'ın, ölüleri diriltmeye

³⁶³ Küçükkalay, Hüseyin, *a.g.e.*, s. 161.

³⁶⁴ Suyûti, *Buğyetu'l-Vuât*, I, 134; Makkârî, *a.g.e.*, II, 223; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310; Abdu'l-Mun'im Ahmed Herîdî, “*Teârudu'l-Ârâi fî Nahvi İbn Mâlik*”, *Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't- Turâsi'l-İslâmî*, Sayı: 4, (1981), s. 182.

³⁶⁵ Hicr, 23.

³⁶⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 14.

³⁶⁷ Ahkâf, 33.

gücünün yeteceğini görmediler mi?) ve benzer âyetlerde görüldüğü gibi enne/أَنْ'den önce bâ/bاء harfî cerinin zâid olarak gelebileceği³⁶⁸ görüşünü delillendirmiştir.

3. İbn Mâlik, harfî cerler bâbında, harfî cerlerden birinin lam/لَم olduğunu ve lam'ın bazen bir mefulle müteaddî olan fiille beraber zâid olarak gelebileceğini, bu kâide'nin “إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ”³⁶⁹ (Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın) ve “إِنْ رَبِّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ”³⁷⁰ (Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır) âyeti kerimelerinde kıyâsen, “قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ”³⁷¹ (De ki: Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaşımıştır) âyeti kerimesinde ise semâî olarak geldiğini belirtmektedir.³⁷²

4 İbn Mâlik, harflerin mahreçleri bâbında, aslı “تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ” olan âyeti kerimde³⁷³, birbirine benzeyen iki harfî yanyana gelmesiyle meydana gelen ağırlık sebebiyle, birinci nûn'un değil ikinci nûn'un hazfedildiğini ve “تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ تَنْزِيلًا”³⁷⁴ (Melekler bölük bölük indirilecektir) şeklini aldığını ifade etmektedir.³⁷⁵

5. İbn Mâlik, ma/مَا'nın bi'se/بِئْسَ'ye birleştirilmesinin şâz bir kullanım olduğunu ifade etmek için “بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ”³⁷⁶ (Ne çirkindir o kendilerini sattıkları) ve “بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي”³⁷⁷ (Benden sonra arkamdan ne kötü iş yaptınız) âyeti kerimelerini şâhid olarak zikretmektedir.³⁷⁸

6. İbn Mâlik, in/إِنْ harfinin, lem/لَمْ harfine birleştirilmesinin şâz olduğunu delillendirmek için “فَالَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ”³⁷⁹ (Eğer size cevap veremedilerse...) âyeti kerimesini şâhid olarak zikretmektedir.³⁸⁰

7. İbn Mâlik, âyetlerin bizzat kendilerini zikretmeksizin, sadece Kehf ve Kıyâme sûrelerinin ismini vererek, en/أَنْ'in, len/لَنْ'e birleştirilmesinin şâz olarak kullanıldığını

³⁶⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 58.

³⁶⁹ Yusuf, 43.

³⁷⁰ Hûd, 107.

³⁷¹ Neml, 72.

³⁷² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 145.

³⁷³ İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddin Abdullah b. Abdirrahman b. Abdillâh, *el-Musâade alâ Şerhi't-Teshil*, Dâru'l-fikr, Dimeşk, 1980, IV, 279.

³⁷⁴ Furkan, 25

³⁷⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 324.

³⁷⁶ Bakara, 90.

³⁷⁷ Araf, 150.

³⁷⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 332.

³⁷⁹ Hûd, 14.

³⁸⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 332.

istişhâd etmek için³⁸¹ “الَّنْ نَجْعَلْ لَكُمْ”³⁸² ve “الَّنْ نَجْمَعُ عِظَامَهُ”³⁸³ âyeti kerimelerini delil getirmiştir.

8. İbn Mâlik, yanlış anlaşılma ihtimalinden emin olduğu zaman, tekîd nûnunun hazfedilmesine “كَلَّا لَنُنْ لَمْ يَنْتَه لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ”³⁸⁴ (Hayır! Andolsun, eğer vazgeçmezse, onu perçeminden tutup sürükleriz) âyeti kerimesinin şâhit olduğunu belirtmektedir.³⁸⁵ Tefsircilerden bazısının “لَنَسْفَعًا بِالنَّاصِيَةِ” cümlesini “لَنَجْرُنْ بِالنَّاصِيَةِ” şeklinde izah etmelerinden de anlaşılmaktadır ki; âyeti kerimede “لَنَسْفَعًا” kelimesinin sonundaki hafif te’kîd nûnu karışıklıktan emin olduğu için hazfedilmiştir.³⁸⁶

9. İbn Mâlik “مَائِنَ” ve “مَائِنَ” kelimelerindeki elifin ve mâzî fiil ve emir fiile bitişen cemi vâvından sonra gelen elifin zâid olduğunu ifade etmekle birlikte, elifin ziyâdesinin şâz olarak geldiği yeri delillendirmek için “إِنْ أَمْرًا هَلْكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ”³⁸⁷ (çocuğu olmayan bir kişi ölürse) âyeti kerimesindeki أَمْرًا kelimesini zikretmektedir.³⁸⁸

10. İbn Mâlik, ye’nin zâid geldiği durumları delillendirmek için “و السَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا”³⁸⁹ (göğü kudretimizle biz bina ettik) ve “لَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَبِيٍّ الْمُرْسَلِينَ”³⁹⁰ (Andolsun peygamberler ile ilgili haberlerin bir kısmı sana gelmiş bulunuyor) âyeti kerimelerini şâhit³⁹¹ göstermektedir.³⁹²

4.2. Hadis

Arap dilindeki gramer kurallarının tesbiti ve muhafazasında hadis ile istişhâd edenlerin ilki sayılan İbn Mâlik³⁹³ tespit edebildiğimiz kadarı ile bu eserinde sadece beş yerde hadis ile istişhâd etmiştir.

³⁸¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 332.

³⁸² Kehf, 48.

³⁸³ Kıyâme, 3.

³⁸⁴ Alak, 15.

³⁸⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 333; İbn Akîl, dolayısıyla şeddesiz/hafif te’kîd nûn’u birleşerek, karışıklığın meydana geldiği تَضْرِبْنَ رِيْدًا gibilerde bunun mümkün olmadığını ifade etmektedir.

³⁸⁶ Ali Hâzin, Muhammed b. İbrâhim b.Halîl, *Tefsîru'l-Hâzin*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Lübnan, 2010, IV, 449; es-Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, s. 597.

³⁸⁷ Nîsa, 176.

³⁸⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 337.

³⁸⁹ Zâriyât, 47.

³⁹⁰ En’âm, 34.

³⁹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 338.

³⁹² Diğerleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 333, 334, 335, 336,

³⁹³ Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, I, 134; Makkarî, *a.g.e.*, II, 223; Şevki Dayf, *a.g.e.*, s. 310.

İbn Mâlik'in istişhâd ettiği hadisleri şu şekilde açıklamak mümkündür;

1. İbn Mâlik, müştak³⁹⁴ olarak vuku bulan mübtedânın haber almayacağını³⁹⁵ ifade ederek, tesniye (أَقَائِمَانَ الرَّيْدَانَ) ve cemi alametlerinin kendisine bitişmeyeceğini (أَقَائِمُونَ الرَّيْدُونَ) zikretmektedir. Bununla beraber bu kurala aykırı olarak vuku bulan "يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ"³⁹⁶ hadisinin bundan istisna olduğunu³⁹⁷ belirtmektedir. Çünkü bu hadis, fiile ve müştak isim olan mübtedâyâ, cemîlik alametî bitişirenlerin delilidir.

2. İbn Mâlik, mânası anlaşılan inne/إِنَّ'nin isminin hazfedilmesinin şiire has olmamakla beraber, hazfedildiği zaman genellikle bir zamiri şe'nin varlığı üzerine hamledildiğini, "إِنَّ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ"³⁹⁸ hadîsi şerifinin ise buna şahid olduğunu³⁹⁹ zikretmektedir. İbn Mâlik'e göre bu hadis zamiri şe'n takdiriyle "إِنَّهُ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ" şeklindedir.

3. İbn Mâlik, inne/إِنَّ gibi amel eden la/لَا'nın haberi hazfedildiği ve la/لَا'nın tekrar ettiği durumlarda, birincisi için nasb ve ref durumunun söz konusu olduğunu, birincisi merfu geldiyse ikincisi için feth, nasb ve ref durumlarının söz konusu olduğunu, eğer birincisi mansub ise ikincisi için ref ve nasb durumlarının mümkün olduğunu beyan etmekte ve bu konuda "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ..."⁴⁰⁰ hadisiyle istişhâd etmektedir.⁴⁰¹

4. İbn Mâlik, sıfatı müşebbehe, kendisinden öncesine sıfat olduğu zaman müfret, tesniye, cemi, müzekker ve müennes alametlerinin kendisine bitişebileceğini,⁴⁰² "يَتَعَاقِبُونَ" (مررت برجل) ⁴⁰³ "فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ" lehçesi üzerine bina edilerek tesniye ve cemî olabileceğini⁴⁰⁴ (مررت برجل قائمين غلمانه قائمين غلامه)⁴⁰⁵ zikretmektedir.

³⁹⁴ İsmi Fâil, İsmi Meful, Sıfatı Müşebbehe, İsmi Mensub vb.

³⁹⁵ Mesela; "أَقَائِمَانَ الرَّيْدَانَ" cümlesindeki "قَائِمٌ" kelimesi mübtedâ, "الرَّيْدَانَ" kelimesi ise mübtedâyı, haberden ihtiyaçsız bırakan fâildir.

³⁹⁶ Muslim, *a.g.e.*, I, 439.

³⁹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 44.

³⁹⁸ Buhârî, *a.g.e.*, VII, 167; Muslim, *a.g.e.*, III, 1670; en-Nesaî, Ebû Abdîrrahmân b. Şua'yb, *es-Sunen*, Mektebetu Matbaati'l-İslâmiyye, Halep, 1986, VIII, 216.

³⁹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 62; İbn Akîl takdirin "إِنَّهُ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ" şeklinde olduğunu beyan etmektedir.

⁴⁰⁰ Buhârî, *a.g.e.*, VIII, 82.

⁴⁰¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68.

⁴⁰² Mesela; مَرَرْتُ بِرَجُلَيْنِ حَسَنَيْنِ، مَرَرْتُ بِامْرَأَةٍ حَسَنَةٍ vb.

⁴⁰³ Muslim, *a.g.e.*, I, 439.

⁴⁰⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 140.

⁴⁰⁵ Bkz. İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 220.

5. İbn Mâlik, “يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةً” hadisine dayanarak fiil cümlesinde fail açık bir isim olarak geldiği halde fiilin cemî/çoğul kullanımına itiraz ederek, kendilerine cemîlik alameti bitişen “أَسْلَمَ”, “يَسْلَمَانِ”, “أَسْلَمُوا” ve “يَسْلَمُونَ” gibi fiillerin, “مُسْلِمَيْنِ”, “مُسْلِمِينَ” vb. şeklinde te’vil edilmesi gerektiğini zikretmektedir.⁴⁰⁶

4.3. Şiir

Arap dilindeki kâidelerin tespitinde, delil olarak kendisine başvurulmuş en önemli kaynaklardan birisi şiirdir. Arap dili âlimleri kâidelerin tespitinde şiire başvururken, bütün şiirleri delil olarak almamışlardır. Şâirler yaşadıkları dönem dikkate alınarak dört tabakaya ayrılmış ve bu tabakalara delil olması açısından farklı değerler yüklenmiştir. Bu tabakalar nahiv usulü kaynaklarında şu şekilde zikredilmektedir;

a-Câhiliyyûn: İmruu’l-kays, Tarafe, Antere ve A’meş gibi İslâm’dan önceki dönemde yaşayan Câhiliyye dönemi şâirleri için kullanılan bir terimdir.

b-Muhadramûn: Lebîd ve Hassân b Sâbit gibi hem cahiliyye dönemi hem de İslami dönemde yaşayan şâirler için kullanılan bir terimdir.

c-Mütekaddimûn: Ferazdak ve Cerîr gibi İslâm’ın başlarında yaşayan şâirler için kullanılan bir terimdir. Bu dönem İslâmiyyûn olarak da isimlendirilmektedir.

d-Müvelledûn: Muhdesûn olarak da isimlendirilen bu tabaka, Mütekaddimûn şâirlerden başlayarak günümüze kadar gelen şâirlerdir. Beşşâr b. Burd ve Ebû Nuvâs bu tabakanın ilk şâirleri sayılmaktadır.⁴⁰⁷

Arap dilindeki kâidelerin tespitinde, ilk iki tabakada yer alan **Câhiliyyûn** ve **Muhadramûn** şâirlerin fasih dil kullandığı ve şiirleriyle istişhâd edilebileceği noktasında ittifak vardır. **İslâmiyyûn/Mütekaddimûn** diye zikredilen üçüncü tabakada bulunan şâirlerin şiirlerinin delil olarak kullanılması ve kendilerinden istişhâd edilmesi hususunda genel kanaat bulunmaktadır. **Müvelledûn/Muhdesûn** şeklinde tanımlanan dördüncü tabakaya dâhil olan şâirlerin şiirleriyle ise mutlak olarak istişhâd edilmemektedir.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 140-226.

⁴⁰⁷ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 5-6; Suyûti, *el-İktirah*, s. 58-59.

⁴⁰⁸ el-Bağdâdî, *a.g.e.*, I, 6.

İbn Mâlik, kendisinden önceki dilcilerin yaptığı gibi, şahit olarak önce Kur'ân-ı Kerim'e başvurmaktadır. Fakat kendisinden önceki nahivcilerin yaptığı gibi ikincil kaynak olarak şiiri değil, hadislerde geçen lafızlar ile istişhâdı tercih etmektedir. İbn Mâlik'in kuralların isbâtında çoğunlukla şiiri kullanması nesiri kullanmasına engel olmamıştır. O nesiri de şiir gibi delil olarak almıştır. Taha Muhsin'in de işaret etiği gibi sadece şiiri değil nesiri de kullanması isabetli bir yaklaşımdır.⁴⁰⁹ Hadisler de nesir tarzında olması hasebiyle İbn Malik'in hadisle istişhâd konusundaki yöntemini anlaşılır kılmaktadır.

İbn Mâlik, *Teshîl*'de yer verdiği şiirlerin şairlerini meçhul bırakarak ve şiirin tamamını vermeden, bazen şiirin birkaç kelimesiyle yetinerek, kimi zaman ise şiirin yarısını zikrederek yedi meselede şiirle istişhâd etmiştir. Mesela; lâzım fiil “أَنْ” ve “أَنَّ” ile birlikte geldiği zaman, harfî cerin hazfinin mümkün olduğunu beyan etmek için “فِي نَحْوِ أَشَارَتْ كَلَيْبٍ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ” şeklindeki ifadesi ile şiiri söyleyeni zikretmemiş ve beytin yarısı ile yetinmiştir.⁴¹⁰ Fakat biz *Teshîl* üzerine yapılmış olan şerhlerden istifade ederek şiirlerin kime ait olduğunu ve tamamını zikretmeye çalışacağız.

İbn Mâlik eserinde Ru'be b. el-Accâc, Âtike binti Zeyd, Ammar b. Ma'di Kerb, Mâlik b. Reyb, Selâme b. Cendel ve Ferazdak gibi şâirlerin şiirlerinden istişhâd etmiştir. İbn Mâlik'in istişhâd ettiği şiirleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. İbn Mâlik, izâfet halindeki “الفم” kelimesindeki mim harfinin sübutunun, Ru'be b. el-Accâc'ın şiirinde⁴¹¹ olduğu gibi zaruret haline has olmadığını⁴¹² aşağıdaki beyitle istişhâd etmiştir.

كَالْحَوْتِ لَا يُرْوِيهِ شَيْءٌ يَلْهَمُهُ

(Balık gibi yuttuğu hiçbir şey onu doyurmaz)

يُصْبِحُ ظَمَانٌ وَفِي الْبَحْرِ فَمُهُ⁴¹³

(Ağzı denizde olduğu halde susuz sabahlar)

⁴⁰⁹ Muhsin, Tâhâ, “*el-İstişhâdu'n-Nahvî fî Kitâbi Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh*”, Mecelletu Mecmai'l-İlmi el-Iraki, sayı:1, c.XXXV, s. 242.

⁴¹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

⁴¹¹ Beyit için bkz. Nâziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbi'd-dîn, *Temhîdu'l-Kavâ'id bi şerhi teshîli'l-fevâ'id*, Dâru's-Selâm, Kâhire, 2007, I, 276.

⁴¹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 9.

⁴¹³ İbn Mâlik beytin sadece “يُصْبِحُ ظَمَانٌ وَفِي الْبَحْرِ فَمُهُ” kısmını zikretmektedir.

2. İbn Mâlik, inne/إِنَّ tahfîf edildiğinde, çoğunlukla bir filin kendisinden sonra gelebileceğini⁴¹⁴ ve aşağıda geçen şiirde “إِنَّ قَتَلْتُ لِمُسْلِمًا” ise Kûfeliler ve Ahfeş’in görüşüne katılarak kıyâsen mümkün olduğunu⁴¹⁵ zikretmiştir.

شَلَّتْ يَمِينُكَ إِنْ قَتَلْتَ لِمُسْلِمًا

(Bir Müslüman öldürürsen elin kurusun)

⁴¹⁶ حَلَّتْ عَلَيْكَ عِقَابُهُ الْمُتَعَمِّدِ

(Kasten öldürenin cezası sana helal olsun)

3. İbn Mâlik, zamir bâbında, vikâye النون’unun hazfının nâdir olduğunu ve aşağıda geçen şiirin buna şâhid olduğunu⁴¹⁷ ifade etmektedir.

تَرَاهُ كَالْتَّعَامِ يُعْلُ مَسْكَ

(O beyaz çiçekli bitki gibidir, sürekli miskle yağlar)

⁴¹⁸ يَسُوءُ الْفَالِيَاتِ إِذَا فَلَّيْنِي

(Ayıklandığı zaman bitleri hüzünlendirir)

4. İbn Mâlik, kâne/كَانَ ve kardeşleri bâbında, kâne/كَانَ’nin haberinin, talep cümlesi olarak gelmesinin nâdir olduğunu ve aşağıda geçen şiirin buna şâhit olduğunu⁴¹⁹ belirtmiştir.

و كُونِي بِالْمَكَارِمِ ذَكْرِي

(Beni cömertlikle hatırla, hatırlat)

و دَلِّي دَلَّ مَاجِدَةٍ صِنَاعِ

(Mâhir, şerefli kimsenin cesaretlendirmesi gibi cesaretlendir)

⁴¹⁴ İbn Akîl bu kurala “إِنَّ كُنْتُ لَكَبِيرَةً” âyeti kerimesini misal getirmekte ve İbn Mâlik’in tarifinde geçen çoğunlukla lafziyla bu âyeti kerime gibilerden sakındığını aktarmaktadır. Bkz. İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 327.

⁴¹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁴¹⁶ Bkz. Nâziru’l-Ceyş, *a.g.e.*, III, 1365.

⁴¹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 25.

⁴¹⁸ İbni Mâlik eserinde şiirin “فَلَّيْنِي” kısmını zikretmektedir. Teshil’in muhakkiki bu şiirin Amr b. Ma’di Kerb’e âit olduğunu ifade etmektedir. Bkz. İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 97.

⁴¹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 52.

5. İbn Mâlik, inne/إن ve kardeşlerinin haberi biliniyorsa haberin hazfının mümkün olduğunu ve aşağıda geçen şiirde de bunun bulunduğunu belirtmektedir.⁴²⁰

421 أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ أَبَيَّتَنَّ لَيْلَةً بَوَادٍ وَ حَوْلَى إِذْخَرُ وَ جَلِيلُ

(Mekke vadisinde etrafımı izhir ve celil (güzel kokulu iki bitki) otları sardığı halde keşke bir gece daha geçirebilsem?)

6. İbn Mâlik, inne/إن gibi amel eden la/لا başlığı altında, aşağıda geçen şiirdeki “لَدَات” kelimesinin fethalı okunmasının, kesralı okunmasından daha evlâ olduğunu⁴²² ifade etmiştir.

423 إِنَّ الشَّبَابَ الَّذِي مَجْدٌ عَوَاقِبُهُ فِيهِ نَلْدُ وَ لَا لَدَاتٌ لِلشَّيْبِ

(Sonu şerefli olan gençlikten lezzet duyarız, ihtiyarlıkta ise hiçbir lezzet yoktur)

7. İbn Mâlik, lâzım fiilin müteaddî yapılması başlığı altında, lâzım fiilin harfi cerle müteaddî yapılabileceğini, yalnız lâzım fiil enne/أن ve en/أن ile beraber geldiği zaman harfi cerin hazfının mümkün olduğunu beyan etmektedir. Aşağıda geçen şiirde enne/أن ve en/أن bulunmamasına rağmen, hazfedilen bir harfi cerle müteaddî yapıldığını, bunun ise nâdir olduğunda hiçbir ihtilafın bulunmadığını ifade etmektedir.⁴²⁴

425 إِذَا قِيلَ أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ

(İnsanlardan hangisi kabilenin en şerlisidir denildiği zaman)

أَشَارَتْ كُؤَيْبٍ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ

(Parmakları Küleyb kabilesine işaret etti)

İbn Akîl söz konusu şiirde takdirin “إِلَى كُؤَيْبٍ” şeklinde olduğunu zikretmektedir.⁴²⁶

⁴²⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 62.

⁴²¹ İbn Mâlik eserinde bu şiirin sadece “ليت شعري” kısmını şâhid olarak kullanmıştır. İbn Akîl şerhinde şiirin tamamını zikretmektedir. Şiir Mâlik b. Reyb et-Temîmî’ye aittir. Bkz. İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 312-313.

⁴²² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67.

⁴²³ İbn Akîl, İbn Mâlik’in sadece “لا لَدَاتٌ لِلشَّيْبِ” kısmını zikrettiği şiirin tamamını Selâme b. Cendel’e isnad ederek bu şekilde zikretmektedir. Ayrıca bkz. Nâziru’l-Ceyş, *a.g.e.*, III, 1406.

⁴²⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

⁴²⁵ Şiir Ferazdak’a aittir. Bkz. Nâziru’l-Ceyş, *a.g.e.*, IV, 1432.

⁴²⁶ Nâziru’l-Ceyş, *a.g.e.*, IV, 1432; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 431.

4.4. Semâ‘

Lugatte; “işitmek, dinlemek”⁴²⁷ gibi anlamlara gelen sema‘ kelimesi, terim olarak; “Fesahâtına güvenilen kimselerin keliminde kullandığı ifadeler”⁴²⁸ demektir. Bu tarif; Kurân-ı Kerîmi, Peygamber efendimizin kelimini, İslâmın öncesinden başlayarak yabancıların karışması sebebiyle dilde meydana gelen bozulmaların başladığı döneme kadar, müslüman veya kâfirden sadır olan manzum veya mensur Arap kelimini kapsamaktadır.⁴²⁹

İbn Mâlik’in eserleri incelendiğinde Kurân-ı Kerîm başta olmak üzere hadis ve Arap kelimine sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Özellikle hadislere, kendisinden öncekilere nispetle çok yer vermesi, sema metodunun zeminini genişlettiğine işaret etmektedir.

İbn Mâlik, *Teshil*’de “مسموع”, “على السماع”, “السماع” ve “سماعا” şeklindeki ifadeleriyle yirmi üç yerde sema’ yöntemiyle aldığı dil malzemesine atıf yapmaktadır. Aşağıda bunların bazılarını ele alalım;

1. İbn Mâlik, sonunda müennes te’si bulunan kelimelerin, müennes alemlerin, ma’kûl olmayan müzekker sıfatların ve onların ismi tasğirlerinin, elif ve te ile cemî yapılabileceğini, bunların dışında kalanların ise semâ ile bilinebileceğini ifade etmektedir.⁴³⁰

2. İbn Mâlik, yakınlık ve uzaklık belirttikleri zaman mekân isimlerinin semâî olarak zarflara dâhil olacağını belirtmektedir.⁴³¹

3. İbn Mâlik, taaccub sîğalarından biri olan “أفعل” kalıbının ismi tasğir yapılmasının semâî olduğunu, kıyâsî olmadığını zikretmektedir.⁴³²

4. İbn Mâlik, ismi tafdiller karşılaştırma için kullanıldığı zaman “مِنْ” harfî cerrinden, “لِ” dan, izafetten ve ismi fâile⁴³³ veya sıfatı müşebbeheye⁴³⁴ tevil edildiği

⁴²⁷ el-Cevherî, *a.g.e.*, III, 1232.

⁴²⁸ Suyûti, *el-İktirah*, 39.

⁴²⁹ Suyûti, *a.g.e.*, 39.

⁴³⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 20.

⁴³¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 96.

⁴³² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 131.

⁴³³ İsmi fâile teviline “هو أعلم بكم” ayeti kerimesini göstermek mümkündür. Burada ismi tafdil “عالم” manasındadır.

halde karşılaştırma manasından soyutlanarak⁴³⁵ kullanılmasının semâî olduğu görüşündedir.⁴³⁶

Meselâ; “هَؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ”⁴³⁷ ayeti kerimesindeki أَطْهَرُ kelimesinin طَاهِرَات manasında kullanılmasının semâî olduğunu belirtmektedir.⁴³⁸

5. İbn Mâlik, harfî cerlerden birinin “اللام” olduğunu ve “اللام” ın temlik, ta’lîl, tebliğ... vs. için kullanıldığını,

“إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ”⁴³⁹ (Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın) ve

“إِنْ رَبِّكَ فَعَّالٌ لِّمَا يُرِيدُ”⁴⁴⁰ (Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır) âyeti kerimelerinde bulunan “اللام” ın, kıyâsen zâid olarak geldiğini,

“قُلْ عَسَى أَنْ يَكُونَ رَدِفٌ لَّكُمْ بَعْضُ الَّذِي تَسْتَعْجِلُونَ”⁴⁴¹ (De ki: Belki de acele gelmesini istediğiniz şeyin bir kısmı size çok yaklaştırmıştır) âyeti kerimesinde bulunan zâid “اللام” ın ise semâî olduğunu zikretmektedir.⁴⁴²

6. İbn Mâlik, izâfet bâbında, izâfetli kullanılan kelimelerden olan “نو”nun, her zaman zâhir olan cins isme izâfe edilmesi gerektiğini, bazen vacip, bazen câiz olarak bir aleme izâfe edilebileceğini, fakat aleme izâfe edilmesinin semâî olduğunu⁴⁴³ ifade etmektedir.⁴⁴⁴

4.5. Kıyas

Lugatte; “ölçmek, takdir etmek”⁴⁴⁵ gibi anlamlara gelen kıyas kelimesi, terim olarak; “bir şeyi benzeri olan diğer bir şey üzerine hamletmek”⁴⁴⁶ demektir. Sarf ve

⁴³⁴ Sıfatı müşebbeheye teviline “وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ” ayeti kerimesini getirmek mümkündür. Burada ismi tafdil “هين” manasındadır.

⁴³⁵ Kıyaslama yapılmaksızın kullanıldığı zaman “en üstün”, “en iyi” vb. anlamlara gelmekte olup hüküm içermektedir.

⁴³⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 134.

⁴³⁷ Hud, 78.

⁴³⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 179.

⁴³⁹ Yusuf, 43.

⁴⁴⁰ Hûd, 107.

⁴⁴¹ Neml, 72.

⁴⁴² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁴³ İbn Mâlik, s. 157.

⁴⁴⁴ Diğer semâî örnekleri için bkz., İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 14, 20, 109, 160, 196, 208, 222, 233, 258, 273, 274, 280.

⁴⁴⁵ el-Cevherî, *a.g.e.*, III, 968

⁴⁴⁶ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VI, 185

nahiv ilimleri açısından kıyas; tümevarım yoluyla elde edilen ölçü için kullanılmaktadır.⁴⁴⁷

Kıyasın, el-mekîs aleyh (asl), el-mekîs (fer), hüküm ve illet olmak üzere dört temel unsuru bulunmaktadır. Mesela; “fiil kendisine isnad edilen ismin, merfu olması gerekir” kâidesi gereği, nâibu’l-fâil, fâil üzerine kıyas yapılarak merfû hükmünü almaktadır. Bahsi geçen bu kıyas da el-mekîs aleyh (asl): fâil, el-mekîs (fer): nâibu’l-fâil, hüküm: merfuluk, illet: isnâd olmaktadır.⁴⁴⁸

Arap dilinde kıyas çok kullanılmaktadır. Nahvin “Arap kelimasının araştırılması neticesinde elde edilen kıyaslarla meydana gelen ilimdir.”⁴⁴⁹ biçiminde tarif edilmesi kıyasın nahiv ilmindeki önemine işaret etmektedir. Nahvin temellerini atan öncü isimlerden sayılan Ebu’l-Esved ed-Duelî’den başlayarak kullanılan kıyas, Halîl b. Ahmed tarafından nahiv meselelerin geneline yayılmıştır.⁴⁵⁰

İbn Mâlik’in kıyasa yaklaşımına gelince; o nahiv çalışmalarında Kûfelilerin yaptığı gibi şâz olan bir mesele üzerine kıyas yapmamış ve Basralıların yaptığı gibi zahire muhalif olan uzak tevillerde bulunmamış, “şâzdır” veya “zarurettir” şeklindeki ifadeleriyle orta bir yolu tutmuştur.⁴⁵¹ İbn Mâlik’in *Teshil* adlı eserinde otuz yerde “اقيس”, “مقيس”, “القياس” vb. ifadelerle kıyasa yer vermesi onun kıyası abartılı olmamak kaydıyla kullandığını göstermektedir. İbn Mâlik’in eserinde kıyasa yer verdiğini gösteren birkaç örneği konularıyla birlikte aktaralım:

1. İbn Mâlik, “لَجَبَة” gibi kelimelerin cemi’ müennes yapılmasında “فَعَلَات” kalıbının kullanılmasının şâz olduğunu ve “فَعَلَات” vezninin kıyâsi olarak kullanıldığını belirtmektedir.⁴⁵²

2. İbn Mâlik, sonunda müennes te’si bulunan kelimelerin (فاطمة, طلحة vb.), müenneslik alameti taşımayan müennes kelimelerin (زينب vb.), gayrı âkil olan müzekker sıfatların (yüksek dağlar جبال anlamındaki راسيات), ismi tasğirler (فُلَيْسَات) ve sonunda elifi

⁴⁴⁷ Durusoy, Ali, “Kıyâs”, DİA, XXV, 525.

⁴⁴⁸ Suyûti, *el-İktirah*, 81.

⁴⁴⁹ Suyûti, *a.g.e.*, 79.

⁴⁵⁰ Tüccar, Zülfikar, “Kıyâs”, DİA, XXV, 539.

⁴⁵¹ Suyûti, *a.g.e.*, 161.

⁴⁵² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18.

maksure olan cins isimlerin (سَلَمَى) kıyâsen cemi müennes salim şeklinde elif ve te ile cemîleneceğini zikretmektedir.⁴⁵³

3. İbn Mâlik, inne/أَنَّ tahfîf edildiğinde isim cümlesinden önce gelme özelliğini kaybetmesinden dolayı, mâzî fiil öncesinde de gelebileceğini beyan etmekte ve “ أَنْ قَتَلْتُ ” şeklinde bir ifadenin kıyâsi olduğuna işaret etmektedir.⁴⁵⁴

4. İbn Mâlik, mefûlu fih bâbında “بينما” ve “بينما” dan sonra iz/أُذْ edatının terkedilmesinin, zikredilmesinden daha kıyâsi olduğunu zikretmektedir.⁴⁵⁵

5. İbn Mâlik, harfî cerlerden birinin “اللام” olduğunu ve “اللام”ın temlik, ta’lîl, tebliğ... vs. için kullanılabileceğini, “إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ”⁴⁵⁶ (Eğer rüya yorumluyorsanız, rüyamı bana yorumlayın) ve “إِنْ رَبِّكَ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ”⁴⁵⁷ (Şüphesiz Rabbin istediğini yapandır) âyeti kerimelerinde olduğu gibi müfret mefulle beraber lam/اللام’ın kıyâsen zâid olarak geldiğini belirtmektedir.⁴⁵⁸

6. İbn Mâlik, bazen muzaf’ın bilinmesinden dolayı hazfedilip, kıyâsen muzâfun ileyh’in onun i’râbı’ı ile i’râb edilebileceğini⁴⁵⁹ ifade etmektedir.⁴⁶⁰

5. İBN MÂLİK’İN ESERİNDE YARARLANDIĞI EKOLLER ve NAHİVCİLER

Arap dili kurallarının tespit edilip eserler telif edildiği ve Basra, Kûfe ve Bağdat mekteplerinin ortaya çıkmasından sonra 600/1203 yılında doğan İbn Mâlik, eserinde mekteplere ve bu mekteplere mensup nahivcilere zaman zaman atıflarda bulunmaktadır.

İbn Mâlik eserinde kendi müstakil görüşlerini ortaya koymasıyla birlikte, kendinden önceki nahivcilere ve ekollere müracaat ederek onların görüşlerini birçok yerde zikretmektedir. İbn Mâlik ekollere ve nahivcilere başvurduğu meselelerde bazen

⁴⁵³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 20.

⁴⁵⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁴⁵⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁵⁶ Yusuf, 43.

⁴⁵⁷ Hûd, 107.

⁴⁵⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 145.

⁴⁵⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 160.

⁴⁶⁰ Diğer kıyas örnekleri için bkz., İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 19, 25, 96, 131, 132, 149, 185, 222, 242, 258, 265, 271, 273, 274, 280, 287, 292, 312, 322.

onlara muhâlif olduğunu, kimi zaman onlarla aynı görüşte olduğunu ifade ederken, zaman zaman ise sadece kendi görüşünü nakletmektedir.

İbn Mâlik'in *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserini incelediğimiz çalışmanın bu bölümünde, görüşlerine başvurduğu ekolleri ve nahivcileri tesbit edebildiğimiz kadarıyla, bazı misaller vererek açıklamaya çalışacağız. Bu görüşlerin çoğunluğunu zikretmekle birlikte, geri kalan görüşlerin geçtiği yerlere dipnotlarda atıfta bulunarak işaret etmeye çalışacağız.

5.1. İbn Mâlik'in Muhâlefet Ettiği Ekoller ve Nahivciler

5.1.1. Basra Ekolü

İbn Mâlik, eserinde sekiz yerde “خلفا للبصريين”, “خلفا لاكثر البصريين” ve “خلفا” şeklindeki ifadeleriyle Basralılardan farklı bir görüşte olduğunu beyan etmektedir. Onun Basra ekolüne muhalefet ettiği meselelerin bazılarını şu şekilde zikretmek mümkündür:

1. İbn Mâlik “مذ” ve “منذ” edatları bir merfûdan önce vuku bulduğu zaman, kendilerinden sonraki kelimeye muzaf olan bir zarf olduğu görüşündedir. Basralılar ise böyle bir durumda bu edatları mübtedâ olarak görmektedir.⁴⁶¹

Mesela; Basralılar “ما لَقِيْنَهُ مُذْ يَوْمَانِ” örneğinde merfûdan önce vuku bulan مُذْ kelimesini mübtedâ olarak kabul ederken, İbn Mâlik مُذْ kelimesinin kendisinden sonrasına muzaf olan zarf olduğu görüşündedir.⁴⁶²

2. İbn Mâlik, atıf olmaksızın, bir istisnâ edatı ile iki şeyin istisnâ edilemeyeceğini, yalnız “النِّصْفَ” kelimesinde bunun câiz olduğu görüşündedir. Fakat Basralılar'ın “النِّصْفَ” kelimesinde de bunu mümkün görmediğini⁴⁶³ zikretmektedir. Mesela;

⁴⁶¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 94.

⁴⁶² İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 515.

⁴⁶³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 103.

”قُمْ الْيَلَّ إِلَّا قَلِيلًا نِصْفُهُ“ âyeti kerimesinde İbn Mâlik bu kuralın cevazını söylerken, Basralılar ”نِصْفُهُ“ kelimesinin ”قَلِيلًا“ den bedel olduğu görüşündedir.⁴⁶⁴

3. İbn Mâlik, mübhem zaman isimleri, bir ismin veya mu'reb bir fiilin öncesinde gelirse bu mübhem zaman isimlerinin mu'reb (ittifak) ve mebnî olmasını mümkün görürken Basralılar'ın mebnî olmasını mümkün görmediğini⁴⁶⁵ belirtmektedir. İbn Akîl ”هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ“⁴⁶⁶ ve ”يَوْمٌ لَا تَمْلِكُ“⁴⁶⁷ âyeti kerimelerini misal getirmekte ve yedi kıraatte bu iki âyeti kerimede ”يَوْمٌ“ kelimesinin son harfinin fethalı ve dammeli okunduğunu aktarmaktadır.⁴⁶⁸

4. İbn Mâlik, muzâri fiilin merfû oluşunu cezmeden veya nasbenden âmillerin bulunmamasına bağlarken; Basralılar'ın ise isim yerinde vuku bulmasıyla ilişkilendirdiklerini ifade etmektedir.⁴⁶⁹

5. İbn Mâlik, ismi bilinmeyen müzekker münâdâ için ”يَا هُنَّ“, ”يَا هُنَّ“, ”يَا هُنَّ“ şeklinde bir kullanımin söz konusu olduğunu, nudbe bâbında mendubun sonuna getirilen elif/ا ve he/ه ile beraber ”يَا هُنَّ“ biçiminde okunabileceğini, fakat ”يَا هُنَّ“ cümlesinde bulunan he/ه getirildiği zaman, bu he/ه'nin lamel fiilden⁴⁷⁰ bedel olmadığını belirtmektedir. Basralıların çoğuna göre ise lamel fiilden bedeldir.⁴⁷¹

6. İbn Mâlik, mendubun⁴⁷² sonuna getirilen ”ا“ harflerinden biri olan elif/ا'in, mendub olan tesniye isimden sonra ye'ye nakledilmesinin Basralılara hilafla caiz olduğunu zikretmektedir.⁴⁷³ Mesela; ”وَا زَيْدَانَهُ“ cümlesinde tesniye olarak vuku bulan ”زَيْدَانُ“ kelimesi mendub'dur. İbn Mâlik, mendubun sonuna zait olarak dahil edilen ”ا“

⁴⁶⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 571.

⁴⁶⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 159.

⁴⁶⁶ Mâide, 119.

⁴⁶⁷ İnfitâr, 19.

⁴⁶⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 355.

⁴⁶⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 228.

⁴⁷⁰ İbn Mâlik, هُنَّ kelimesinin aslı هُنَّ olmasından dolayı, هُنَّ kelimesinin sonuna getirilen he/ه'nin vav harfinden bedel olmadığını ifade etmektedir.

⁴⁷¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 183.

⁴⁷² Herhangi bir elemenden dolayı yapılan nidaya nudbe denmektedir. Nudbe için ”ا“ ve ”يَا“ harfleri kullanılmakta olup ”ا“ ve ”يَا“ harflerinden sonra vuku bulan kelime mendub diye isimlendirilmektedir.

⁴⁷³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 186.

harflerinden biri olan elif/l'in ye'ye kalbedilerek “وَا زَيْدَانِيَه” şeklinde okunmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir. Basralılara göre ise caiz değildir.⁴⁷⁴

7. İbn Mâlik, zarureten dolayı munsarif bir kelimenin gayri munsarif yapılmasının, mümkün olduğunu ifade etmektedir. Basralıların çoğu ise cevaz vermez.⁴⁷⁵

8. İbn Mâlik, rubâi mücerred isimlerin vezinlerinden biri olan “فَعْلِل” vezninin, “فَعْلِيل” vezninden türediğini, Basralılar'a göre ise “فَعَالِل” vezninden türediğini⁴⁷⁶ ifade etmektedir.⁴⁷⁷

5.1.2. Kûfe Ekolü

İbn Mâlik altmış üç meselede “خَلَا فَا لِلْكُوفِيِّينَ”, “خَلَا فَا لِبَعْضِ الْكُوفِيِّينَ”, “خَلَا فَا لِلْكُوفِيِّينَ إِلَّا”, “خَلَا فَا لِلْكُوفِيِّينَ إِلَّا الْكِسَاءَ” şeklindeki ifadeleriyle Kûfe mektebine farklı görüşte olduğunu ifade etmektedir. Kûfe ekolüne muhalefet ettiği meselelerin bazılarını şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. İbn Mâlik, müenneslik “ة”sinin bittiği kelime “عِدَّة”⁴⁷⁸ gibi fâel veya “ثَبَّة”⁴⁷⁹ gibi lâmel fiilinden bedel olarak gelmemişse bu kelimelerin cemî müzekker sâlim yapılamayacağı görüşündedir. Kûfeliler ise aksi görüştedir.⁴⁸⁰

2. İbn Mâlik, ‘alemden önce vuku bulan ismi işaretin alem olduğunu, Kûfelilerin ise söz konusu ismi işareti nekra kıldığını zikretmektedir.⁴⁸¹

3. İbn Mâlik, zamîr-i şe'n'i tefsir eden cümlelerin, Kûfelilere zıt bir görüş ortaya koyarak haber cümlesi⁴⁸² olması gerektiğini,⁴⁸³ dolayısıyla zamîr-i şe'n'i tefsir eden

⁴⁷⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 540.

⁴⁷⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 224.

⁴⁷⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 291.

⁴⁷⁷ İbn Mâlik Basralılara muhalif olduğu diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 183, 186, 224, 291.

⁴⁷⁸ İbn Mâlik “عِدَّة” kelimesini “عِدُون” şeklinde sahih cem’î müzekker yapmaktadır. (İbn Akîl, *Müsâade*, I, 49)

⁴⁷⁹ İbn Mâlik “ثَبَّة” kelimesini “ثَبُون” şeklinde sahih cem’î müzekker yapmaktadır. (İbn Akîl, *Müsâade*, I, 49)

⁴⁸⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 14; Kûfeliler “طَلْحَة” ve “حَمْزَة” kelimelerini “طَلْحُون” ve “حَمْزُون” şeklinde sahih cemi müzekker yapmaktadırlar. (İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 50)

⁴⁸¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁸² Doğru veya yanlış muhtemel olan cümledir. Mesela قَائِمٌ قَائِمٌ cümlesindeki قَائِمٌ kelimesi, mübtedâ olan قَائِمٌ kelimesi hakkında bir bilgi ifade etmektedir. Fakat bu bilginin doğru veya yanlış olma ihtimali vardır.

⁴⁸³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 28.

cümlelerin müfred, inşâiyye⁴⁸⁴ ve talep cümlesi olarak vuku bulamayacağını ifade etmektedir.⁴⁸⁵

4. İbn Mâlik levla/لولا dan sonra vuku bulan kelimenin ref âlâmeti almasının gizli bir fiille olmadığını belirtmektedir. Kûfeliler ise gizli bir fiille olduğu görüşündedir.⁴⁸⁶

5. İbn Mâlik, haberin talep cümlesi olarak vuku bulmasının caiz olduğunu, Kûfelilerin ise doğru veya yalan ihtimali taşımasından dolayı talep cümlesi olarak vuku bulmasına cevaz vermediğini zikretmektedir.⁴⁸⁷

6. İbn Mâlik, nefiy için gelen ma/ما harfinden sonra in/إن harfi vuku bulursa (ما إن) (زيد قائم), ma/ما'nın leyse/ليس gibi amel edemeyeceği ve bahsi geçen in/إن harfinin, zâid olduğu, kâffe⁴⁸⁸ diye isimlendirildiği ve nâfiye olmadığı görüşündedir. Kûfeliler ise in/إن harfinin söz konusu durumda zaide olmadığı görüşündedir.⁴⁸⁹

7. İbn Mâlik, mübtedâ ve haber üzerine dâhil olan ve mübtedâ ile haberi kendilerine mef'ûl yapan fiiller,⁴⁹⁰ bir fiil ve merfûsu (fâil, nâibu fâil) arasında vuku bulursa (قام أظن زيدا), amelinin iptalinin câiz olacağını görüşündedir. Kûfeliler ise iptalini vacip görmektedir.⁴⁹¹

8. İbn Mâlik, tenâzu' bâbında, önce geçen âmilin değil, ma'mûle yakın olan âmilin amel etmesinin doğru olacağını zikretmektedir. Kûfeliler ise önce geçen amilin amel ettiği görüşündedir.⁴⁹²

9. İbn Mâlik, masdarın, fiilin fer'i değil aslı olduğu görüşündedir. Kûfelilere ise aksi görüştedir.⁴⁹³

⁴⁸⁴ İnşâiyye cümlesi doğrulama veya yanlışlama ihtimali olmayan cümle çeşididir. Mesela أَكْتُبُ emir fiili sadece muhataptan yazmasını talep etmektedir. Bundan dolayı doğru veya yanlış olması söz konusu değildir.

⁴⁸⁵ İbn Mâlik, *Şerhu Teshîl'l-fevâid ve Tekmilu'l-Mekâsid*, Dâru Kutubu'l-ilmiyye, Beyrut, 2001, I, 160; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 115; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali, *et-Tezyîl ve't-Tekmil fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, Dimeşk, Dâru'l-Kalem, 1988, II, 275; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, I, 557; ed-Demâmîni, *a.g.e.*, II, 122.

⁴⁸⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 45.

⁴⁸⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 48; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, I, 296; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IV, 26.

⁴⁸⁸ "إِنَّمَا زَيْدٌ قَائِمٌ" örneğindeki mâu kâffe gibi.

⁴⁸⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 56.

⁴⁹⁰ "صَيَّرَ" vb. "ظَنَّ" ve "عَلِمَ".

⁴⁹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 72.

⁴⁹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 86.

⁴⁹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 87.

10. İbn Mâlik, mef'ûlu maahı nasbedenin, öncesinde geçen fiil veya fiil benzeri olan bir 'âmil olduğunu, Kûfelilere hılafla vav yerinde takdir edilen nasbeden bir âmil ile olmadığını zikretmektedir.⁴⁹⁴

11. İbn Mâlik, sâhibu'l-hâl, merfû ve mansûb olduğu zaman, hâlin, sâhibu'l-hâl üzerine takdiminin câiz olduğunu⁴⁹⁵, Kûfelilerin ise sâhibu'l-hâl, ismi zâhir ve mansûb olduğu zaman hâlin takdimine cevaz verdiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁶

12. İbn Mâlik, hâl bâbında, “فيها زيدٌ قائماً فيها” örneğinde “قائماً” kelimesinin hal olmasına binaen mansub ve haber olmasına binaen de merfû okunmasının mümkün olduğunu fakat mansubluğun tercihe şayan olduğunu, Kûfelilerin ise nasbedilmesini vacip gördüğünü beyan etmektedir.⁴⁹⁷

13. İbn Mâlik, temyîzin nekra olması gerektiğini, eğer ma'rife gelirse nekraya tevil edilebileceği görüşünü savunmaktadır. Kûfeliler ise temyîzin ma'rife olarak gelmesine cevaz vermektedir.⁴⁹⁸

14. İbn Mâlik, aded ve temyîz arasında izâfet ilişkisi varsa (قبضت ألف درهم)⁴⁹⁹, adedin ve temyîzin ikisine birden “ال” dâhil olmasının şâz olduğunu (قبضت العشرة الدراهم) ve bu durumun kıyâsi olmadığı görüşünü benimsemektedir. Kûfeliler ise kıyâsi olduğu görüşündedir.⁵⁰⁰

15. İbn Mâlik, istifham edatı olarak kullanılmakla birlikte, kaç anlamına gelen kem/كم'in temyizinin, cemî olamayacağı görüşündedir. Kûfeliler cemi olarak gelmesine cevaz vermektedir.⁵⁰¹

16. İbn Mâlik, taaccub üslubunda kullanılan “أفعل” vezninin fiil olduğunu, Kisâi'nin haricindeki Kûfelilere hılafla isim olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰²

⁴⁹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

⁴⁹⁵ Sahibu'l-Hal/Hâlin sahibi, merfû olduğu zaman hâlin takdimine “جاء مسرعاً زيداً”, mansûb olduğu zaman hâlin takdimine “ما لقيت راكبةً هنذا” örneklerini vermek mümkündür.

⁴⁹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 110; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 84; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 434-436.

⁴⁹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 111; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 258; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, V, 2312; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IX, 122; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 33.

⁴⁹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 115; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, II, 299; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, V, 2384; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, IX, 253; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 65.

⁴⁹⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 91.

⁵⁰⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 120.

⁵⁰¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁰² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 130.

17. İbn Mâlik, taaccub üslubunda kullanılan “أَفْعَلٌ” vezninin başına dâhil olan ma/ما harfinin “شَيْءٌ” manasında olduğunu, Kûfelilerin bazısına hilafla istifham olmadığını zikretmektedir.⁵⁰³

18. İbn Mâlik, ismi tasğîr ve mevsuf olmayan ismi fâilin (فاعل) fiil ameli işleyeceğini “فَعَالٌ”, “فَعُولٌ”, ve “مِفْعَالٌ” şeklinde gelen mübâlağalı ismi fâil sîgalarının da, Kûfelilere hilafla fiil ameli işleyeceğini beyan etmektedir.⁵⁰⁴

19. İbn Mâlik, zarflardan olan “رَبٌّ”nin harf olduğu, isim olmadığı görüşündedir. Kûfelilere göre isimdir.⁵⁰⁵

20. İbn Mâlik, muksemun bihi (üzerine yemin edilen) cer eden harf hazfedildiği zaman, muksemun bihin cerrinin caiz olmadığını, fakat muksemun bih “الله” lafzı olursa cerrinin caiz olduğunu, bu kaidenin “الله” lafzı dışında vuku bulan kelimeler için söz konusu olmadığını ifade etmektedir. Kûfeliler “Allah” lafzı dışındaki isimlerde de caiz olduğu görüşündedir.⁵⁰⁶

21. İbn Mâlik, te'kîd ifade eden “أَجْمَعُ” ve “جَمَعَاءُ” kelimelerinin, tesniye yapılamayacağı görüşündedir. Kûfeliler tesniye yapılmasına cevaz verirler.⁵⁰⁷

22. İbn Mâlik, istiğâse lamının,⁵⁰⁸ Kûfelilere hilafla (fâel ve lâmel fiili hazfedilen) “آلٌ” in bir parçası olmadığını ifade etmektedir.⁵⁰⁹

23. İbn Mâlik, muzâri fiilin başına dâhil olan en/أَنْ edatının, fiili muzâriyi sadece nasbettiği görüşünde olup, cezmedemeyeceğini zikretmektedir. Kûfelilerin bazısı cezmetmesine cevaz verir.⁵¹⁰

⁵⁰³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁰⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁰⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁰⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 151-152; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, III, 67; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, VI, 3082; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, XI, 348; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 307.

⁵⁰⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁰⁸ Münâdanın bir cinsi olan istiğâse, yardıma çağırma manasına gelmektedir. Nida harfinden sonra vuku bulan müsteğâs'ın (yardım istenilenin) başına dâhil olan fethalı lam “لٌ” istiğâse lamı olarak isimlendirilmektedir. “يَا لَأَغْنِيَاءَ لِلْفُقَرَاءِ” (Ey zenginler fakirlerin yardımına koşunuz) örneğinde istiğâse bulunmaktadır.

⁵⁰⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 184; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, III, 269; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, VII, 3591; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 531.

⁵¹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, III, 335; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, VIII, 4135; İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 65.

24. İbn Mâlik, Kûfelilere göre emri hazırın mahzûf bir lam ile meczum olduğunu, fakat kendisinin buna karşı olduğunu, dolayısıyla emri hazırın mebnî olduğu görüşünü benimsemektedir.⁵¹¹

25. İbn Mâlik, şart edatlarından olan in/إِنْ edatının, Kûfelilere hılafla iz/إِذْ manasında gelmeyeceğini⁵¹² ifade etmektedir.⁵¹³

5.1.3. Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî

1. İbn Mâlik, mübhem olan sayıyı sormak için kullanılan kem/كَمْ edatının başına harfî cer bitiştigi zaman izafetle değil, gizli bir min/مِنْ ile mecrur olduğu görüşünü benimsemekte, Ebu İshâk ise izafetle cer olduğunu kabul etmektedir..⁵¹⁴

2. İbn Mâlik, şart için vuku bulan imma/إِذَا edatından sonraki fiile şeddesiz veya şeddeli te'kîd nûnunun bitişmeyeceğini (إِمَّا تَقُمْ أَقُمْ), Ebu İshâk'ın ise bitiştirdiğini ifade etmektedir.⁵¹⁵

5.1.4. Ebû Ömer İsâ b. Ömer b. Abdullah es-Sekafî

1. İbn Mâlik, bir kelimenin gayrî munsarif irabı alabilmesi için bazı alametler zikretmekte ve bu alametlerden birinin fiil vezni ve alem olma durumu -bu iki alamet tek bir alamet kabul edilmektedir - olduğunu (يَزِيدُ), fakat alem olarak kullanılan fiil vezni, alemlik ve fiillikte eşit olarak kullanılıyorsa (جَمَلَ ve حَجَرَ vb.) gayrî munsarif irabı almayacağını ifade etmektedir. İsâ b. Ömer ise böyle bir durumda gayrî munsarif irabı almasını caiz görmektedir.⁵¹⁶

⁵¹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 234.

⁵¹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 240; İbn Mâlik, *Şerhu't-teshîl*, III, 410; Nâziru'l-Ceyş, *a.g.e.*, IX, 4269; İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 188.

⁵¹³ İbn Mâlik'in Kûfelilere muhalif olduğu diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 17, 17, 34, 47, 48, 49, 49, 56, 62, 62, 73, 84, 111, 131, 151, 163, 174, 180, 181, 181, 185, 186, 188, 231, 234, 234, 238(3), 242, 246, 279, 287, 297, 303, 314, 322, 322, 329.

⁵¹⁴ İbn Mâlik, *Teshîlu'l-fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsîd*, (Nşr. girişi), s. 124.

⁵¹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 216.

⁵¹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 219.

2. İbn Mâlik, mesela “زيد” gibi aslında müzekker olduğu halde bazen müennes isim olarak kullanılan kelimelerin⁵¹⁷ gayri munsarif olacağını zikretmektedir. İsâ b. Ömer ise bu durumda gayri munsarif olamayacağı görüşündedir.⁵¹⁸

5.1.5. Ebû Amr b. A'lâ

1. İbn Mâlik, ismi mevsullerden olan eyyü/أي edatına müenneslik te'si birleştirildiği zaman (أَيْتَهَن) Ebû Amr'a hilafla munsarif olacağı görüşündedir.⁵¹⁹

2. İbn Mâlik, ortası illetli kelimeler “فُعِلَ” veznine aktarılarak ismi tasğir yapılırken, Ebû Amr'a hilafla kelimenin aslına dönmeyeceğini (مُئَيِّت-مَيْت), eğer kelime aslına dönerse bunun şaz olduğunu ve kıyâsî olmadığını ifade etmektedir.⁵²⁰

3. İbn Mâlik, fiil (أَخْيَى) veya fiil ameli işleyen bir kelime (مُخْيَى) olmadığı müddetçe kesralı ye'den sonra vuku bulan bütün ye harflerinin hazfedilip, diğer ye harfine idğam edileceğini (şeddeleneceğini), eğer ye harfi kesralı değilse de bu kuralın Ebû Amr'a hilafla geçerli olduğunu zikretmektedir.⁵²¹

Mesela; عَطَاء kelimesi ismi tasğir yapıldığı zaman عَطِي şeklini almaktadır. Fakat kesralı olan bir ye'den sonra diğer bir ye harfi bulunduğu için غَطَّى şekline dönüşmektedir. İbn Mâlik, aynı kuralı kesralı olmayan ye'den sonrada geçerli kıldığı için أَخْوَى kelimesinin ismi tasğiri olan أَخَوَى kelimesindeki fethalı ye harfini hazfederek ve i'lal kaidesi gereği⁵²² ye harfine dönüşen vav harfine idğam ederek أَحَى biçimine aktarmaktadır.⁵²³ Ebu Amr ise ya harfi kesralı olmadığına idğamına cevaz vermez.

4. İbn Mâlik, mevkûfun aleyh (kelimenin sonunda bulunan son harfin harekesi) fethalı tenvin (çift üstün) ise elif harfine nakledileceğini⁵²⁴, fakat Ebû Amr'ın hiçbir halde (merfûnun, mecrûrun ve meftûhun tenvin alması) fethaya nakletmediğini ifade etmektedir.⁵²⁵

⁵¹⁷ Erkek için kullanılan زيد isminin bir bayana kullanılması durumudur.

⁵¹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 220.

⁵¹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 35.

⁵²⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 285; İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 502.

⁵²¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 307.

⁵²² أَخْوَى kelimesinin sonundaki vav harfi, öncesinde ye harfi bulunduğu için ye harfine kalbedilir.

⁵²³ İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 147-148.

⁵²⁴ Mesela; زَيْدًا kelimesinin sonunda bulunan harfin harekesi meftûhun tenvini olduğu için, tenvin fetha'ya nakledilerek زَيْدًا şeklini almaktadır.

⁵²⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 328.

5.1.6. Halîl b. Ahmed

1. İbn Mâlik, ismi mevsullerden olan eyyü/أى edatının sılasının başındaki zamir hazfedildiği zaman, damme üzerine mebnî olduğu görüşündedir. Halîl b. Ahmed ise merfû yaparak mu'reb olduğu görüşünü benimsemektedir.⁵²⁶

2. İbn Mâlik, enne/أَنْ ve en/ أَنْ ile beraber harfi cerin hazfedilmesi gerektiğini ve enne/إِنْ ve en/ أَنْ ile gelen cümlelerin mahallen mansub olduğunu ifade ederken Halîl b. Ahmed'in mahallen mecrur kıldığını zikretmektedir.⁵²⁷

3. İbn Mâlik, fiili muzâriyi nasbeden “لَنْ” edatının, “لَا أَنْ” den mürekkebe olmadığı görüşündedir. Halîl b. Ahmed'e göre “لَا أَنْ” den mürekkebtir.⁵²⁸

4. İbn Mâlik “إِنْ” edatının bizzat kendisinin fiili muzâriyi nasbettiği görüşündedir. Halîl b. Ahmed'e göre “إِنْ” edatından sonra gizli bir “أَنْ” ile fiili muzâriyi nasb etmektedir.⁵²⁹

5. İbn Mâlik, i'lâl kaidelerinden birinin kalb olduğunu ve bazen kalbin lamel fiilin fael fiil üzerine takdim edilmesi (أَشْيَاءَ kelimesinin شَيْئَاءَ kelimesine dönüşmesi gibi), bazen ise fael fiilin, aynel ve lamel fiilden sonra getirilmesi (الواحد kelimesinin الحادى'ye dönüşmesi) şeklinde olabileceğini, eğer karışıklık ihtimali varsa bu iki kalbin yapılmaması gerektiğini جَاءَ ve خَطَايَا kelimelerinde⁵³⁰ Halîl b. Ahmed'e hilafı kalb yapılmadığını belirtmektedir.⁵³¹

5.1.7. Sîbeveyh

1. İbn Mâlik iyyâ/إِيا'nın atıf harfi değil, zamir olduğunu, Sîbeveyh'in ise iyyâ/إِيا'yı harf olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁵³²

⁵²⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 35.

⁵²⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

⁵²⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229.

⁵²⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 230.

⁵³⁰ فاعل vezni üzerine gelen جَاءَ kelimesinin vezninin bozulmaması ve خَطِيئَةٌ'nun cemisi olan خَطَايَا kelimesinin vezni olan فاعل vezninin bozulmaması için kalb yapılmamaktadır. (Bu hususta detaylı bilgi için bkz. İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 213-214.)

⁵³¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 316.

⁵³² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

2. İbn Mâlik ve Sîbeveyh marifelik takısının tek başına “ل” değil, “ال” olduğu hususunda ittifak etmektedir. Fakat İbn Mâlik, “ال” edatındaki hemzenin zâid olmadığını zikrederek Sîbeveyh’e muhalif bir görüş ortaya koymaktadır.⁵³³

3. İbn Mâlik, nudbe ve istiğâse ifade etmeyen münâdâ’ya elif’in biteceğini ifade etmektedir. Sîbeveyh ise bitmeyeceği görüşündedir.⁵³⁴

5.1.8. Yûnus b. Habîb

1. İbn Mâlik, muttasıl bâriz zamirlerden biri olan tüm/“تَمَّ” zamirinden sonra, muttasıl olan bir zamir gelmezse (صَرَئِثُ) “الميم” harfinin sakın kılınmasının daha evla olduğunu, muttasıl olan bir zamir gelirse “الميم” harfinin sakın olmaması gerektiğini (صَرَئِثُوه) Yûnus b. Habîb’in ise sakın kıldığını ifade etmektedir.⁵³⁵

2. İbn Mâlik, mevsullerden olan eyyü/أى edatının sılasının başı hazfedildiği zaman damme üzerine mebnî olduğunu, Yûnus b. Habîb’in merfû yapmak suretiyle mu’rab kıldığını zikretmektedir.⁵³⁶

3. İbn Mâlik lakinne/لكن tahfif edildiği zaman amel etmeyeceği görüşündedir. Yûnus b. Habîb ise tahfif edildiğinde amel etmesine cevaz verir.⁵³⁷

4. İbn Mâlik inne/إن gibi amel eden la/لا’nın isminin akabinde, bir mahzûfa müteallak olan veya lam ile mecrur bir kelime geldiği zaman, la/لا’nın ismine muzaf muamelesi yapılarak, tenvinin, tesniye ve cemi nûn’larının hazfedileceğini, eğer lam harfinin dışındaki bir harfî cer veya zarf gelirse Yûnus b. Habîb’e hilâfla la/لا’nın ismine muzaf olamayacağını zikretmektedir.⁵³⁸

5. İbn Mâlik “أخت” ve benzerlerine (بنت , ثنتان , vb) nisbet ye’si (ئ) eklenirken sondaki harfin vav’a kalbedileceğini (أخوى , ثنوى , بنوى...), Yûnus b. Habîb’in ise son harfî vav’a kalbetmeden (أختى) nisbet ye’sini eklediğini⁵³⁹ ifade etmektedir.⁵⁴⁰

⁵³³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 42.

⁵³⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 185.

⁵³⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 23.

⁵³⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 35.

⁵³⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁵³⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68.

⁵³⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 265; İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 377.

⁵⁴⁰ İbn Mâlik’in Sîbeveyh’e muhalif diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 72, 89, 248, 248, 262, 269.

5.1.9. Ali b. Hamza el-Kisâî

1. İbn Mâlik, sülâsi maksûr bir isim tesniye yapılırken, kelimenin ilk harfî “رَضًا” gibi kesra ve “رَبًّا” gibi damme ise, Kisâî’ye hilafıyla, “رَضِيَان, رَضِيَان” şeklinde elifin ye’ye kalb olunacağını ifade etmektedir.⁵⁴¹

2. İbn Mâlik, fasıl zamirinin haberle birlikte takdiminin câiz olmadığı⁵⁴² görüşündedir. Kisâî ise takdimine cevaz vermektedir. Mesela; İbn Mâlik “هُوَ الْقَائِمُ زَيْدٌ” şeklinde kullanılamayacağını ifade etmektedir.⁵⁴³

3. İbn Mâlik, istifham ve şart manalarında kullanılan men/مَنْ edatının zâit olarak gelmeyeceği görüşündedir. Kisâî zâit olarak gelmesine cevaz verir.⁵⁴⁴

4. İbn Mâlik, cümlelerin bağlamından mânası anlaşılan inne/إِنَّ’nin isminin hazfının şiire has olmadığı, hazfedildiği zaman ise genellikle bir damir-i şanın takdir edildiği ve aşağıdaki hadiste “مِنْ” harfinin zâit olmadığını⁵⁴⁵ zikretmektedir. Kisâî, zait olduğu görüşündedir. İbn Mâlik “إِنَّ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ” hadîsi şerîfinin takdirini “إِنَّ مِنْ أَشَدِّ النَّاسِ عَذَابًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُصَوَّرُونَ” şeklinde yapmaktadır.⁵⁴⁶

5. İbn Mâlik, inne/إِنَّ’nin haberinde musâhabet vâvı olduğu zaman ibtidâ lâmininin inne/إِنَّ’nin haberine dâhil olmayacağını zikretmektedir. Kisâî ise dahil olabileceği görüşündedir. Yâni Kisâî “كُلُّ ثَوْبٍ لَوْ تَمَنَّهُ إِنَّ” şeklinde bir kullanıma cevaz vermektedir.⁵⁴⁷

6. İbn Mâlik, Kisâî’ye hilafıyla temyizî nâibu’l-fâil olamayacağını ifade etmektedir.⁵⁴⁸

7. İbn Mâlik inne/أَنَّ ve en/أَنَّ ile beraber harfî cerrin hazfedilmesinin bir kâide haline geldiğini ve enne/أَنَّ ve en/أَنَّ ile beraber gelen cümlelerin mahallen mansub olduğunu, Kisâî’nin ise mahallen mecrur yaptığını belirtmektedir.⁵⁴⁹

8. İbn Mâlik, Kisâî’ye muhalif bir görüşle ismi fâil tasğir yapılmadığı ve mevsuf olduğu zaman amel edeceğini ifade etmektedir.⁵⁵⁰

⁵⁴¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁴² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 29.

⁵⁴³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 122.

⁵⁴⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁴⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 62.

⁵⁴⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 311.

⁵⁴⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁴⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

9. İbn Mâlik, ismi fâilin, mâzi manasıyla amel edebilmesi için, Kisâî'ye hilâfla “ال” takılı olmasını ve şimdiki zaman/hal ifade etmesini şart koşturmuştur.⁵⁵¹ Kisâî, başında harfu't-ta'rif bulunmayan bir ismi fail mazi manası taşısa da amel etmesine cevaz vermiştir. Bu görüşü için ذراعیه بالوصيد⁵⁵² âyetini delil olarak almıştır. O, âyetteki باسط kelimesi mazi manası taşıdığı halde ذراعیه kelimesini nasbederek amel ettiği görüşündedir.⁵⁵³

10. İbn Mâlik, muzâfun ileyhın ma'mûlunun, muzaf üzerine takdim olunamayacağını, fakat muzaf kendisi ile nefy anlamı taşıyan “غير” kelimesi olur ise muzâfun ileyhın ma'mûlune takdim edilebileceğini, Kisâî'nin “أَنْتَ أَخَانَا أَوْ ضَارِبٍ” örneğinde muzâfun ileyhın ma'mûlünün takdimine cevaz verdiğini zikretmektedir.⁵⁵⁴

11. İbn Mâlik, mütekellim, muhatap ve ğâib zamirlerinin, sıfat veya mevsuf olamayacağını, Kisâî'nin ise ğâib zamirin mevsuf olmasına cevaz verdiğini ifade etmektedir.⁵⁵⁵ İbn Akîl, Kisâî'nin bu meseleye “اللهم صَلِّ عَلَيْهِ الرَّؤُوفِ الرَّحِيمِ” örneğini delil getirdiğini nakletmektedir.⁵⁵⁶

12. İbn Mâlik, emir manasında gelen isim fiillerin cevap cümlesinde vuku bulan fiili muzârinin meczum olduğunu, Kisâî'nin ise cevap cümlesindeki gibi mansub yaptığını⁵⁵⁷ beyan etmektedir.⁵⁵⁸ Mesela; İbn Mâlik “حَسْبُكَ فَيَنَامُ النَّاسُ” örneğinde, “أَكْفُفْ” manasında olan “حَسْبُكَ” kelimesinin cevabını meczum, Kisâî ise حَسْبُكَ فَيَنَامُ النَّاسُ şeklinde mansub okumaktadır.⁵⁵⁹

⁵⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁵¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁵² Kehf, 18/18.

⁵⁵³ İbn Akîl, *Şerhu ibn Akîl*, II, 106-107; İbn Hişâm, Abdullah Cemâluddîn, *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, Tah. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Lübnan, 1980, II, 248; es-Sabbân, Muhammed b. Ali, *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, İran, 1912, II, 293-294.

⁵⁵⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 156.

⁵⁵⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 170.

⁵⁵⁶ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 420.

⁵⁵⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 232.

⁵⁵⁸ İbn Mâlik'in, Kisâî'ye muhalif olduğu diğer yerler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 17, 47, 66, 77, 81, 86, 102, 105, 105, 139, 197, 213, 230, 230, 232, 328.

⁵⁵⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 98.

5.1.10. Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ

1. İbn Mâlik, ismi işaretlere (ذلك) dâhil olan “الكاف” harfî, “أَرَأَيْتَ” cümlesine bitişerek “أَخْبِرْنِي” manasında olduğu zaman “التاء”nin fâil, “الكاف”in ise hitap harfî olduğunu, Ferrâ’nın ise bu görüşe hilafla “التاء” yi hitap harfî, “الكاف”i fâil olarak kabul ettiğini ifade etmektedir.⁵⁶⁰

2. İbn Mâlik, mübtedâ bâbında, “ضَرَبِي زَيْدًا قَائِمًا” cümlesinde olduğu gibi, masdarın fâilinden hâl olarak zikredilen kelimenin (قَائِمًا) haber yerine geçebileceğini ve Ferrâ’ya hilafla zikredilen hâlin fiil olarak vuku bulabileceğini zikretmektedir. Ferrâ ise fiil olarak gelmeyeceği görüşündedir.⁵⁶¹

3. İbn Mâlik, zarfların haber olarak kullanılmasına cevaz vermekte ve zaman zarfı olan “اليوم” kelimesinin, “الجمعة” kelimesiyle ve bizzat zarfı zaman ifade eden benzerleri (السَّبْتِ, العِيدِ, الْفِطْرِ vb.) ile beraber kullanılması durumunda, mansub olması gerektiğini, eğer zarf ve haber olarak vuku bulan “اليوم” kelimesine, bizzat zarfı zaman ifade etmeyen “الثلاثاء, الاثنين, الأحد” gibi kelimeler bitişirse merfu olması gerektiğini, Ferrâ’nın ise bu durumda da mansub kullanılmasını gerekli gördüğünü ifade etmektedir.⁵⁶²

4. İbn Mâlik, kâne/كان’ın kardeşlerinden olan zâle/زال fiiline ma/ما’nın haricindeki bir olumsuzluk edatının/nefyedenin (لَمْ, لَنْ gibi) bitişmesi durumunda, bazen haberinin öne geçebileceği (فِي الدَّارِ لَنْ يَزَالَ زَيْدٌ vb.) ve “زال”nin haberinin öne geçmesinin mutlak olarak imkansız olmadığı görüşündedir. Ferrâ’ya ise öne geçmesinin mümkün olmadığı görüşündedir.⁵⁶³

5. İbn Mâlik, inne/إن ve kardeşlerinin ismi müştak olduğu zaman, fiil gibi amel edemeyeceğini zikretmektedir. Ferrâ ise bu hususta aksi bir görüşe sahiptir.⁵⁶⁴

6. İbn Mâlik, inne/إن ve lakinne/لَكِنَّ’nin ismi üzerine atfedilen kelimenin inne/إن’nin haberinden sonra vuku bulmuşsa merfu okunmasının icmâ ile câiz olduğunu, “لَكِنَّ”nin haberinden önce vuku bulmuş ise inne/إن nin isminin i’râbı gizli olsun zâhir

⁵⁶⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 40.

⁵⁶¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 45.

⁵⁶² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 50.

⁵⁶³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 54.

⁵⁶⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 62.

olsun⁵⁶⁵ çoğunlukla câiz olmadığını, Ferrâ'nın ise inne/إِنَّ'nin haberinden önce vuku bulan ma'tûfun merfu kullanılmasını, inne/إِنَّ'nin isminin i'râbının gizli olması şartına bağladığını ifade etmektedir.⁵⁶⁶

7. İbn Mâlik, inne/إِنَّ gibi amel eden la/لا harfinin akabinde “هو”, “هي” gibi bir zamir veya ismi işaret vuku bulursa amelinin iptal olacağını zikretmedir. Ferrâ ise iptal olmayacağı görüşünü benimsemektedir.⁵⁶⁷

8. İbn Mâlik, nâibu'l-fâil konusunu ele alırken “كَيْنَ يُقَامُ” ve “جُعِلَ يُفْعَلُ” gibi kullanımların câiz olmadığını, Ferrâ'nın ise “كَانَ زَيْدٌ يَقُومُ” ve “جَعَلَ زَيْدٌ يُفْعَلُ” gibi cümleler meçhul yapılırken “كَيْنَ يُقَامُ” ve “جُعِلَ يُفْعَلُ” şeklinde iki fiilin de meçhul yapılarak kullanılmasına cevaz verdiğini ifade etmektedir.⁵⁶⁸

9. İbn Mâlik, zarflardan olan “الآن” kelimesinin, ismi işarete ve harfe benzemesinden dolayı mebnî olduğu ve Ferrâ'ya hilafla herhangi bir fiilden türemediği/menkul olmadığı görüşündedir.⁵⁶⁹

10. İbn Mâlik, müstesnânın mansub kullanılması için müstesnâ minhin, ma'rife olmasının şart olmadığını zikretmektedir. Ferrâ ise aksi görüştedir.⁵⁷⁰

11. İbn Mâlik, istisnâ edatlarından olan “غير” kelimesinin “إِلَّا” manası ihtiva etmesinden dolayı, mutlak olarak fethalanmasının câiz olmadığını, Ferrâ'nın ise mutlak olarak fethaladığını belirtmektedir.⁵⁷¹

12. İbn Mâlik, ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'nin isim değil fiil olduğunu ve isme dâhil olan âmillerin Ferrâ'ya hilafla ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'ye dâhil olabileceğini zikretmektedir.⁵⁷²

13. İbn Mâlik, taaccub vezinlerinden biri olan “أَفْعِلْ” kalıbının akabinde, ب/be harfi cerrinin geleceğini ve harfi cerrin bittiği kelimenin fâil olmasından dolayı merfû olduğu görüşündedir. Ferrâ ise mefûl olmasına binâen mansub kabul etmektedir.⁵⁷³

⁵⁶⁵ “إِنَّ” nin isminin i'râbı'nın gizli ve zâhir olmasını, “إِنَّ زَيْدًا وَ عَمْرُو قَاتِمَانِ” (“إِنَّ” nin isminin i'râbı'nın zâhir olması) ve “إِنَّكَ وَ زَيْدٌ ذَاهِبَانِ” (“إِنَّ” nin isminin i'râbı'nın gizli olması) örnekleri ile açıklamak mümkündür.

⁵⁶⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 66.

⁵⁶⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68.

⁵⁶⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁶⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 95.

⁵⁷⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 102.

⁵⁷¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 106.

⁵⁷² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 126.

14. İbn Mâlik, te'kîd ile müekkedîn arasına, imma/إِمَّا'nın girmeyeceğini ifade etmektedir. Ferrâ ise aksi görüştedir.⁵⁷⁴

15. İbn Mâlik, te'kîd için kullanılan “أَجْمَعِينَ” ve “كُلَّ” kelimelerinin aynı olduğunu, Ferrâ'nın ise “أَجْمَعِينَ” kelimesini zaman birliği (tekid edilen birden fazla kelimenin, kendisine isnad edilen fiili aynı zamanda yapması) için kullandığını zikretmektedir.⁵⁷⁵

16. İbn Mâlik, illa/إِلَّا harfinin, atfu nasak harflerinden olmadığı görüşündedir. Ferrâ ise atfu nasak harflerinden olduğunu kabul etmektedir.⁵⁷⁶

17. İbn Mâlik, alâ/عَلَى ve benzerlerine bitişen bâriz zamirlerin (دونك, عليه, عليك, لديك vb.) mahallen mecrur olduğu görüşündedir. Ferrâ mahallen merfû olarak kabul etmektedir.⁵⁷⁷

18. İbn Mâlik, “إِنْ تَتَلَقَّ خَيْرًا تُصِيبْ” cümlesinde olduğu gibi cevap cümlesinde mansub ve ma'mûl olarak vuku bulan “خَيْرًا” kelimesinin, âmili üzerine takdiminin mümkün olduğunu zikretmektedir. Ferrâ böyle bir durumda amili üzerine takdim edilmesine cevaz vermez.⁵⁷⁸

19. İbn Mâlik, “فُعْلَى” vezninde gelen bütün masdarların cemi' kesretinin çoğunlukla “فُعْل” vezninde gelmeyeceği görüşündedir. Ferrâ ise aksi görüştedir.⁵⁷⁹

20. İbn Mâlik, “فُعْلَى”, “فُعْلَة”, “ضَيْعَة” vezinlerinin ve “ضَيْعَة” veznindekilerin cemi' kesretinin “فُعْل” vezninde geleceğini, fakat “فُعْلَى” vezninin ve “ضَيْعَة” veznindeki isimlerin kıyâsi olmadığını zikretmektedir. Ferrâ söz konusu vezinlerin kıyasi olduğu görüşündedir.⁵⁸⁰

21. İbn Mâlik, ismi tasğir bâbında, sülâsîlerin tasğir kalıbı olan “فُعَيْلٌ” ve rubâîlerin ismi tasğir kalıbı olan “فُعَيْلٌ” vezinlerinin, tasğir yapılacak kelime alem olsun veya olmasın kullanılabileceğini, Ferrâ'nın ise sadece alemlerde kullandığını⁵⁸¹ ifade etmektedir.⁵⁸²

⁵⁷³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁷⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 165.

⁵⁷⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 166.

⁵⁷⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 174.

⁵⁷⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 213.

⁵⁷⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 237.

⁵⁷⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 272.

⁵⁸⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 272.

⁵⁸¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 289.

⁵⁸² İbn Mâlik'in Ferrâ'ya muhalif olduğu diğer bazı görüşleri için ayrıca bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 77, 86, 86, 118, 124, 126, 138, 145, 149, 164, 188, 188, 189, 220, 222, 228, 229, 267, 268, 269(3), 309.

5.1.11. Ebû Alî el-Kutrub

1. İbn Mâlik, “فَعْلَةٌ” vezninde, sıfat olarak vuku bulan kelimelerin cemi’ müennes sâlim yapılmasında, aynel fiili fethalanarak kullanılan “كَهَلَات” (كَهْلَةٌ kelimesinin cemisi) örneğinin nadir olduğunu ve buna binaen yapılamayacağını, el-Kutrub’un ise Araplardan nakledilen “كَهَلَات” üzerine kıyas yaptığını zikretmektedir.⁵⁸³

2. İbn Mâlik, mevsullerden olan men/مَنْ edatının âkil varlıklar için kullanıldığını, ancak üç durumda gayr-ı âkil için de kullanılabileceğini ifade ederken, el-Kutrub’un bu üç durumun dışında da gayr-ı âkil için kullandığını ifade etmektedir.⁵⁸⁴ İbn Mâlik’in zikrettiği üç durum; gayr-ı âkil, âkil konumuna indirildiği, âkil ve gayr-ı âkil karışık zikredildiği ve âkil ile gayr-ı âkil beraber zikredildiği durumlardır.

5.1.12. Ebu’l-Hasen el-Ahfeşu’l-Evsat

İbn Mâlik eserinde el-Ahfeşu’l-Evsat’tan bazen sadece Ahfeş “الأخفش” bazen de künyesini zikretmek suretiyle “ابو الحسن” şeklinde bahsetmektedir.⁵⁸⁵ İbn Mâlik’in Ahfeş’ten farklı görüşlerinden bazılarını şu şekilde aktarmak mümkündür;

1. İbn Mâlik “يَفْعُلُونَ” ve “تَفْعُلِينَ” vezinlerindeki nunların fethalı geleceğini ve Ahfeş’e hilafı i’râbın alameti değil, i’râbın bizzat kendisi olduğunu beyan etmektedir.⁵⁸⁶

2. İbn Mâlik, ef’âlu mukârebeden olan “كَادَ” fiilinin zâit olarak vuku bulmayacağını zikretmektedir. Ahfeş ise zâit gelebileceği görüşündedir.⁵⁸⁷

3. İbn Mâlik, enne/أَنَّ’nin isminin nekra, haberinin ma’rife gelmesinin câiz olmadığı görüşündedir. Ahfeş’e göre ise “إِنَّ قَائِمًا الزَّيْدَانِ” örneğinde kullanılan (inne’nin ismi nekra/haberi marife) ifade caizdir.⁵⁸⁸

4. İbn Mâlik, inne/إِنَّ’nin haberi başında kad/كَادَ zikredilmeyen mutasarrıf fiili mâzi olursa, inne/إِنَّ’nin haberinin ma’ûlu inne/إِنَّ’nin haberi üzerine tekaddüm ettiyse habere lamu’l-ibtida bitişmesinin caiz olmadığını zikretmektedir. Ahfeş ise caiz olduğu

⁵⁸³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁸⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 36.

⁵⁸⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 77.

⁵⁸⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 9.

⁵⁸⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁸⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 62.

görüştüğüdür. (إِنَّ زَيْدًا لَطَعَامَكَ أَكَلٌ) örneğinde inne/إِنَّ'nin haberinin ma'mûlu inne/إِنَّ'nin haberi üzerine tekaddüm etmiş ve habere lamu'l-ibtida bitişmiştir.⁵⁸⁹

5. İbn Mâlik, lakinne/لَكِنَّ tahfif edildiğinde amel etmeyeceği görüşündedir. Ahfeş'e göre ise amel eder.⁵⁹⁰

6. İbn Mâlik, enne/أَنَّ ve iki ma'mûlu (ismi ve haberi), masdar yerinde vuku bulmasından dolayı leyte/لَيْت'nin kendisine bitişebileceğini (لَيْتَ أَنْ زَيْدًا قَاتَمٌ), fakat lealle/لَعَلَّ'nin bitişmeyeceğini belirtmektedir. Ahfeş'e göre ise enne/أَنَّ'ye lealle/لَعَلَّ bitişebilir.⁵⁹¹

7. İbn Mâlik, iştiğâl bâbında, “أَنْتَ زَيْدٌ ضَرْبُهُ” cümlesinde olduğu gibi, meşgulün anı olan ismin (زَيْدٌ) öncesinde istifham varsa, mübtedâ olmasından dolayı “زَيْدٌ” kelimesinin merfûluğunun daha evla olduğu görüşündedir. Ahfeş ise mukadder olan “ضَرْبٌ” fiilinin mefûlu olmasından dolayı nasbedilmesini tercih etmiştir.⁵⁹²

8. İbn Mâlik, ikiden ona kadar olan sayıların “فَاعِلٌ” vezninde geldiği zaman kendine izâfe edilebileceğini (ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ vb.), fakat “ثَانٍ” sayısı “فَاعِلٌ” vezninde geldiği ve kendisine izâfe edildiği zaman (ثَانِ اثْنَيْنِ) muzâfun ileyh konumundaki kelimenin mansub olacağını ve nasb alameti almasının mutlak olmadığını zikretmektedir. Ahfeş ise böyle bir durumda mutlak olarak nasb alameti alması gerektiği görüşündedir.⁵⁹³

9. İbn Mâlik, taaccub vezni olarak gelen “مَا أَفْعَلُ” kalıbındaki “مَا”nın, “نَشِءٌ” manasında olduğunu ve mevsul olmadığı görüşündedir. Ahfeş ise buradaki “مَا”nın mevsul olduğu görüşündedir.⁵⁹⁴

10. İbn Mâlik, “ال” takılı gelen ismi fâilden sonraki kelimenin, mefûlu bihe benzemesinden dolayı mansub olmadığı görüşündedir. Ahfeş'e göre ise mefûlu bihe benzemesi sebebiyle mansubtur.⁵⁹⁵

11. İbn Mâlik, fiil ameli işleyen ve “ال” takısı bulunmayan ismi fâilin, ismi zâhir olan mefûlu bihe cevâzen (هَدِيًّا بَالِغَ الْكَعْبَةِ)⁵⁹⁶, zamir olan mefûlu bihe vucûben (زَيْدٌ مُكْرَمٌ)

⁵⁸⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 64.

⁵⁹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁵⁹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 81; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 419.

⁵⁹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 121.

⁵⁹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 130.

⁵⁹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 137.

⁵⁹⁶ Mâide, 95.

izafe edilebileceği ve mahallinin mansub olacağını ifade etmektedir. Ahfeş göre ise mahalli mecrurdur.⁵⁹⁷

12. İbn Mâlik, rubbe/رُبّ'nin harfî cer olduğunu, çoğunlukla teksir ifade ettiğini ve isim olmadığını belirtmektedir. Ahfeş ise isim olduğu görüşünü benimsemiştir.⁵⁹⁸

13. İbn Mâlik, illa/إِلَّا edatının atfu nasak harfî olmadığını zikretmektedir. Ahfeş ise atfu nasak harfî olarak görmektedir.⁵⁹⁹

14. İbn Mâlik, en/أَنْ'in zâid olarak amel etmeyeceğini ifade etmektedir. Ahfeş ise zait en/أَنْ'in amel edebileceği görüşündedir.⁶⁰⁰

15. İbn Mâlik, emri hazırın mebnî olduğunu, mahzuf bir lam ile meczum olmadığını ve emrin mânası sebebiyle meczum/(mu'reb) olmadığını zikretmektedir. Ahfeş ise manası dolayısıyla meczum olduğu⁶⁰¹ görüşündedir.⁶⁰²

5.1.13. Ebû Zeyd el-Ensârî

1. İbn Mâlik, şart edatlarının cümle başında (sadr-ı kelam) gelmesi gerektiğini, yalnız şart edatlarının öncesine anlam açısından cevaba benzeyen bir cümle gelirse onun şartın cevabı olmadığını, mahzuf olan bir cevaba işaret ettiğini ifade etmektedir. Ebû Zeyd ise söz konusu cümlelerin şartın cevabı olduğu görüşündedir.⁶⁰³

Mesela, “أَكْرَمُكَ إِنْ جَنَّتِي” cümlesinde şart edatı olan in/إِنْ öncesinde mana açısından cevaba benzeyen bir cümle gelmiştir. Fakat bu cümle İbn Malik ve Basralıların çoğunun nezdinde şart edatı olan in/إِنْ harfinin cevabı değildir.⁶⁰⁴

2. İbn Mâlik, müfredi şâz olarak kullanılan “مَذَاكِير” ve “مَلَامِح” gibi kelimelere⁶⁰⁵ nisbet ye'sini eklerken, cemi lafzın kendisine değil “ذَكَرَى” ve “لَمَحَى” şeklinde müfret şâz

⁵⁹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 137; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 201.

⁵⁹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 147.

⁵⁹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 174.

⁶⁰⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229.

⁶⁰¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 235.

⁶⁰² İbn Mâlik'in Ahfeş'le farklılık gösteren diğer görüşleri için ayrıca bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 23, 37, 38, 44, 51, 56, 81, 92, 109, 118, 139, 151, 164, 181, 221, 231, 234, 264, 267, 279, 287, 301, 301, 302, 302, 303, 322.

⁶⁰³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 238.

⁶⁰⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 163.

⁶⁰⁵ Bu kelimelerin şâz müfret halleri; “لَمَحَ” ve “ذَكَرَ” olarak kullanılmaktadır.

haline eklenmesi gerektiğini ifade ederken, Ebû Zeyd'in "مَذَاكِرِي" ve "مَلَامِحِي" şeklinde cemi lafzın kendisine nisbet ye'sini eklediğini zikretmektedir.⁶⁰⁶

3. İbn Mâlik, ismi tasğir bâbında, kırık cemîlerin müfret hallerinin, mühmel (kullanılmayan) ve müstamel (kullanılan) olmak üzere iki kısma ayrıldığını ve bu kırık cemîlerin ismi tasğirlerinin, müstamel müfret halinden yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Ebû Zeyd'e göre bu tür kırık cemîlerin ismi tasğirleri mühmel müfret hallerinden yapılmaktadır.⁶⁰⁷

Mesela "مَذَاكِر" ve "مَلَامِح" kelimelerinin mühmel müfretleri "مَذَاكِر" ve "مَلَمَحَة", müstamel müfretleri ise; "لَمَحَة" ve "ذَكَر" dir. Yukarıda zikredilen kurala göre bu tür kırık cemîlerin ismi tasğirleri; İbn Mâlik'e göre "ذُكِّرَات" ve "لَمِيحَات", Ebû Zeyd'e göre "مُذَيِّكَرَات" ve "مُلْمِيحَات" şeklinde yapılmaktadır.⁶⁰⁸

4. İbn Mâlik "إِسْتِفْعَال" ve "إِفْعَال" vezinlerindeki elif'in bazen hazfedileceğini ve te'nîs te'sinin elif'den bedel olacağını (إقامة ve إقامة vb.), bazen de hazfedilmeden (إقوامًا - إستقوامًا vb.) kullanılabileceğini ifade etmektedir. Ebû Zeyd ise hazfedilmeden (إقوامًا - إستقوامًا) şeklinde kullanılamayacağı görüşündedir.⁶⁰⁹

5.1.14. Ebû Saîd b. Kureyb b. el-Asmaî

1. İbn Mâlik, mebnî olan münâdâ'nın, sıfat alabileceği, el-Asmaî ise alamayacağı görüşündedir.⁶¹⁰

İbn Akîl, sıfat alan münâdaları el-Asmaî'nin "أَعْنِي" takdiri ile te'vil ettiğini söylemektedir. Mesela, "يَا عُمَرُ الْجَوَادَا" ifadesini "يَا عُمَرُ (أَعْنِي) الْجَوَادَا" mahzup bir fiilin mefulü şeklinde te'vil etmektedir.⁶¹¹

5.1.15. Ebû Ömer b. Sâlih b. İshâk el-Cermî

1. İbn Mâlik neseb bâbında, muzaf olmayan terkiplerde (mezcî ve isnâdî olan), mürekkebin başının hazfının veya karışıklık olmayacak ise sonunun hazfının câiz

⁶⁰⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 265; İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 380.

⁶⁰⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 287.

⁶⁰⁸ İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 518-519.

⁶⁰⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 312.

⁶¹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 180.

⁶¹¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 493.

olduğunu⁶¹², fakat cümle olarak vuku bulan isnâdî terkinin buna kıyas edilemeyeceğini beyan etmektedir. Cermî ise; isnâdî terkinlerin (تَأْبَطُ شَرًّا) bu kurala kıyas edilerek başının veya sonunun hazfını mümkün görmektedir.⁶¹³

2. İbn Mâlik terhîm bâbında, “فِرْدَوْس” ve “غُرْنِيق” örneklerinde olduğu gibi, illet harfinin öncesinde iki harften daha fazla harf bulunan kelimeler terhim yapılırken, sadece sondaki harfin hazfedilmesiyle terhim yapılacağını (يا غُرْنِيقُ ve يا فِرْدَوْسُ), Cermî’nin ise bu durumda illet harfiyle birlikte sondaki harfi de hazfettiğini (يا غُرْنُ ve يا فِرْدَ) şekline dönüştüğünü ifade etmektedir.⁶¹⁴

5.1.16. Ebû Osman el-Mâzinî

1. İbn Mâlik “ال” takısı “الَّذِي” manasında kullanıldığı zaman ismi mevsul olduğunu, Mâzinî’nin ise bu durumda “ال” takısını harf olarak gördüğünü ifade etmektedir.⁶¹⁵

2. İbn Mâlik, müstesnâ minh ve müstesnâ minhin sıfatı arasına müstesnâ girdiği zaman, müstesnânın, müstesnâ minh’in i’rabına tabi olmasının, nasbinden daha evlâ olduğunu, Mâzinî’nin ise nasbedilmesini daha evlâ gördüğünü zikretmektedir.⁶¹⁶

Mesela; ما جاءني أحدٌ إلا زيدٌ خيرٌ منك cümlesinde, müstesnâ minh olan أحدٌ kelimesi ile, müstesnâ minhin sıfatı olan خيرٌ kelimesinin arasına müstesnâ olan زيدٌ kelimesi girmiştir. İbn Mâlik’in zikrettiği kurala binaen müstesnâ olan زيدٌ kelimesinin, müstesnâ minh olan أحدٌ kelimesine i’rabta uyarak merfu kullanılması, mansub olmasından daha evladır. Mâzinî ise nasbı tercih eder.⁶¹⁷

3. İbn Mâlik, أيُّ/أيُّ kelimesinin sıfatının merfû olduğunu, mansubluğunun câiz olmadığını ifade etmektedir. Mâzinî ise mansub olduğu görüşündedir.⁶¹⁸

4. İbn Mâlik, “أَمَّا زيدًا فَإِنِّي ضَارِبٌ” cümlesinde olduğu gibi, inne/أنْ’nin haberi olarak vuku bulan kelimenin (ضَارِبٌ) kelimesinin ma’ûlunun (زيدًا), kendisinin önüne

⁶¹² Yâni “بَعْلَبَكْ” gibilerde başının hazfıyla “بَكِي” ve sonunun hazfıyla “بَعْلِي” şeklinde nisbet ye’si ile kullanmak mümkündür.

⁶¹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 261; Yâni “تَأْبَطُ شَرًّا” gibilerin başı veya sonu hazfedilerek değil, sadece sonu hazfedilerek nisbet ye’si ile kullanılması gerektiğini ifade etmektedir.

⁶¹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 188; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 552.

⁶¹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 34.

⁶¹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 102.

⁶¹⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 561.

⁶¹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 181.

geçerek emma/أَمَّا'dan sonra gelmesinin mümkün olduğunu, Mâzinî'nin ise bu durumu mümkün görmediğini zikretmektedir.⁶¹⁹

5. İbn Mâlik, masdar olarak vuku bulan “انفعال” ve “افتعال” kalıpları, ismi tasğîr ve cemi’ teksir yapılırken “فِعَال” kalıbının kullanılmasının caiz olmadığını ifade etmektedir. Mâzinî ise “فِعَال” kalıbının kullanılmasını⁶²⁰ caiz görmektedir.⁶²¹

Mesela, Mâzinî “انفعال” kalıbında gelen “انطلاق” kelimesinin, vasıl hemze’sini ve nûn’unu hazfederek “فِعَال” veznine nakletmekte ve “فِعَال” vezninde gelen “طلاق” kelimesinden “طَلَيْق” ve “طَلَيْقِي” şeklinde ismi tasğîr ve cemi teksir yapmaktadır.⁶²²

5.1.17. Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid

İbn Mâlik eserinde bazen el-Muberrid bazen ise Ebü’l-Abbâs olarak kendisinden bahsetmektedir.⁶²³ İbn Mâlik’in, el-Muberrid’e muhalefet ettiği bazı hususları şu şekilde açıklamak mümkündür;

1. İbn Mâlik “لَا رَجُلَيْنِ فِيهَا” örneğinde olduğu gibi, inne/إِنَّ gibi amel eden la/لَا’nın, tesniye lafızlarda amel etmeyeceğini ifade ederken, Muberrid tesniyede amel etmesine cevaz vermektedir.⁶²⁴

2. İbn Mâlik inne/إِنَّ ameli işleyen la/لَا’nın ismi ile arası ayrıldığı zaman veya la/لَا’nın ismi ma’rife olduğu zaman amelinin iptal olacağını, ameli bu şekilde iptal olduğu zaman atıf yapılan cümlede la/لَا’nın tekrarının gerektiğini ifade etmektedir. Muberrid ise böyle bir durumda la/لَا’nın tekrarını gerekli görmez.⁶²⁵

3. İbn Mâlik, istisnâ edatlarından olan hâşâ/حَاشَا kelimesinden sonra, lam harfi cerri ile mecrur bir kelime gelirse, hâşâ/حَاشَا’nın isim olacağını, Muberrid’in ise bu durumda “hâşâ/حَاشَا’yı fiil kabul ettiğini zikretmektedir.⁶²⁶

⁶¹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 245.

⁶²⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 279.

⁶²¹ İbn Mâlik’in, el-Mâzinî’den farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 23(4), 69, 102, 181, 293, 302, 302, 307, 328.

⁶²² İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 464.

⁶²³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 68-91.

⁶²⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67.

⁶²⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68.

⁶²⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 105.

4. İbn Mâlik, masdar hal yerinde vuku bulursa kendisinin hal olacağını, Muberrid'e hilafla, mahzuf bir hâl'in ma'mûlu olmayacağını ifade etmektedir.⁶²⁷ İbn Akîl, Muberrid'in "تَمِ ادْعُهُنَّ يَا أَيُّهَا سَعْيَا" ⁶²⁸ âyeti kerimesinde hal olarak vuku bulan "سَعْيَا" masdarını, "يسعين سَعْيَا" şeklinde mahzuf bir fiilin hal olarak gelen ma'mûlu olduğunu söylemektedir.⁶²⁹

5. İbn Mâlik, aded bâbında, "ثَلَاثَةٌ كَلَابٍ" gibilerin, "ثَلَاثَةٌ مِنْ كَلَابٍ" şeklinde tevil edilmesinin mümkün olmadığı zikrederken, Muberrid ise bu şekilde tevilini mümkün görmektedir.⁶³⁰

6. İbn Mâlik, nefiyden sonra vuku bulan "احد" kelimesinin umumiyeti ifade ettiğini, olumlu cümleden sonra vuku bulursa geneli kapsayıcı/umumiyeti ifade etmediğini belirtirken, Muberrid olumlu cümlede de geneli kapsayıcı/umumiyet ifade ettiği görüşünü benimsemektedir.⁶³¹

7. İbn Mâlik, "حَبَّ" ve "ذَا" kelimelerinden mürekkep olan "حَبْذَا" kelimesinin, mübtedâ hükmünde olduğunu zikretmektedir. Muberrid ise "حَبَّ" ve "ذَا" kelimelerini, ibtidâlik sebebiyle merfû hükmünde olan ayrı ayrı iki isim olarak görmektedir.⁶³²

8. İbn Mâlik, harfî cer olan rubbe/رَبِّnin, atıf vav'ından sonra hazfının çok kullanıldığını ve mecrur kelimenin mahzuf rubbe/رَبِّ ile mecrur olduğunu, Muberrid'in ise bu kelimeyi bizzat vav ile mecrur kıldığını ifade etmektedir.⁶³³

9. İbn Mâlik, enne/أَنَّ'den muhaffef en/أَنَّ edatının ilim ifade eden fiillerden⁶³⁴ sonra gelmeyeceğini, fakat ilim ifade eden fiilin, zan ifade eden fiillerden⁶³⁵ birisine tevilî mümkünse en/أَنَّ harfinin, ilim ifade eden fiillerden sonra vuku bulabileceğini, Muberrid'in ise zan ifade eden fiillerden birisine tevil edilse bile, asla ilim ifade eden fiillerden sonra en/أَنَّ harfinin vuku bulmasına cevaz vermediğini⁶³⁶ ifade etmektedir.⁶³⁷

⁶²⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 109.

⁶²⁸ Bakara, 260.

⁶²⁹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 13.

⁶³⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 116.

⁶³¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 119.

⁶³² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 129; a.mlf., *Şerhu't-Teshîl*, II, 356; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 141.

⁶³³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 148.

⁶³⁴ İlim ifade eden fiiller; وَجَدَ، عَلِمَ، رَأَى vb. fiillerdir.

⁶³⁵ Zan ifade eden fiiller; خَالَ، عَدَّ، ظَنَّ، حَسَبَ vb. fiillerdir.

⁶³⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229.

⁶³⁷ İbn Mâlik'in, el-Muberrid'den farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 27, 94, 106, 109, 138, 148, 190, 221, 238, 263, 263, 279, 286, 304, 311, 334.

5.1.18. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya Sa'leb

1. İbn Mâlik, haberin kasem cümlesi olmasına (رَيْدٌ لَأَضْرِبَنَّه) cevaz verirken, Sa'leb cevaz vermemektedir.⁶³⁸

2. İbn Mâlik, “ال” takısı almaya elverişli olan⁶³⁹ muzaf münâdâ'nın, damme harekesini almasının câiz olduğunu, Sa'leb ise câiz olmadığını ifade etmektedir.⁶⁴⁰ İbn Akîl buna “يا حسن الوجه” şeklindeki münâdayı örnek vermektedir.⁶⁴¹

5.1.19. Ebu'l-Hasan İbn Keysân

1. İbn Mâlik, ‘alemden önce vuku bulan ismi işaretin ma'rife olduğu ifade ederken, İbn Keysân ma'rife olmadığı görüşündedir.⁶⁴²

2. İbn Mâlik, ismi mevsul'den önceki kelimenin ve istifham için kullanılan “ما” ve “مَنْ” edatlarının ma'rife (mevsul'ün, sılası ile beraber öncesine sıfat olduğu durum) olduğunu zikretmektedir. İbn Keysân ise “ما” ve “مَنْ” edatlarını ve ismi mevsul'den önceki kelimeyi nekra olarak görmektedir.⁶⁴³

3. İbn Mâlik, inne/إِنَّ gibi amel eden la/لا'nın ismi ile arası ayrıldığı zaman veya la/لا'nın ismi ma'rife olduğu zaman amelinin iptal olacağını, ameli bu şekilde iptal olduğu zaman ise atfedilen cümlede la/لا'nın tekrarının gerektiğini ifade etmektedir. İbn Keysân ise söz konusu durumda, atfedilen cümlede la/لا'nın tekrarının gerekmediği⁶⁴⁴ görüşündedir.⁶⁴⁵

5.1.20. Ebû İshâk İbrâhim b. es-Serî ez-Zeccâc

1. İbn Mâlik, إِيَّاه gibi mansub zamirlerin başında bulunan iyyâ/إِيَّاه kelimesinin zamir, Zeccâc ise zâhir isim olduğu görüşündedir.⁶⁴⁶

⁶³⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 48.

⁶³⁹ Örnekte zikredilen “يا حسن الوجه” cümlesini, “يا الحسن الوجه” şeklinde okumak câiz olduğundan, “حسن” kelimesi “ال” takısını almaya elverişli olan mudaf münâdâdır.

⁶⁴⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 180.

⁶⁴¹ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 493.

⁶⁴² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁴³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 21.

⁶⁴⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68.

⁶⁴⁵ İbn Mâlik'in, İbn Keysân'dan farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 82, 100, 131.

⁶⁴⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

2. İbn Mâlik, isim cümlelerin başında bulunan iza/إِذَا'nın zaman zarfı olarak değil, harf olarak müfâceet ifade ettiğini, Zeccâc ise zaman zarfı olarak müfâcee'yi ifade ettiği kanaatindedir.⁶⁴⁷

3. İbn Mâlik, mefûlu maah bâbında, vâv'dan sonra gelen kelimeyi nasbden âmilin, vâv'ın öncesinde geçen fiil veya fiil ameli işleyen bir âmil olduğu görüşündedir. Zeccâc ise vâv'dan sonra gizlenmiş bir âmil ile olduğunu⁶⁴⁸ ifade etmektedir.⁶⁴⁹

5.1.21. Ebu'l-Hasan Ali b. Suleyman b. el-Fazl el-Ahfeş el-Asgar

1. İbn Mâlik, en/أَنْ ve enne/أَنَّ ile beraber vuku bulan cer harfinin kıyâsi olarak hazfedilmesinin söz konusu duruma has olduğunu, Ahfeş el-Asgar ise; bu kurala kıyas yapılarak başka yerlerde de cer harfinin hazfedilebileceğini ifade etmektedir.⁶⁵⁰

5.1.22. Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî b. es-Serrâc

1. İbn Mâlik, kendisinden sonra gelen fiilin anlamını masdara çeviren ma/مَا edatının, isim olmadığını ve zamire ihtiyacı olduğunu, Serrâc ise isim olduğunu ifade etmektedir.⁶⁵¹

2. İbn Mâlik, haberin taleb cümlesi olarak vuku bulabileceği ve Serrâc'a hilafla taleb cümlesinden önce herhangi bir kelimenin takdirine ihtiyaç olmadığı görüşündedir.⁶⁵²

3. İbn Mâlik, medh ve zem fiillerinden olan ni'me/نِعْمٌ ve bi'se/بِئْسَ'nin failinin mânevi te'kîd alamayacağını ve ni'me/نِعْمٌ ve bi'se/بِئْسَ'nin fâilinin Serrâc'a hilafla mevsûf olabileceğini zikretmektedir.⁶⁵³

4. İbn Mâlik, “حَبَّ” ve “ذَا”dan mürekkebe olan habbeza/حَبْذَا kelimesinin, mübtedâ hükmünde olduğu, Serrâc ise “حَبَّ” ve “ذَا” kelimelerini, ibtidâlîk sebebiyle merfû hükmünde olan ayrı ayrı iki isim olarak⁶⁵⁴ görmektedir.⁶⁵⁵

⁶⁴⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁴⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁴⁹ İbn Mâlik'in, ez-Zeccâc'dan farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67, 112, 296.

⁶⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 83.

⁶⁵¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 38.

⁶⁵² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁵³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 127.

5.1.23. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî

1. İbn Mâlik, zarflardan olan emsi/أمس kelimesinin, kesra üzerine mebnî olduğunu, Zeccâcî'nin ise bu kelimeyi fetha üzerine mebnî kıldığını ifade etmektedir.⁶⁵⁶

5.1.24. Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Durusteveyh

1. İbn Mâlik, kâne/كَانَ'nin haberinin birden fazla olmasının Durusteveyh'e hilafla mümkün olduğunu belirtmektedir.⁶⁵⁷ Mesela; كَانَ هذا حلًا حَامِضًا cümlesi İbn Mâlik'e göre iki haber almıştır.

2. İbn Mâlik, mübtedâ ve haber'in üzerine dâhil olan "صَيَّرَ" ve "أَصَارَ" fiillerin, mübtedâ ve haberi kendilerine meful yaparak nasbettiğini, fakat "أَصَابَ", "صَادَفَ" ve "غَادَرَ" fiillerinin Durusteveyh'e hilafla bu hükümde olmadığını zikretmektedir.⁶⁵⁸

5.1.25. Ebû Saîd es-Sîrâfî

1. İbn Mâlik, inne/إِنَّ gibi amel eden la/لَا bâbında, "لَا أَحَدَ فِيهَا" gibi bir cümlede cinsini nefyeden lâ/لَا'nın ismi olan "أَحَدٌ" kelimesinin mu'rab olduğu, Sîrâfî ise mebnî olduğu görüşündedir.⁶⁵⁹

2. İbn Mâlik, mefûlu maah bâbında "مَا لَكَ وَ زَيْدًا" ve "مَا شَأْنُكَ وَ عَمْرًا" örneklerinde, vav'dan sonra vuku bulan "زَيْدًا" ve "عَمْرًا" kelimelerini nasbeden âmilin, birinci örnekte lam/لَام harfî cerrinden önce takdir edilen kâne/كَان fiili olduğunu, ikinci örnekte ise vav'dan sonra niyetlenen "لَابَسَ" fiilinin masdarı olduğunu, fakat Sîrâfî'nin ikinci örnekte "لَابَسَ" fiilinin masdarı ile değil, "لَابَسَ" fiilinin kendisi ile mansub kıldığını ifade etmektedir.⁶⁶⁰

⁶⁵⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 129.

⁶⁵⁵ İbn Mâlik'in, es-Serrâc'dan farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 36, 82, 134, 268(2).

⁶⁵⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 95.

⁶⁵⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁵⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁵⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁶⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

5.1.26. Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed el-Fârisî

İbn Mâlik eserinde, kimi zaman el-Fârisî olarak bahsederken kimi zaman Ebû Ali olarak kendisinden bahsetmektedir. İbn Mâlik'in Ebû Ali el-Fârisî'ye muhalif olduğu hususların bazılarını şu şekilde izah etmek mümkündür;

1. İbn Mâlik, Temîmlilerin, şiirlerinde çoğu zaman inne/إِنَّ ve benzerlerinin ameline engel olan mâu kâffe adı verilen mâ'dan sonra Ebû Ali el-Fârisî'ye hilafla zâif olan bir ب/be harfî cerrini takdir ettiğini⁶⁶¹ ifade etmektedir. İbn Akîl, Sîbeveyh ve Ferrâ'nın buna örnek olarak, Ferazdak'ın “لَعْمُكَ مَا مَعْنُ بَتَارِكِ حَقِّهِ” şiirini örnek verdiklerini zikretmektedir.⁶⁶²

2. İbn Mâlik, inne/إِنَّ'nin muhaffefi olan in/إِنْ edatının, nâfiye olan in/إِنْ edatı ile karışmaması için, inne/إِنَّ'nin muhaffefi olan in/إِنْ edatından sonra lam/لَام harfinin getirilmesi gerektiğini ve bu lâ'm'ın Ebû Ali el-Fârisî'ye hilafla ibtidâ lâ'm'ı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶³

3. İbn Mâlik, övme ve yerme fiillerinden olan ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'den sonra gelen mâ/مَا'nın temyiz ve nekra olmadığı görüşündedir. Ebû Ali el-Fârisî ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'den sonra gelen mâ/مَا'nın temyiz ve nekra olduğu kanaatindedir.⁶⁶⁴

4. İbn Mâlik, övme ve yerme fiillerinden olan ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'nin failinin mânevi te'kîd alamayacağını ve “ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْسَ'nin failinin Ebû Ali el-Fârisî'ye hilafla mevsûf olabileceğini⁶⁶⁵ ifade etmektedir.⁶⁶⁶

5.1.27. Ebu'l-Hasan Alî b. İsâ er-Rummânî

1. İbn Mâlik, “ال” takılı ismi fâilin mâzi, hâl ve istikbal anlamaları taşıdığı zaman amel edebileceğini, Rummânî'nin ise bu ameli sadece mâziye has kıldığını ifade etmektedir.⁶⁶⁷

⁶⁶¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 58.

⁶⁶² İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 288.

⁶⁶³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁶⁶⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 126.

⁶⁶⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 127.

⁶⁶⁶ İbn Mâlik'in, Ebû Ali el-Fârisî'den farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 9, 15, 57, 113, 113, 126, 147, 147, 156, 168, 178, 180, 222.

⁶⁶⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 137.

2. İbn Mâlik, fiil ameli işleyen ve “ال” takılı gelen ismi fâile bitişen zamirin mahallinin mansub olduğunu,(الضاربك), Rummânî ise söz konusu zamirin mahallinin mecrur olduğunu zikretmektedir.⁶⁶⁸

5.1.28. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî

1. İbn Mâlik, mefûlu maah bâbında maa/مع manasında olan vav/و'dan sonra vuku bulan kelimenin, İbn Cinnî'ye hilafıla öncesine atfı sahih olmayan bir şey (استوى) (الماء و الخشب) olabileceğini beyan etmektedir.⁶⁶⁹

2. İbn Mâlik, mefûlu maah'ın, âmilinden (و الخشب استوى الماء) ve atfolunduğu mahalden önce gelmeyeceğini (استوى و الخشب الماء) ifade etmektedir. İbn Cinnî ise önce gelebileceği görüşündedir.⁶⁷⁰

5.1.29. Ebû Bekr Abdulkahir el-Curcânî

1. İbn Mâlik, mefûlu maah bâbında, vav'dan sonraki kelimeyi nasbedenin, öncesinde geçen fiil veya fiil ameli işleyen bir âmil (masdar, i. fâil, i. mefûl vb.) olduğu görüşündedir. Curcânî ise vav'dan sonra gizlenmiş olan inne/إن gibi bir âmil ile nasbettiği görüşünün benimsemektedir.⁶⁷¹

5.1.30. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Cârullah ez-Zemahşerî

1. İbn Mâlik, Zemahşerî'ye hilafıla, Temîm'lilerin, şiir ve nesirlerinde çoğu zaman inne/إن ve kardeşlerinin amelini iptal eden mâu kâffeden sonra zâid bir be/ب harfi cerinin varlığını kabul ettiğini⁶⁷² zikretmektedir.

2. İbn Mâlik, övme ve yerme fiillerinden olan ni'me/نعم ve bi'se/بئس'den sonra mâ/ما harfinin, tam ma'rife olarak vuku bulduğunu ve ma/ما'nın, temyiz ve nekra olmadığını ifade etmektedir. Zemahşerî'nin ise ni'me/نعم ve bi'se/بئس'den sonra vuku

⁶⁶⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 138.

⁶⁶⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁷⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

⁶⁷¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 540.

⁶⁷² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 58; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 288.

bulan bu ma/ما'yı temyiz kabul ettiğini ve ni'me/نِعْم ve bi'se/بِئْس'nin fâilini gizli kıldığını ifade etmektedir.⁶⁷³

3. İbn Mâlik, taaccub sîgası olarak kullanılan “أَفْعَلُ” kalıbından sonra vuku bulan müteacceb minhin, zâid be/ب ile mecrur olduğunu, yalnız fâil mahallinde olduğundan merfû olduğunu, Zemahşerî'nin ise, bunun mahallini mansub bir meful olarak gördüğünü⁶⁷⁴ ifade etmektedir.⁶⁷⁵

4. İbn Mâlik, manevi te'kîd için kullanılan küllü/كُل kelimesinin, lafzen zamire ve ismi zâhire izâfe olunabileceğini, bazen de Zemahşerî'ye hilâfla takdire izafet edilebileceğini nakletmektedir. İbn Akîl “قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُلٌّ فِيهَا”⁶⁷⁶ âyeti kerimesini buna misal olarak getirmektedir.⁶⁷⁷

5.1.31. Ebu'l-Berekât Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî

1. İbn Mâlik, cümle olarak gelen haberin, talep cümlesi olarak vuku bulabileceği görüşündedir. Enbârî ise talep cümlesi olamayacağı görüşündedir.⁶⁷⁸

2. İbn Mâlik, inne/إِنَّ'nin haberinde bulunan şartın cevabına ibtidâ lâminin dâhil olmayacağını ifade etmektedir. Enbârî (إِنَّ زَيْدًا مَنْ يَأْتِيهِ لِيَكْرُمَهُ) şeklindeki cümlede olduğu gibi dahil olacağı görüşündedir.⁶⁷⁹

3. İbn Mâlik, münâdâ'nın tâbisi muzaf olduğu zaman, “يَا زَيْدُ الْحَسَنُ الْوَجْهَ” gibi ifadeler müstesnâ olmak üzere tâbi'nin mansub olması gerektiğini, “يَا زَيْدُ صَاحِبَنَا” gibi ifadelerde ise tâbi olan sıfatın merfû i'râb edilmesinin imkân dâhilinde bulunmadığını, Enbârî'nin ise “يَا زَيْدُ صَاحِبَنَا” vb. ifadelerde tâbi olan sıfatı merfû i'râb ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁰

4. İbn Mâlik, en/أَنْ harfinin, başka bir fiile tevil edilemeyen “علم” fiilinden sonra gelmeyeceğini⁶⁸¹ ifade etmektedir.⁶⁸²

⁶⁷³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 126; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 127.

⁶⁷⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁷⁵ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 150. (Bu “أَفْعَلُ” kalıbını hakiki emir görenlerin görüşüdür)

⁶⁷⁶ Mûmin, 48.

⁶⁷⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 164; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 388.

⁶⁷⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁷⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁸⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 182.

⁶⁸¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 229.

5.1.32. Ebû Alî b. Ömer b. Muhammed eş-Şelebîn

1. İbn Mâlik, *leyse/ليس*'nin haberinin takdiminin caiz olmamasından dolayı “أين” gibi bir cümlelerin ortasına *leyse/ليس* edatının giremeyeceğini, Şelebîn ise girebileceğini ifade etmektedir.⁶⁸³

5.1.33. İbn Hişâm el-Hadrâvî

1. İbn Mâlik “صير” ve “أصار” fiilleri, mübtedâ ve haberden önce geldiği zaman, mübtedâ ve haberi kendilerine meful yaparak her ikisini de mansub kılacağını, “عرف” ve “أبصر” fiillerinin İbn Hişâm’a hilafla bu hükümde olmadığını zikretmektedir.⁶⁸⁴

2. İbn Mâlik, fiil ameli işleyen ve “ال” takısız gelen ismi fâilin, ismi zâhir olan mefûlu bihe cevâzen, zamir olan mefûlu bihe vucûben muzaf olabileceği ve mahallinin mansub olacağı görüşündedir. İbn Hişâm ise böyle bir durumda ismi failin mahallinin mecrur olduğu görüşündedir.⁶⁸⁵

3. İbn Mâlik, harflerin mahreçleri bâbının yedinci faslında, aslı “نُزِّلَ الْمَلَائِكَةُ” olan⁶⁸⁶ âyeti kerimesinde⁶⁸⁷, birbirine benzeyen iki harfin yan yana gelmesinden dolayı telaffuzda meydana gelen ağırlık sebebiyle, birinci nûn’un değil ikinci nûn’un hazfedildiğini, İbn Hişâm’ın ise birinci nûn’u hazfettiğini⁶⁸⁸ ifade etmektedir.⁶⁸⁹

5.1.34. İbn Burhân

1. İbn Mâlik, inne/إنّ gibi amel eden cinsini nefyeden la/لا’nın ismine bitişen sıfatın merfu kılınmasının, mevsufun la/لا ile beraberlik ettiği duruma (yani la’nın isminin la’dan hemen sonra gelmesi/arasının açılmaması) has olmadığını ifade etmektedir. İbn Burhân’a ise la/لا’nın ismine bitişen sıfatın merfu kılınmasının, mevsufun la/لا’da n hemen sonra gelmesi durumuna has olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁰

⁶⁸² İbn Mâlik’in, el-Enbârî’den farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 220, 286, 287.

⁶⁸³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 53; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 256.

⁶⁸⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 71.

⁶⁸⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 137.

⁶⁸⁶ Furkan, 25.

⁶⁸⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 279.

⁶⁸⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 324.

⁶⁸⁹ İbn Mâlik’in, İbn Hişâm’dan farklı olan diğer görüşleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 50, 108.

⁶⁹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68; a.mlf, *Şerhu’t-Teshîl*, I, 450; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 349.

2. İbn Mâlik, inne/إنّ gibi amel eden la/لا'nın ismine bitişen sıfat mansub olduğu zaman la/لا'nın amel ettiğini, merfu olduğu zaman ise la/لا'nın amelinin iptal olduğu anlamına gelmediğini belirtmektedir. İbn Burhân ise; la/لا'nın ismine bitişen sıfat merfu olduğu zaman la/لا'nın amel etmediği anlamına geldiğini ifade etmektedir.⁶⁹¹

3. İbn Mâlik, merfûsuna (fâiline) ve mansubuna (mefûlune) izafe edilen masdarın, fiil olarak vuku bulmamasından dolayı hakiki izafet olduğu görüşündedir. İbn Burhân ise; söz konusu durumda masdarın mecrûrunu (muzâfun ileyh), mahallen merfû veya mansub görerek hakiki izafet olmadığını ifade etmektedir.⁶⁹²

5.1.35. İbnu's-Sîd el-Batalyevsî

1. İbn Mâlik, iştiğâl bâbında, cümle başında zikredilen isimden sonra lem/ لم, len/لن ve la/لا ile başlayan bir fiil gelirse, bahsi geçen ilk ismin mübtedâ olmasından dolayı merfûluğunun, mansubluğundan daha evlâ olduğunu, İbnu's-Sîd'in ise nasbın tercih edilmesini daha evlâ gördüğünü ifade etmektedir.⁶⁹³

Mesela; İbn Mâlik “زيد لم أضربه”, “زيد لن أضربه”, “زيد لا أضربه” gibi cümlelerde “زيد” lafzının mübtedâ olmasından dolayı merfu olması gerektiği kanaatindedir. İbni's-Sîd ise “زيد” lafzının meful olmasından dolayı mansub olmasını gerektiği görüşündedir.⁶⁹⁴

5.1.36. İbn Harûf

1. İbn Mâlik, mefûlu maah bâbında “ما لك وزيداً” ve “ما شأنك وعمراً” örneklerinde, vav'dan sonra vuku bulan “زيداً” ve “عمراً” kelimelerini nasbeden âmilin, birinci örnekte ل/ lam harfi cerrinden önce takdir edilen kâne/كان fiili olduğunu, ikinci örnekte ise vav'dan sonra niyetlenilen/kastedilen “لابس” fiilinin masdarı olduğunu, fakat İbn Harûf'a göre ikinci örnekte “لابس” fiilinin masdarı değil, kendisi ile mansub olduğunu zikretmektedir.⁶⁹⁵

⁶⁹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 68; a.mlf, *Şerhu't-Teshîl*, I, 450; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 349.

⁶⁹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 156; a.mlf, *Şerhu't-Teshîl*, III, 93; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 332.

⁶⁹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 81; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 421.

⁶⁹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 421.

⁶⁹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 99.

2. İbn Mâlik, taaccub sîgasında kullanılan “أَفْعِلْ” kalıbından sonra vuku bulan müteaccebun minhin zâid olan “الباء” ile mecrur olduğunu, yalnız mahallinin fâil olmasından dolayı merfû olduğu görüşündedir. İbn Harûf’un ise mefûl olması sebebiyle mansub yaptığını ifade etmektedir.⁶⁹⁶

3. İbn Mâlik, mübtedâ ve haberden sonra gizlenmiş olan “أَحَقَّ” vb. (أَعْرِفَ) fiillerin, hâl’in gerçek âmili olduğunu, İbn Hurûf ise; “تَنْبَهْ” manasını içinde barındıran mübtedânın hâl’in gerçek âmili olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹⁷

5.2. İbn Mâlik’in Muvâfakat Ettiği Ekoller ve Nahivciler

5.2.1. Kûfe Ekolü

İbn Mâlik sekiz meselede “وفاقا للكوفيين” şeklindeki ifadesi ile Kûfe mektebiyle aynı görüşte olduğunu zikretmektedir. Bu meseleleri şu şekilde izah etmek mümkündür;

1. Zamirin râci olduğu ismin bir başka zamirle karışma ihtimali olmadığı takdirde zamirin gizlenebileceği hususunda İbn Malik Kûfelilerle aynı görüştedir.⁶⁹⁸

2. İbn Mâlik, inne/إِنْ’nin muhaffefi olan in/إِنْ’dan sonra çoğunlukla mazi fiil gelebileceğini, “إِنْ قَتَلْتَ لَمَسْلَمَا” gibi ifadelerin Kûfelilere muvâfakat ile buna kıyas edilebileceğini belirtmektedir.⁶⁹⁹

3. İbn Mâlik, meçhul fille kurulan bir cümlede mefûlu bih’den başka bir unsurun nâibu’l-fail olmasının imkansız olmadığı konusunda Kûfelilerle aynı görüştedir.⁷⁰⁰

4. İbn Mâlik, müstesnânın, müstesnâ minh’den daha fazla olmasına, Kûfelilere muvâfakat ile bir engel bulunmadığı görüşündedir.⁷⁰¹ Mesela; “إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ” (Allah, “Azgınlardan sana (İblis) uyanlar dışında, kullarım üzerinde senin hiçbir hâkimiyetin yoktur.” dedi.) ayeti kerimesi bu kaideyi desteklemektedir. Çünkü azgınlık, hak yolunda olanlardan fazladır.⁷⁰³

⁶⁹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 112; a.mlf, *Şerhu’t-Teshîl*, II, 273; İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 43.

⁶⁹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 48.

⁶⁹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 65.

⁷⁰⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 77.

⁷⁰¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 103.

⁷⁰² Hicr, 42.

⁷⁰³ İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 572.

5. İbn Mâlik, ma'tûf ve ma'tûfun aleyhin âmilleri aynı manada olursa tek kelime ile te'kîd edilebileceği konusunda (اِنْطَلَقَ زَيْدٌ وَذَهَبَ عَمْرُو كِلَاهُمَا) cümlesinde örneği görüldüğü üzere Kûfelilerle aynı görüşü paylaşmaktadır.⁷⁰⁴

6. İbn Mâlik, “رَأَيْتُكَ إِيَّاكَ” cümlesinde munfasıl ve mansub zamir olarak vuku bulan “إِيَّاكَ” zahirinin, Kûfelilere muvâfakat ile bedel değil te'kîd olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰⁵

7. İbn Mâlik, matufun aleyh, harfi cerle mecrur bir zamir ise, matufu cer eden harfin iadesinin tercih edildiğini, fakat Kûfelilere muvâfakat ile bunun vacip olmadığını belirtmektedir.⁷⁰⁶

5.2.2. Halîl b. Ahmed

1. İbn Mâlik, zamir olan iyya/يَا kelimesine mütekellim, muhatap ve diğer zamirlerin, Halîl b. Ahmed'e muvâfakat ile izafe edilerek bitişebileceğini zikretmektedir.⁷⁰⁷

2. İbn Mâlik, marifelik bildiren “ل” takısının, tek başına lam/ل harfi değil elif ve lam'ın olduğu hususunda Halîl b. Ahmed'le ve onun öğrencisi olan Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷⁰⁸

5.2.3. Sîbeveyh

1. İbn Mâlik, zamir bâbında, vikâye nûnunun bazen hazfedilebileceğini, “تراه” şiiirindeki “فَلْيَنْي” kelimesinde hazfedilenin, Sîbeveyh'e muvâfakat ile nûnu nisve değil vikâye nûnu olduğunu zikretmektedir.⁷⁰⁹

2. İbn Mâlik, haber, zarf ve câr-mecrur olarak vuku bulduğu zaman hazfedilen müteallakın, “كون” kelimesinin ismi fâili olan “كَانَ” olduğu hususunda Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷¹⁰

⁷⁰⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 165.

⁷⁰⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 166.

⁷⁰⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁰⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁰⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 42.

⁷⁰⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 25.

⁷¹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 49.

3. İbn Mâlik, bazen leyse/ليس'ye benzeyen ma/ما'nın haberinin, mansub olarak ma/ما ile ismi arasına girebileceği yani tekaddüm edebileceği hususunda Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷¹¹

4. İbn Mâlik, illa/إلا edatı ile istisnâ yapılan cümlelerde, müstesnâ minh zikredildiği zaman, müstesnâyı nasbenden âmilin, illa/إلا edatının bizzat kendisi olduğunu ve müstesnâyı nasbenden âmilin illa/إلا'dan önce zikredilen fiil veya fiil benzeri bir âmil veya gizli bir “أستثنى” fiili veya illa/إلا'dan sonra takdir edilen bir enne/أنّ veya illa/إلا'nın içinde bulunan ve inne/إن'nin muhaffefi olan in/إن olmadığı hususunda Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷¹²

5. İbn Mâlik, masdarın ameli bâbında, fiilden bedel olarak vuku bulan masdardan sonra gelen ma'mûlun âmilinin, mübdelun minh değil, bizzat bedel kılınan fiil olduğu hususunda Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷¹³

Mesela “ضَرْبًا زَيْدًا” gibi bir cümlede “زَيْدًا”i nasbenden “إِضْرَبْ”den bedel olarak gelen “ضَرْبًا” değil, “إِضْرَبْ” fiilinin kendisidir.⁷¹⁴

6. İbn Mâlik, rubbe/رُبّ'nin teksir harfî olduğu hususunda Sîbeveyh'le aynı görüştedir.⁷¹⁵

7. İbn Mâlik, cümle olarak vuku bulan münâdânın (تَأَبَّطُ شَرًّا) terhîminin, câiz olduğu hususunda Sîbeveyh'le⁷¹⁶ aynı görüştedir.⁷¹⁷

5.2.4. Yûnus b. Habîb

1. İbn Mâlik, kâne/كان fiilinin muzârisine, cezm edatlarından birisi dahil olduğu zaman, (لَمْ يَكْ) şeklinde lamel fiilinin hazfedilebileceği hususunda Yûnus b. Habîb'le aynı görüştedir.⁷¹⁸

⁷¹¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 57.

⁷¹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 101.

⁷¹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 143.

⁷¹⁴ İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 241.

⁷¹⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 147.

⁷¹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 188.

⁷¹⁷ İbn Mâlik'in Sîbeveyh'e muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 122, 126, 132, 174, 187, 237.

⁷¹⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 56.

2. İbn Mâlik, leys/ليس'ye benzeyen ma/ما'nın amel edebilmesi için, ma/ما'nın haberinin öne geçmemesinin ve illa/إلا ile nefyin bozulmamasının şart olduğunu, bazen illa/إلا ile nefy bozulduğu halde amel edebileceği hususunda Yûnus b. Habîb'le aynı görüştedir.⁷¹⁹

3. İbn Mâlik, lakinne/لكن'nin atfu nesak harfi olmadığı hususunda Yûnus b. Habîb'le aynı görüştedir.⁷²⁰

4. İbn Mâlik, matufun aleyh, harfi cerle mecrur bir zamir ise, matufu cer eden harfin tekrar edilmesinin tercih edildiğini, fakat Yûnus b. Habîb'e muvâfakat ile tekrarının vacip olmadığını⁷²¹ ifade etmektedir.⁷²²

5.2.5. Ali b. Hamza el-Kisâî

1. İbn Mâlik, temyizînin âmili mutasarrıf fiil olursa, temyizînin, âmilinden önce gelmesinin câiz olduğu hususunda Kisâî' ile aynı görüştedir.⁷²³ Mesela; نفسا طاب محمدٌ şeklinde temyizînin öne geçmesini caiz görmüşlerdir. Bu husustaki delil aşağıdaki beyittir.⁷²⁴

أتهجر ليلى بالفراق حبيبها وما كان نفسا بالفراق تطيب

Bu beyitte نفسا kelimesi temyiz olup, âmili olan تطيب fiilinden önce gelmiştir. Sîbeveyh, Ferrâ ve Basralıların çoğunluğu temyizînin âmilinden önce gelmesine cevaz vermemişlerdir. Onlar buna cevaz veren ifadenin şiirde zarurettten dolayı geldiğini, zaruretin de delil olmayacağı gerekçesiyle karşı çıkmışlardır.⁷²⁵

2. İbn Mâlik, ni'me/نعم ve bi'se/بئس'nin fâilinin çoğunlukla “ال” takılı zâhir bir isim olduğunu veya “ال” ile ma'rife bir isme muzaf olduğunu veya “ال” takısına sahip

⁷¹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 57.

⁷²⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 174.

⁷²¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 178.

⁷²² İbn Mâlik'in Yûnus b. Habîb'e muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 98, 185, 264.

⁷²³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 115.

⁷²⁴ Beyit, el-Muhabbel es-Sa'dî'ye aittir. Beytin anlamı: Leylâ sevgilisinden ayrılarak uzaklaşabilir mi? Halbuki nefis ayrılıktan hoşlanmaz. Beyit için bkz. el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Sa'îd, *el-İnsâf fî Mesâilî'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Beyrut, 1933, II, 828-829.

⁷²⁵ İbn Hişâm, *Evdahu'l-Mesâlik*, II, 115-116; İbn Akîl, *Şerhu İbn Akil*, I, 670.

olan kelimenin yerine geçen ve Kisâî'ye muvâfakat ile tam ma'rife olan ma/ما olabileceğini⁷²⁶ ifade etmektedir.⁷²⁷

5.2.6. Ebû Zekerıyyâ el-Ferrâ

1. İbn Mâlik, lafzen ve manen muzâfun ileyh durumunda olan “الزیدین” gibi tesniye kelimeler muttasıl olursa, muzaf durumundaki kelimenin “دراهم الزیدین” örneğinde olduğu gibi cemî gelmesinin tercih edildiğini, eğer muzâfun ileyh durumundaki tesniye kelime “رأس زید و عمرو”deki gibi munfasıl ise muzaf durumunda olan kelimenin “قَطعت رأس زید و عمرو” örneğinde olduğu gibi müfret kullanılmasının tercih edildiğini ve bu iki kuralın Ferrâ'ya muvâfakat ile kıyâsi olduğunu ifade etmektedir.⁷²⁸

2. İbn Mâlik, fiili muzârî hatta/حتى ve key/كى harflerinden sonra vuku bulduğu zaman gizli olan bir en/أن ile nasb ettiğini ve fiil ile key/كى arasına hiçbir şeyin girmemesi gerektiği hususunda Ferrâ ile aynı⁷²⁹ görüştedir.⁷³⁰

5.2.7. Ebu'l-Hasen Ahfeşu'l-Evsat

1. İbn Mâlik, zamir olan iyya/يَا kelimesine mütekellim, muhatap ve diğer zamirlerin, muzaf olarak bitişebileceği hususunda Ahfeş'le aynı görüştedir.⁷³¹

2. İbn Mâlik, haber zarf ve câr mecrur olarak geldiğinde, müteallakının “كون” kelimesinin ismi fâili olan “كانن” olduğu hususunda Ahfeş'le aynı görüştedir.⁷³²

3. İbn Mâlik, gelecek zaman için kullanılan zarflardan olan iza/إذا edatından sonra fiil takdir edilmesiyle beraber, ismin vuku bulabileceği hususunda Ahfeş'le aynı görüştedir.⁷³³ (إِذَا زَيْدٌ قَائِمٌ فَقُمْ)

⁷²⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 126.

⁷²⁷ Kisâî'ye muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 45, 45, 47, 140.

⁷²⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 19.

⁷²⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 231.

⁷³⁰ İbn Mâlik'in Ferrâ'ya muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 131, 280, 291.

⁷³¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

⁷³² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 49.

⁷³³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 94.

4. İbn Mâlik, istisnâ edatlarından olan “غير” kelimesinin, bazen “لم يكن” ile birlikte fethalı veya dammeli “لم يكن غيرُه” veya “لم يكن غيرَه” şeklinde gelebileceği hususunda Ahfeş’le aynı görüştedir.⁷³⁴

5. İbn Mâlik, atıf harflerinden olan fe/ف ve vav/و’n, zâid olarak vuku bulabileceği hususunda Ahfeş’le aynı görüştedir.⁷³⁵

6. İbn Mâlik, ma‘tûfun aleyh, harfî cer ile mecrur bir zamir ise, matufu cer eden harfin iadesinin tercih edildiğini, fakat Ahfeş’e muvâfakat ile bunun vacip olmadığını zikretmektedir.⁷³⁶

7. İbn Mâlik, “إلى أن” ve “إلا أن” yerinde vuku bulan hatta/حتى ve ev/أو’dan sonra, fiilin gizli en/أن edatı ile mansub olduğunu, eğer hatta/حتى ve ev/أو ile fiilin arasına şart edatı girerse, bazen nasb amelinin iptal olacağı⁷³⁷ hususunda Ahfeş’le aynı görüştedir.⁷³⁸

5.2.8. Ebû Ömer b. Sâlih b. İshâk el-Cermî

1. İbn Mâlik, taaccub sîğaları (أفعل ve أفعِل) ile müteaccibun anıh arasına bazen zarf veya câr mecrûrun girebileceği hususunda Cermî ile aynı görüştedir.⁷³⁹

5.2.9. Ebû Osman el-Mâzinî

1. İbn Mâlik, zamir olan iyya/إيا kelimesine mütekellim, muhatap ve diğer zamirlerin, muzaf olarak bitişebileceği hususunda Mâzinî ile aynı görüştedir.⁷⁴⁰

2. İbn Mâlik, temyizî âmilî mutasarrıf fiil olursa, temyizî âmilinden önce gelmesinin câiz olduğu hususunda Mâzinî ile aynı görüştedir.⁷⁴¹

⁷³⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 107.

⁷³⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 175.

⁷³⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 178.

⁷³⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 231.

⁷³⁸ İbn Mâlik’in Ahfeş’e muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik *a.g.e.*, s. 45, 65, 77, 98, 143, 144, 165, 299, 308, 310.

⁷³⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁴⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 26.

⁷⁴¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 115.

5.2.10. Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid

İbn Mâlik eserinde bazen el-Muberrid bazen ise künyesi olan Ebu'l-Abbâs'ı zikrederek onun görüşlerine atıf yapmaktadır.⁷⁴²

1. İbn Mâlik, “لَجَبَة” kelimesinin cemi' müennesinin “فَعَلَات” vezninde yapılmasının şâz olduğunu ve kıyâsi olarak “فَعَلَات” vezninde kullanılabileceği hususunda Ebu'l-Abbâs'la aynı görüştedir.⁷⁴³

2. İbn Mâlik, ğâib için kullanılan hüve/هو zamirinin öncesi sakın olursa, zamirin harekesinde, mutlak olarak ihtilâs'ın⁷⁴⁴ tercih edildiği hususunda Ebu'l-Abbâs'la aynı görüştedir.⁷⁴⁵

3. İbn Mâlik, illa/إِلَّا edatı ile istisnâ yapılan cümlelerde müstesnâ minh zikredildiği zaman, müstesnâyı nasbenden âmilin illa/إِلَّا edatının kendisi olduğu hususunda Ebu'l-Abbâs'la aynı görüştedir.⁷⁴⁶

4. İbn Mâlik, son harfî ye olan “أَبِي” ve “أَخِي” kelimelerine, mütekellim ye'si birleştiği zaman, “أَبِي” ve “أَخِي” şeklinde şeddeli olarak geleceği hususunda Ebu'l-Abbâs'la aynı görüştedir.⁷⁴⁷

5.2.11. Ebû Alî el-Hasan b. Ahmed el-Fârisî

1. İbn Mâlik, nime/نِمْ ve bi'se/بِئْسَ'nin zâhir isim olarak vuku bulan fâilinden sonra te'kîdin gelebileceği hususunda Ebû Alî el-Fârisî ile aynı görüştedir.⁷⁴⁹

2. İbn Mâlik, imma/إِمَّا edatının atfu nesak harflerinden olmadığı hususunda Ebu Ali el-Fârisî ve İbn Keysan ile aynı görüştedir.⁷⁵⁰

⁷⁴² İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 68-91.

⁷⁴³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁴⁴ İhtilâs'ın anlamı, harekeyi zayıf sesle ve hızlıca okumaktır.

⁷⁴⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁴⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 101.

⁷⁴⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 162.

⁷⁴⁸ İbn Mâlik'in el-Muberrid'e muvâfakat ettiği diğer görüşler için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 115, 115, 127, 138.

⁷⁴⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 127.

⁷⁵⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 174.

3. İbn Mâlik, taaccub sîğaları (أَفْعَل ve أَفْعَل) ile müteaccebun anı arasında bazen zarf veya câr mecrûrun girebileceği hususunda Ebû Alî el-Fârisî, Şevbîn ve İbn Haruf'la aynı görüştedir.⁷⁵¹

4. İbn Mâlik, rubâî mücerred isimlerin vezinlerinden biri olan “فَعْلٌ” kalıbının aslinin “فَعْلِيلٌ” olduğunu⁷⁵² ifade etmektedir. Mesela; İbn Mâlik'e göre “جَنْدِلٌ” şeklinde gelen rubâî mücerred ismin aslı “جَنْدِيلٌ” dır.⁷⁵³

⁷⁵¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 131.

⁷⁵² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 291.

⁷⁵³ İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 16.

6. İBN MÂLİK'İN TESHÎL'DE İSTİFÂDE ETTİĞİ LEHÇELER

Sözlükte “lehice/yelhecu” kökü “bir şeye düşkün olmak ve alışmak” anlamındadır. Lehçe kelimesi ise “dil ucu, tarafı”⁷⁵⁴ anlamlarına gelmekte olup Arap dilinde çoğunlukla “dil” anlamında da kullanılan “luğat” (اللغة) kelimesi ile ifade edilmektedir. Bir dilbilim terimi olarak *lehçe* kelimesi ise; “bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı, ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan koludur”.⁷⁵⁵

İbn Mâlik, eserinde lehçelere atıflar yaparak onlardan istifade etmiştir. Biz bu başlık altında İbn Mâlik'in eserde zaman zaman istifade ettiği lehçeleri ve hangi hususlarda kullandığına kısaca değinmek istiyoruz:

6.1. Lahmiyye Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden “لغة لخمية” şeklinde bahsetmektedir. İbn Mâlik, vakıf halinde kelimenin son harekesinin kendinden önceki harekeli harfe nakledilmesinin Lahmiyye lehçesi olduğunu aktarmaktadır.⁷⁵⁶ Mesela; “مَنْ يَأْتِمِرُ لِلْحَزْمِ فِيمَا” “تَحْمَدُ مَسَاعِيَهُ وَ يَحْمَدُ رَشْدَهُ، قَصْدَهُ” şiirinde, asıl harekeleri “قَصْدَهُ” ve “رَشْدَهُ” olan kelimeler, Lahmiyye lehçesinde vakf halinde son hareke dal harfine nakledilerek “قَصْدَهُ” ve “رَشْدَهُ” şeklinde telaffuz edilmektedir.⁷⁵⁷

6.2. Fezâriyye Lehçesi

İbn Mâlik bu lehçeden “لغة فزارية” şeklinde bahsetmektedir. Buna göre; İbn Mâlik, te’kîd nûnunun bittiği fiili muzârî, elif’e (تَضْرِبَانِ), ye’ye (تَضْرِبَيْنِ) ve vav’a (تَضْرِبَيْنِ) isnad olunmadığı müddetçe fetha üzere mebnî olduğunu, ye’ye isnad edildiği zaman ye’nin hazfedilmesinin Fezâriyye lehçesi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁸

⁷⁵⁴ ez-Zebîdî, *a.g.e.*, II, 193; İbn Manzûr, *a.g.e.*, II, 359.

⁷⁵⁵ Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri; *Türkçe Sözlük*, Ankara, TDK yayınları, s. 1580.

⁷⁵⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 330.

⁷⁵⁷ İbn Akîl, *a.g.e.*, IV, 321.

⁷⁵⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 216.

6.3. ‘Ukayl Lehçesi

İbn Mâlik eserinde bu lehçeden “لغة عقيل”, “عقيلة”, “بنى عقيل” şeklinde, ikisi aynı mesele olmakla birlikte üç yerde bahsetmektedir. Bu meseleleri şu şekilde izah etmek mümkündür;

1. İbn Mâlik, zamir bâbında, dammeli olan “ها” zahirinin ğâib için olduğunu, sakın olan ye’den (فيه) ve kesralı bir harften (به) sonra gelirse kesralanacağını, ‘Ukayl lehçesinde ise söz konusu zamir, harekeli bir harften sonra gelirse, bazen kesralandığını (لِرَبِّه), bazen de ihtilâs⁷⁵⁹ (لِرَبِّه) yapıldığını zikretmektedir.⁷⁶⁰

2. İbn Mâlik, ismini nasb, haberini ref eden lealle/لَعْلَ edatının Ukayl Lehçesinde alle/عَلَّ şeklinde okunabileceğini ve her iki durumda da cer etmesinin Ukayl Lehçesine has olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶¹

6.4. Huzeyl Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeyi “لغة هذيل”, “هذيلية”, “هذيل” şeklinde dört yerde zikretmektedir.

1. İbn Mâlik, Huzeyl lehçesinde cemî müennes sîgasına aktarılan, aynel fiili illetli ve “فَعْلَةٌ” vezninde gelen isimlerin aynel fiilinin fethalandığını belirtmektedir. Mesela; müfret halleri “جَوْزَةٌ” ve “بَيْضَةٌ” şeklinde “فَعْلَةٌ” vezninde gelen kelimelerin cemî müennesleri “جَوَزَاتٌ” ve “بَيْضَاتٌ” şeklinde aynel fiili fethalı gelmektedir.⁷⁶²

2. İbn Mâlik, hatta/حتى harfî cerrinin başında bulunan hâ harfinin, ayn harfine dönüştürerek okumanın (عَتَّى) Huzeyl lehçesinde kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁶³

3. İbn Mâlik, meta/مَتَّى edatının Huzeyl lehçesinde harfî cer olarak cer ameli yaptığını ifade etmektedir.⁷⁶⁴

⁷⁵⁹ İhtilâs: Harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek, harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmektir.

⁷⁶⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁶¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 66-148.

⁷⁶² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 19; İbn Akîl, *a.g.e.*, I, 69.

⁷⁶³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 146.

⁷⁶⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 148.

4. İbn Mâlik, tesniye elifinden başka bir elif kendisinde bulunan kelimelere (فَتَّى, عَصَى)⁷⁶⁵ mütekellim ye'si bitiştiği zaman, Huzeyl lehçesinde idğâm (فَتَّى, عَصَى) ve kalb'in (فَتَّى, عَصَا) mümkün olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶⁶

6.5. Kenâniyye Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeyi “لغة كنانية” şeklinde bir yerde bahsetmektedir.

1 İbn Mâlik, Kenâniyye lehçesinde, cevap harflerinden olan “نَعَمْ” kelimesindeki ayn harfinin kesralı okunduğunu söylemektedir.⁷⁶⁷

6.6. Esed Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden, ğayrı munsarif bâbında iki yerde “لغة أسدية” şeklinde zikretmektedir.

1. İbn Mâlik, Esed lehçesinde, sayılarda vuku bulan ğayrı munsarif vezinlerinden biri olan “فُعَال” vezninin ilk harfinin fethalı okunduğunu (فُعَال) zikretmektedir.⁷⁶⁸

2. İbn Mâlik, bir kelimenin ğayrı munsarif olabilmesi için gerekli olan illetlerden biri olan adl'in, vasf illeti veya aslı “فُعَلَى” vezninde olmakla birlikte “فُعْلَان” kalıbına nakledilen bir vasf illeti olursa (سَكْرَان kelimesinin سَكْرَان kalıbına nakledilmesi gibi), kelimenin ğayrı munsarif olacağını ifade etmektedir. Bununla beraber “فُعَلَى” vezninden türeyip “فُعْلَانَة” kalıbına nakledilenlerin (سَكْرَانَة kelimesinin سَكْرَانَة kalıbına nakledilmesi gibi) munsarif olmasının Esed lehçesi olduğunu zikretmektedir.⁷⁶⁹

6.7. Ukal ve Bel'anber Lehçesi

İbn Mâlik harfî cerler bâbında bu iki lehçeyi “لغة عُكْل” ve “لغة بلعنبر” şeklinde zikretmektedir.

⁷⁶⁵ Bu kelimelerin sonundaki harfler yazılıştaki ve olmakla birlikte, okunuştaki elif harfidir.

⁷⁶⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 162.

⁷⁶⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 244.

⁷⁶⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 223.

⁷⁶⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 218

1. İbn Mâlik, fiile bitişen lam/لام harfi cerrinin fethalanmasının Ukal ve Bel'anber lehçesi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁷⁰ İbn Akîl, Saîd b. Cübeyr kıraatinde “إِنْ”⁷⁷¹ şeklinde okunan ayeti kerimeyi buna örnek olarak göstermektedir.⁷⁷²

6.8. Suleym Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden dört yerde “لغة سليم” şeklinde bahsetmektedir.⁷⁷³

1. İbn Mâlik, bir cümleyi hikâye etmek için kullanılan “قَوْل” ve “قُول” kelimesinin müştaklarından⁷⁷⁴ Suleym Lehçesinde mutlak olarak zanne/ظَنَّ gibi amel ettirildiğini ifade etmektedir.⁷⁷⁵ Mesela; قُلْتُ زَيْدًا قَائِمًا cümlesinde قَوْل'den müştak olan قُلْتُ fiili, zanne/ظَنَّ gibi amel ederek iki kelimeyi nasbetmiştir.

2. İbn Mâlik, zaman ifade eden ve şart manasını ihtiva eden “أَيَّان” edatındaki hemzenin kesralı okunmasının Suleym lehçesi olduğunu belirlemektedir.⁷⁷⁶

3. İbn Mâlik, mud'âf⁷⁷⁷ fiile, te (ت, ث), kardeşleri (ثُمَّ, ثُمَّ) ve iki nun (نَا, نَ) bitiştiği zaman aynel fiilin hazfedilmesinin, Suleym lehçesi olduğunu zikretmektedir.⁷⁷⁸ İbn Mâlik aynı kuralı tasrîf bâbında da zikretmektedir.⁷⁷⁹ Mesela; Süleym lehçesinde, mud'âf olan مَسَّ fiiline te/ت ve nâ/نَا zamirleri bitiştiği zaman مَسَّتْ ve مَسْنَا şeklinde okunmaktadır.⁷⁸⁰

6.9. Fek'asiyye Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde kendisinden “لغة فقعية” şeklinde bahsetmektedir.

⁷⁷⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 145.

⁷⁷¹ İbrâhim, 46.

⁷⁷² İbn Akîl, *a.g.e.*, II, 260.

⁷⁷³ Diğerleri için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 73, 260, 314.

⁷⁷⁴ Müştaklarından maksat; Mâzî fiil, Muzâri fiil, Emir, İsmi Fâil ve İsmi Mefûl'dur.

⁷⁷⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 73.

⁷⁷⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 236.

⁷⁷⁷ Mud'âf fiil, ظَلَّ gibi aynel ve lamel fiili aynı olan fiillerdir.

⁷⁷⁸ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 260.

⁷⁷⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 314.

⁷⁸⁰ İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 348-350.

1. İbn Mâlik, haysu/حيث edatının damme üzere mebnî olduğunu, Fek'asiyye lehçesinde ise bu edatın mu'reb kullanıldığını zikretmektedir.⁷⁸¹ (جَبْتُ مِنْ جَلَسْتُ حَيْثُ كُنْتُ) (حيث vb.)

6.10. Tay Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden “لغة طائية”, “الطائية”, “بعض الطائيين” şeklinde bahsetmektedir.

1. İbn Mâlik “ذو” harfinin Tay lehçesinde “الذى” manasında kullanıldığını ifade etmektedir.⁷⁸²

2. İbn Mâlik, fethalı olan ye harfinden önceki harf kesralı olduğu zaman الجارية kelimesinde olduğu gibi ye'nin elife ve kesranın fethaya nakledilmesinin (الْجَارَاة) Tay lehçesi olduğunu zikretmektedir.⁷⁸³

3. İbn Mâlik, sonunda elifi maksûre bulunan kelimenin (حُبْلَى) sonundaki elifin vasil/geçiş halinde vav harfine nakledilmesinin (حُبْلُو يَا هَذَا) Tay lehçesi olduğunu ifade etmektedir.⁷⁸⁴

6.11. Temîm Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeye “لغة تميمة”, “لغة تميم”, “التميميون”, “بعض التميميين” ve “بنى تميم” şeklinde yirmi yerde atıf yapmaktadır.

1. İbn Mâlik, atfu nesak harflerinden olan imma/إِما kelimesindeki hemzenin, fethalı olarak okunmasının Temîm lehçesi olduğunu zikretmektedir.⁷⁸⁵

2. İbn Mâlik, “لَيْسَ الطَّيِّبُ إِلَّا الْمِسْكُ” gibi bir cümlede illa/إِلَّا'dan sonraki kelimenin merfu okunmasının Temîm lehçesi olduğunu belirtmektedir.⁷⁸⁶

⁷⁸¹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁸² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 34.

⁷⁸³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁸⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 331.

⁷⁸⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 176.

⁷⁸⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 57.

3. İbn Mâlik, mansub ve mecrur durumda gelen “أَمْسِ” kelimesinin, Temîm lehçesinde kesra üzere mebnî kılındığını, merfû durumda ise gayrı munsarif i‘rabıyla mu‘rab kıldıklarını⁷⁸⁷ ifade etmektedir.⁷⁸⁸

6.12. Rebîa Lehçesi

İbn Mâlik eserinde bu lehçeden “لغة ربيعة” şeklinde bahsetmektedir.

1. İbn Mâlik, zarflardan olan maa/مَعَ kelimesi sakin olan bir harften önce gelirse kesra ile telaffuz edilmesinin (مَعَ الْقَوْمِ) Rebîa lehçesi olduğunu zikretmektedir.⁷⁸⁹

6.13. Kays Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeye “لغة قيسية” şeklinde atıf yapmaktadır.

1. İbn Mâlik, Kays lehçesinde, zarflardan olan “لَنْ” kelimesinin (مِنْ لَدُنْهِ) şeklinde mu‘rab olarak kullanıldığını nakletmektedir.⁷⁹⁰

6.14. Benû Kulâb Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeyi “لغة بنى كلاب” şeklinde zikretmektedir.

1. İbn Mâlik, “هو” gâib zamirinin sakin ye’den (فِيهِ) ve kesralı bir harften (بِهِ) sonra gelirse kesralanacağını, Benû Kulâb lehçesinde, gâib zamir, harekeli bir harften sonra gelirse bazen kesralandığını (لِرَبِّهِ), bazen de ihtilâs⁷⁹¹ (لِرَبِّهِ) yapıldığını zikretmektedir.⁷⁹²

6.15. Hicâz Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden “لغة حجازية”, “الحجازيون” ve “الحجازيين” şeklinde on yedi yerde bahsetmektedir.

⁷⁸⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁸⁸ İbn Mâlik’in eserinde Temîm lehçesiyle ilgili diğer atıflar için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67, 108, 109, 117, 196, 217, 223, 223, 246, 254, 260, 272, 311, 329, 331, 331.

⁷⁸⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 98.

⁷⁹⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 97.

⁷⁹¹ İhtilâs: Harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek, harekenin çoğunu veya üçte ikisini telaffuz etmektir.

⁷⁹² İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 24.

1. İbn Mâlik, muttasıl ğâib zamirinin, sakın ye'den ve kesralı bir harften sonra gelirse kesralanacağını, Hicâz lehçesinde ise mutlak olarak dammelendiğini ifade etmektedir.⁷⁹³

2. İbn Mâlik, Hicâz lehçesinde nefiy ifade eden ma/ما harfinin, haberinin sonra gelmemesi, nefyin bozulmaması, nefyedici in/إِنْ'in kendisinden sonra gelmemesi ve haberin mamûlunun tekaddüm etmemesi şartlarıyla, leyse/ليس gibi amel ettiğini belirtmektedir.⁷⁹⁴

3. İbn Mâlik, “أَمْسِ” kelimesinin, Hicâz lehçesinde istisna olmaksızın⁷⁹⁵ kesra üzere mebnî kılındığını zikretmektedir.⁷⁹⁶

4. İbn Mâlik, “فَعَّلَ” kalıbı muzâriye nakledildiği zaman, “يُؤْتَعِدُ” ve “يَيْتَسِرُ” örneklerinde olduğu gibi fâel fiilinde sakın olan vav ve ye harflerinden birisi bulunursa, bu harflerin elife kalbedilmesinin (يَأْتَسِرُ, يَأْتَعِدُ) Hicâz lehçesi olduğunu⁷⁹⁷ belirtmektedir.⁷⁹⁸

6.16. Huzâa' Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeyi “خُزَاعَة” şeklinde, harfî cerler bâbında zikretmektedir.

1. İbn Mâlik, Huzâa' lehçesinde zamirlere bitişen lam harfî cerinin fethalanmadığını, yani (له) şeklinde kullanıldığını nakletmektedir.⁷⁹⁹

6.17. Necd Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeyi “النجديون” şeklinde zikretmektedir

1. İbn Mâlik, müzekker ve münnesliği sıfat vasıtasıyla anlaşılabilen cins isimlerin, Necd Lehçesinde müzekker kılındığını ifade etmektedir.⁸⁰⁰ Mesela “كَأَنَّهُمْ أَعْجَازُ”

⁷⁹³ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 24.

⁷⁹⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 56.

⁷⁹⁵ İstisna olmaksızın kaydıyla, merfû, mansub mecrur halleri kastedilmektedir.

⁷⁹⁶ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 95.

⁷⁹⁷ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 311.

⁷⁹⁸ Hicaz lehçesiyle ilgili diğer atıflar için bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 67, 108, 109, 117, 223, 223, 246, 254, 260, 329, 330, 331.

⁷⁹⁹ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 145.

⁸⁰⁰ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 254.

”تَخْلٍ مُنْفَعٍ”⁸⁰¹ ve ”كَانَهُمْ أَعْجَارُ تَخْلٍ خَاوِيَةٍ”⁸⁰² ayeti kerimelerinde ”تَخْلٍ” kelimesine müzekker olan مُنْفَعٍ ve müennes olan خَاوِيَةٍ kelimeleri sıfat olmuştur. Bu kelimelerin müzekkerliği ve müennesliği hususunda ihtilaf vuku bulmuş ve Hicaz Lehçesinde müzekker, Necd lehçesinde müennes kılınmıştır.⁸⁰³

6.18. Hârisiyye Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden ”لغة حارثية” şeklinde bahsetmektedir.

1. İbn Mâlik, tesniye kelimenin merfû durumunda elif, mansub ve mecrur durumda ye ile geldiğini, ancak Hârisiyye lehçesinde merfû, mansub ve mecrur olmak üzere her üç irab durumunda da elifin bitiştirerek kullanıldığını belirtmektedir.⁸⁰⁴

6.19. Ezd Lehçesi

İbn Mâlik, eserinde bu lehçeden ”الأزد” şeklinde vakf bâbında bahsetmektedir.

1. İbn Mâlik, kelimenin sonu fethalı tenvin olduğu zaman, vakf halinde elife kalbedileceğini, dammeli veya kesralı tenvin olduğu zaman herhangi bir harfe kalbetmeden vakf yapılacağını ifade etmektedir. Fakat Ezd lehçesinde kelimenin son harfi dammeli veya kesralı tenvin olduğu zaman, vakıf halinde bu tenvinlerin kendilerine uygun harflere kalbedildiğini (مررتُ بزيدي, جاء زيدو) zikretmektedir.⁸⁰⁵

⁸⁰¹ Kamer, 20.

⁸⁰² Hakka, 7.

⁸⁰³ İbn Akîl, *a.g.e.*, III, 298.

⁸⁰⁴ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 12.

⁸⁰⁵ İbn Mâlik, *a.g.e.*, s. 328.

SONUÇ

Arap Dili ile ilgili ilimler İslâmi ilimlerin gelmesine paralel olarak sistematize edilerek ilmî bir disiplin haline gelmiştir. Sahasında yetişmiş dil âlimlerinin katkılarıyla ortaya konulan bu ilimler vasıtasıyla, Arap Dili ve özellikle Kur'ân-ı Kerim, muhtemel hatalı okuma ve yanlış anlamalardan korunmuştur.

Arap Dili ilimlerine hizmet eden dilcilerden birisi de İbn Mâlik'dir. 600-601 yılında, Endülüs'ün Ceyyân şehrinde dünyaya gelen, Eyyûbi ve Abbasi devletlerinin yıkılışına şahit olan *İbn Mâlik*, Haçlı savaşları, Tatar fitneleri, Eyyubilerin kendi aralarındaki mücadeleleri vb. bütün olumsuzluklara rağmen ilmi yolculuklarına devam etmiş ve nihayetinde Dimeşk'i vatan edinerek eserlerini yazmaya ve ders vermeye başlamış ve burada vefat etmiştir.

İbn Mâlik, eserleri ve yetiştirdiği öğrencileri ile Arap Diline önemli ölçüde katkı sağlamıştır: O, Sâbit b. Hıyâr, Şelebîn, Sehâvî, İbn Yaîş ve İbn Amrûn gibi âlimlerin ders halkasına katılmış ve Bedreddîn Muhammed, Bedruddîn b. Cemâa, en-Nevevî ve İbnu'l-Bârizî gibi değerli öğrenciler yetiştirmiştir.

Hadis ve Kıraat ilimlerinde de yetkin olan İbn Mâlik, başta *el-Hulâsa* (*el-Elfiyye*), *Kâfiyetu's-Şâfiye* ve *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilu'l-Makâsid* olmak üzere Arap Diliyle ilgili birçok eser bırakmış, özellikle *el-Elfiyye* isimli manzum eseri ile meşhur olmuştur. Bin beyitten oluşan *Elfiyye* adlı eseriyle birlikte, lügat ve kıraat ilimlerinde nazmettiği beyitlerin sayısı on binlere ulaşan İbn Mâlik daha çok manzum eserleriyle tanınmıştır. İbn Mâlik'in diğer ilmi sahalarına katkısı özellikle *el-Elfiyye* adlı eseriyle ön plana çıkan nahivci kimliğinin arkasında kalmıştır. Zira İbn Mâlik denilince ilk akla gelen *el-Elfiyye* adlı eseri ve nahivci/dilci hüviyetidir.

İbn Mâlik dönemine kadar hadis ile istişhâda yer veren dilciler bulunmakla birlikte, İbn Mâlik'in kendisinden önceki nahivcilere kıyasla hadislerle daha fazla yer vermesi, kendisini hadis ile istişhâd edenlerin önde gelen siması haline getirmiştir. Dille ilgili meselelerde istişhâd ederken kimi zaman Kur'ân, Hadis ve şiire başvurmuş, kimi zaman ise sema'yı veya kıyası kullanmıştır.

İbn Mâlik, yaşadığı asırda mevcut olan; Sibeveyh'in *el-Kitab*, Zemahşerî'nin *el-Mufasssal*, Ebu Ali el-Fârisî'nin *Îzah* ve Zeccâcî'nin *Cumel* gibi, medreselerde

öğrencilerin ellerinde dolaşan eserleri incelemiş, izaha muhtaç olan konuları tespit ederek meseleleri kolaylaştırmak maksadıyla eserlerini ortaya koymuştur.

İbn Mâlik'in önemli eserlerinden birisi de nahiv ve sarf konularını ihtiva eden *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eseridir. Yazar bu eserinde nahiv ve sarfla ilgili bazı konulara dair görüşlerini ve görüşlerinin gerekçelerini açıklamaktadır. Müellif *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*'de işlediği konuları önce genel hatları ile ifade etmiş, akabinde bâb ve fasıllara ayırarak sistematize etmiştir. İbn Malik 80 bâb ve 221 fasıldan meydana gelen eserine, konuları detaylı bir şekilde ele almasından dolayı *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* ismini vermiştir.

İbn Mâlik *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid* adlı eserinde Basra ve Kûfe ekollerine atıflar yapmakta, ancak Basra mektebine olan tercihi fark edilmektedir. İbn Mâlik, eserinde ekollerden yararlanmakla birlikte, bazen nahivcilerin bizzat isimlerini zikrederek görüşlerine yer vermiştir. Bu görüşleri zikrederken bazen onlarla hemfikir olduğunu, bazen de farklı bir görüşe sahip olduğunu belirtmiştir. Birçok görüşe yer vererek geniş tuttuğu bu çerçeveye, kimi zaman başvurduğu 19 lehçe ile daha da zenginleşmiştir.

İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*'de görüşlerini desteklemek için on dokuz meselede âyet, beş meselede hadis, yedi meselede şiir, yirmi üç meselede sema ve otuz meselede kıyasa başvurarak istişhâd kaynağının zeminini geniş tutmuştur.

İbn Mâlik Arap Diline ilişkin çalışmalarıyla bu alana katkı sağlayan nahivcilerdendir. Manzum olarak telif ettiği birçok eseri ve şerhi klasik Arapça eğitimi yapan kurumlarda bugün dahi canlılığını korumaktadır. *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Makâsid*, İbn Mâlik'in nahiv/sarf alanındaki eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Eser üzerine şerh ve haşiye türünde yapılan pek çok çalışma bunu desteklemektedir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahman Ali Süleyman, *Tevdîhu'l-Mekâsîd ve'l- Mesâlik bi Şerhi Elfiyye İbn Mâlik li'l-Murâdî*, Dâru'l-fikri'l-Arabiyye, Kâhire, 2001.
- Akalın, Şükrü Halûk ve diğerleri, *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara, 2011.
- Ali Hâzin, Muhammed b. İbrâhim b.Halîl, *Tefsîru'l-Hâzin*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan, 2010.
- Altıkulaç, Tayyar, “İbnu'l-Bârizî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- el-Bağdâdi, Abdülkâdir, *Hizânetu'l-edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-'Arab* (thk. Abdusselâm Muhammed Hârun), Mektebetü'l-Hânci, Kâhire, 1997.
- Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetu'l-Ârifîn Esmâ'u'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, Dâru İhyau't-Turas, Beyrut, 1955.
- Bahşi, Turan, *İbn Mâlik ve Nahiv İlmi Açısından "el-Elfiyye" Adlı Eseri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya, 2014.
- Bakırcı, Selâmi ve Kenan Demirayak, *Arap Dili Grameri Tarihi*, Erzurum: A.Ü.F.E.F. Yayınları, 2001.
- Bilici, Mustafa, *İbn Mâlik ve Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh Adlı Eseri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, Y.y., Dâru Tavku'n-Necât, h.1422.
- Bolelli, Nusreddin, “*Nahivde Hadis ile İstişâd Meselesi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (1993), 165-175.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2009.
- Curcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rîfât*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Çelebi, Muharrem, “İbnu'l-Bâziş”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.

- Çuhadar, Mustafa, “İbn Yaîş” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Dayf, Şevki, *el-Medârisu'n-nahviyye*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 2008.
- ed-Demâmînî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Ebî Bekr, *Ta'liku'l-Ferâ'id ala Teshîli'l-Fevâid*, Y.y., Kâhire, 1983.
- Durusoy, Ali, “Kıyas” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt : XXV, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. Amr b. İmran, *Sunen* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdu'l-Hamid), Mektebetu'l-Mısriyye, Beyrut, t.y.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Hayyân, *et-Tezyîl ve't-Tekmîl fî Şerhi Kitâbi't-Teshîl*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1998.
- Ebu't-Tayyib, el-Luğavî, *Merâtibu'b-Nahviyyîn*, Mektebetu'n-Nehdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1995.
- el-Enbârî, Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Sa'îd, *el-İnsâf fî Mesâilil-l-Hilâf Beyne'n- Nahviyyîn el-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Y.y., Beyrut, 1933.
- el-Eşmûnî, Nureddin Ali b. Muhammed, *Menhecu's-Sâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Dâru Kütübü'l-Arabiyye, Beyrut, 1955.
- Fevzân, Abdullah b. Sâlih, *Delîlu's-Sâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, Dâru'l-Muslim, Beyrut, 1998.
- el-Habeşî, Abdullah Muhammed, *Câmiu's-Şurûh ve'L-Havâşî*, Ebû Zabî: el-Mecmeu's-Sekâfî, 2004.
- Harekât, İbrâhim, “Belensiye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. c. V, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- el-Hamevî, Yâkût, *Mu'cemu'l-udebâ*. Dâru'l-Garîb, Beyrut, 1993.
- Herîdî, Abdu'l-Mun'im Ahmed, “Teârudu'l-Ârâi fî Nahvi İbn Mâlik”, c. IV, *Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turâs*, 1981.
- İbn 'Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddin Abdullah b. Abdurrahman b. Abdillâh, *el-Musâade alâ Şerhi't-Teshil*, Dâru'l-fikr, Dimeşk, 1980.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, Y.y.: Heyetü'l-Mısriyye, T.y.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemseddîn, *Vefayâtu'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâi'z-zamân*, Beyrut: Dâru Sadr, 1968.

- İbn Hişâm, Abdullah Cemâluddîn (ö. 761/1359), *Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Y.y., Lübnan, 1980.
- İbn Kâdı Şuhbe, Ebu's-Sıdk Takıyyüddîn Ebû Bekr b. Ahmed b. Muhammed, *Tabakâtu'n-Nuhât ve'l-Luğaviyyîn*, Matbaatu'n-Nu'mân, Necef, 1974.
- İbn Kesîr, Ebû Ma'bed Abdullah b. Kesîr b. Amr ed-Dârî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetu'l-Maârif, Beyrut, 1979.
- İbn Mâce, el-Kazvinî, *Sunen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî), Dâru İhyâi'l-Kutubi'-Arabiyye, Beyrut, t.y.
- İbn Mâlik, Cemâleddîn, *el-İ'tidâd fi'l-farkı beyne'z-zâi ve'd-dâd*, Matbaatu'n-Nu'mân, Necef, 1972.
- , *İcâzu't-târîf fi'ilmî't-tasrîf*, (thk. Muhammed Mehdi Abdulhay Ammâr Sâlim), Medine, 2002.
- , *İkmâlu'l-İ'lâm bi Teslîsi'l-Kelâm*, Mektebetu'l-Medenî, Cidde, 1984.
- , *Kitâbu'l-elfâzî'l-muhtelif fi'l-meânî'l-mu'telif*, (thk. Necat Hasan Abdullah), Mekke: Matbaatu Câmiatu Ümmü'l-Kurâ, t.y.
- , *Şerhu Teshîl'l-fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid*, Dâru Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- , *Şerhu Umdeti'l-Huffâz ve Uddeti'l-Elfâz*, (thk. Adnân Abdîrrahmân ed-Dûrî), Bağdad: Matbaatu'l-Ânî, 1977.
- , *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmîlu'l-Mekâsid*, (thk. ve tkd. Muhammed Kâmil Berekât), Kâhire: Dâru Kutubu'l-Arabiyye, 1967.
- İbn Manzûr, Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrut, h. 1414.
- İbnu'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf, *Gâyetü'n-Nihâye fi Tabakâti'l-Kurrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1971.
- İbnu'l-İmâd, Şihâbuddîn Ebû'l-Felâh Abdulhay b. Ahmed b. Muhammed el-Akkarî, *Şezerâtu'z-Zeheb fi Ahbâri men Zeheb*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1991.
- İbnu'l-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâleddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Nuzhetu'l-elibbâ fi Tabakâtu'l-udebâi*, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün, 1985.
- Karabudak, Muhsin, *Bağdat Dil Ekolü ve Başlıca Temsilcileri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2010.

- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Y.y.: Maarif Matbaası, 1941.
- el-Kıftî, Cemâleddîn 'Ali b. Yûsuf, *İnbâhu'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nuhât*, Dâru'l-Fikr el-Arabiyye, Kâhire, h.1406.
- Küçükcalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Deniz Kuşları Matbaası, Konya, 1969.
- Makkarî, Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-tîb min gusni'l-Endelusi'r-ratîb*, Dâru Sadr, Beyrut, 1968.
- Muhammed eş-Şâtır, *el-Mûcez fî neşeti'n-nahv*, Kulliyyâtî'l-Ezheriyye, Kâhire, 1983.
- Muhsin, Tâhâ, “el-İstişâdu'n-Nahvî fî Kitâbi Şevâhidu't-Tavdîh ve't-Tashîh”, *Madjallat al-Madjima al-İlmi al-Iraqi*, cilt, 35.sayı,1 (1984): 231-251.
- Muslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, Dâru İhyâu't-Turâs, Beyrut, t.y.
- en-Naîmî, Husam Saîd, “et-Tenbîhu alâ Evhâmi Tahkik Şerhu'l-Kâfiyetu's-Şâfiyye li İbn Mâlik”, *el-Mevrid*, c. XVII; Sayı: 2, 1988, s. 223-254.
- Nâziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yusuf b. Ahmed Muhibbi'd-dîn, *Temhîdu'l-Kavâ 'id bi şerhi teshîli'l-fevâid*, Kâhire: Dâru's-Selâm, 2007.
- en-Nesâî, Ebû Abdîrrahman b. Şua'yb, *es-Sunen*, Halep: Mektebetu Matbaatu'l-İslâmiyye, 1986.
- Özbalıkçı, M. Reşit, *Kur'ân ve Hadisin Arap Gramerindeki Rolü*, Çağlayan Matbaası, İzmir, 2006.
- , “Batalyevsî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. V, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994, 138.
- es-Sabbân, Muhammed b. Ali (ö. 1206/1702), *Hâşiyetu's-Sabbân alâ Şerhi'l-Eşmûnî alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Y.y., İran, 1912.
- es-Safedî, Selahaddin Halil b. Aybek, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru İhyâu't-Turas, Beyrut, 2000.
- es-Seyyid, Abdurrahman, “Mezâhiru't-Teysîr fî Nahvi İbn Mâlik”, *Mecelletu Mecmai'l-Lugati'l-Arabiyye*, Kâhire, 1994, Sayı: 75.
- es-Sîrâfî, Ebî Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân, *Ahbâr-un-Nahviyyîn el-Basriyyîn*, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1966.
- es-Subkî, Nasr Taceddîn, *Tabakâtu's-Şafîyyeti'l-Kübrâ*, Y.y., Dâru İhyâu'l-Kütübü'l-Arabiyye, 1918.

- es-Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Behcetü'l-Merdiyye alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul, 2005.
- , *Buğyetü'l-Vu'ât fî Tabakâtu'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, Matbaati İsâ el-Bâbi'l-Halebî, Mısır, 1964.
- , *el-İktirah fî usûlu'n-nahv*, (thk. Abdulhakîm Atiyye), Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2006.
- , *el-Muzhir fî ulûmi'l-luğa ve envâihâ*, Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1986.
- , *Tefsîru'l-Celâleyn*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 2008.
- et-Tantâvî, Muhammed, *Neş'etu'n-nahv ve Târîhu eşheru'n-nuhât*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1995.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saâde ve Mısbâhu's-Siyâde fî Mevdûâtî'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Tüccar, Zülfikar, "Kıyas" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXV, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Tural, Hüseyin, "Arap Dilinde Şiir ve İstişad Meselesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1990, 67-79.
- , "İbn Ummu Kâsım", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Turan, Abdulbaki, İbn Mâlik", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XX, Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Yazıcı, Hüseyin, "İbnu't-Tarâve", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXI, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1994.
- Yenbuâvî, Guneym Ganîm Abdilkerîm, *ed-Dirâsâtu'l-luğaviyye inde İbn Mâlik beyne fıkhu'l-luğa ve ilmi'l-luğa*, Matbaatu Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, h.1417.
- Yıldırım, Aydın, "Endülüs'te Arap Dili Çalışmaları", (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2007.
- ez-Zâkî, Muhammed Adem, *Eseru İbn Mâlik fî'd-dirâsâtu's-sarfiyye*, Matbaatu Câmiatu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 1981.
- ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu Hukumeti'l-Kuveyt, Kuveyt, 2001.

ez-Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Ali b. Fâris,
el-A'lâm Kâmûsü terâcimi li Eşheri'r-Ricâli ve'n-Nisâi mine'l-Arab ve'l-
Müste'ribîn ve'l-Musteşrikîn, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 2002.

ez-Zubeydî, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn*,
Dâru'l-Maârif, Mısır, 1984.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Ahmed YAHŞİ

Doğum Yeri ve Yılı : Ayaş-Ankara, 15.07.1984

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi :

-Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Eskişehir (2008).

-Ondukuzmayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Samsun (2014)

Yüksek Lisans Öğrenimi.....:

-Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâğatı Bilim Dalı.